

esély

2014/6

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

Tanulmányok

- 3 Lennert József – Kovács András Donát – Farkas Jenő Zsolt – Bódi Ferenc: Lakóhelyi szegregáció a dél-alföldi mezővárosokban
- 20 Domokos Veronika – Kocsis Attila – Németh Nándor: A Mozgó Játsszótér szerepe a kistérségi gyerekesély programokban

Magyar valóság

- 39 Szüdi János: Az oktatás az állam szolgálatában. Államérdek, családi érdek
- 64 Szügyi Jerne: Kamaszok mondják... Szociográfiai riport

Szociális munka

- 96 A szociális munka globális definíciója

Nemzetközi kitekintés

- 101 Juhász Gábor: Jos Berghman (1949–2014)
- 103 Jos Berghman: A szociálpolitika újragondolása

Recenzió

- 123 Hajnóczky Tamás: Riportkönyv a pokolhegyi cigányságról.
Szále László: *Pokolhegy*. Budapest: Noran Libro, 2014, 270 o.
- 126 Szőke Tímea: „Csak a fájdalomtól nem véd meg semmi...”
Borbély Szilárd: *Nincstelenség*. Már elment a Mesijás?
Budapest: Kalligram, 2013, 324 o.

130 Abstract

131 Contents

LENNERT JÓZSEF – KOVÁCS ANDRÁS DONÁT
 – FARKAS JENŐ ZSOLT – BÓDI FERENC
 LAKÓHELYI SZEGREGÁCIÓ
 A DÉL-ALFÖLDI MEZŐVÁROSOKBAN

Tanulmányunkban az alacsony státuszú népesség dél-alföldi városokra jellemző koncentrálódási folyamatait vizsgáltuk meg. Az összehasonlító elemzéshez a régió 27 településének Integrált Városfejlesztési Stratégiáit használtuk fel, amelyek előnyeit a közös módszertan és a megközelítőleg egyidejű elkészítésük adják. Elemzésük során arra a következtetésre jutottunk, hogy a vizsgált településeken a szegregátumként lehatárolt területeknek térbeli megjelenésük alapján három típusát különböztethetjük meg: a települések belsejében, a települések peremén és a külterületeken található szegregátumokat. A településközpont környékén végbemenő szegregálódásra csak három példát találtunk, míg a településperemi megjelenés a legtöbb helyszínen megfigyelhető. A külterületi szegregálódás felmérése – részletes statisztikai adatok híján – jóval nehezebb, de így is számos település stratégiai dokumentumaiban számoltak be a külterületek negatív társadalmi folyamatairól. A szegregátumok kialakulhattak közvetlenül a város volt cigánytelepéből, a térbeli elkülönülés újratermelődésével a felszámolt szegregátum földrajzi szomszédságában, illetve más, elsősorban alacsonyabb státuszú népességnek otthont adó lakótömbökből (Cs-s házak, munkáslakások, ONCsA-házak). Ilyen esetekben a társadalmi szukcesszió során a szegregátum akkor is etnikai gettó jellegűt ölthet, ha eredetileg nem roma népesség otthonául szolgált. A külterületekre szorult alacsony státuszú népesség tekinthető a legveszélyeztetettebbnek, hiszen gazdálkodási tapasztalatoknak híján vannak, korábbi kapcsolatrendszerüket elvesztették, és a szociális ellátásuk is megnehezült.

Bevezetés

Az alacsony státuszú, gyakran kisebbséghez, etnikumhoz tartozó lakosság szegregálódásának felszámolása ma már Európa-szerte a társadalompolitika egyik legfontosabb alappilléret képezi. Hazánkban az 1700-as évektől kezdődően, Mária Terézia törvénykezései óta vannak jelen antiszegregációs törekvések, amelyek azóta is végigkísérik a magyar történelmet (Csalog 1984). A kapcsolódó problémák napjainkban is igen aktuálisak, hiszen a rendszerváltás után egyre erősödő, kiterjedő és új sajátosságokat mutató kirekesztődési folyamatoknak lehettünk tanúi.

A kedvezőtlen – térbeli társadalmi elkülönüléssel járó – jelenségek megállítása ma kulcsfontosságú szociális célkitűzés, melyekre jelentős forrásokat különítenek el mind uniós, mind nemzetállami szinten. Ezzel összefüggésben a magyarországi tervdokumentumok köre kibővült az Integrált Városfejlesztési Stratégiával (IVS), ami egy középtávú, stratégiai szemléletű, megvalósításorientált tervezési dokumentum. Az IVS integrálja a különböző tematikus, szakágazati szempontokat, és területi alapú tervezési szemlélettel készül. Az IVS-ek fontos részét képezik az egyes települések antiszegregációs tervei. (Az Integrált Városfejlesztési Stratégiát 2012-től az Integrált Településfejlesztési Stratégia [ITS] elnevezés váltotta fel. Ennek megfelelően a tanulmányban a két elnevezést a felhasznált dokumentumok hivatalos elnevezései szerint felváltva használjuk.)

Jelen tanulmány kiindulópontját Kecskemét megyei jogú város 2014–2020-as tervezési időszakra vonatkozó ITS-ének antiszegregációs terve képezi, aminek kidolgozásában a szerzők is részt vettek. A szerzők a dokumentum elkészítése során szerzett tapasztalataikat össze kívánták vetni a Dél-alföldi régióban található más városok IVS-einek eredményeivel: a módszertan és a felhasznált adatok hasonlósága miatt egy összehasonlító elemzés számos tanulsággal kecsegtethetett.

Az elemzések során természetesen azt is érdemes szem előtt tartani, hogy a tervezési szemléletű dokumentumokban alkalmazott merev lehatárolási rendszer kevésbé képes figyelembe venni az egyedi sajátosságokat, a dokumentumokban időnként túlzottan előtérbe kerültek a statisztikai adatok a gyakran inkább kvalitatívan megragadható tulajdonságok rovására. Meglátásunk szerint egyes esetekben a tervdokumentumokat készítő helyismerete, alaposága sem volt kellő mértékű.

A fentiek figyelembevételével kutatásunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a lakóhely szerinti szegregáció milyen formában jelenik meg a vizsgálatba bevont dél-alföldi közép- és nagyvárosokban. Meglévő ismereteink alapján valószínűsítettük, hogy a vizsgált települések alföldi mezővárosi múltja megmutatkozik a településeken zajló szegregálódás egyes sajátos vonásaiban is. A szerzők alapvetően földrajztudományi irányultságából adódóan vizsgálataikat elsősorban településföldrajzi, szociálgeográfiai megközelítésben végezték.

Természetesen az alacsony státuszú csoportok térbeli elkülönülése nem merül ki a lakóhely szerinti szegregációban. Gazdag szakirodalma van a magyarországi oktatási és munkahelyi szegregáció térségbeli vonatkozásainak is, de ennek bemutatása túllépne tanulmányunk keretein.

A magyarországi szegregáció történeti áttekintése

A lakóhelyi szegregáció a társadalmi egyenlőtlenségek térbeni megnyilvánulásként értelmezhető, amikor az etnikai és a szociális csoportok közötti társadalmi távolságok térbeni távolságokként is megjelennek (Ladányi et al. 2010).

A magyarországi lakóhelyi szegregáció sem a jelenben, sem a múltban nem volt kizárólag a roma kisebbséget érintő probléma, azonban a történelmi áttekintés és a rendszerváltás utáni állapot bemutatása elválaszthatatlan a roma lakosság helyzetének alakulásától.

Az 1848. évi áprilisi törvények előtti feudális Magyarországon a társadalmi csoportok lakóhelyi elkülönülése jogállapot (nemes és jobbágyfalvak, mint Nemespécseley és Nagypécseley), vallás (pl. zsidó városrészek) és nemzetiség (Gyula: Magyarváros, Németváros, Nagyrománváros; Mezőberény: Tótvég, Németvég, Magyarvég) szerint általánosan bevettnek számított. Már az első szabad királyi városainkban is megjelentek az ún. „Latin Negyedek”. A törökkor vérzivataros évszázadai után a fokozatosan letelepedő cigányság ebbe a rendszerbe simult bele. Mária Terézia nevéhez köthető, hogy rendeletben írja elő a cigányok letelepítését, ugyanakkor meg is tiltja ennek szegregált módú végrehajtását. A királynő óhaja ellenére mégis erre a korszakra tehető a telepek képződésének megindulása (Csalog 1984).

Ezek a telepek többnyire az építkezésekre kevésbé alkalmas részekben (pl. árvíz, belvízveszélyes területeken), valamint a település többi lakóját taszító kommunális szolgáltatások színterei közelében (vályogtéglavető gödör, döngkút, szemétlerrakó, temető) létesültek (Kállai–Törzsök 2006). A jelenlegi szegregátumok egyes utcanevei mai napig utalnak a terület eredeti funkciójára (pl. Kalocsa: Gödrök köze utca; Kecskemét: Gödröstemető utca).

A folyamat a 20. század elejére teljesedett ki, amikor a roma népesség mintegy 90 százaléka szegregáltan élt. Ezzel egy időben eddig a feudális munkamegosztásban – igaz, annak csak legalsó fokán – integráltan helyet kapó cigányság elvesztette hagyományos megélhetési lehetőségeit, deklasszáldott (Csalog 1984). A cigányság nem volt egyedül a helyzetében: a két világháború közötti időszakban a munkamegosztásból hozzájuk hasonlóan majdhogynem teljesen kiszorultak széles rétege jöttek létre, akik szintén a kor lakhatási igényeinek kielégítésére alkalmatlan telepekbe tömörültek. Kecskemét történelmi várostestének peremén ekkor alakultak ki az elszegényedetteknek otthont adó Szelei-, Lázár- és Bogovicsfalva, valamint a Voelker-, Dárdai- és Székelytelep (Heltai 2006).

Egy sajátos szegregátumot alkotott a majorságok népe. Illyés Gyula érzéketlenül mutatja be, hogy a „puszták népét” a központi települések lakóitól nemcsak térbeli, hanem jelentős társadalmi és kulturális távolság is elválasztja (Illyés 1936).

Ugyancsak egy két világháború közötti szociográfiából ismerhetjük meg azokat a Bükkalja riolittufájába vágott barlangokat, amelyek a falusi szegényparaszatok számára nyújtottak fedelmet. Szabó Zoltán (1937) beszámolt olyan faluról is, ahol a lakók 60 százaléka élt ilyen körülmények között. A későbbi évtizedekben e pincelakások egyre inkább csak a romák számára szolgáltak lakhelyül (Pálinskás 1997).

A második világháború borzalmai után a szocialista tervutasításos gazdasági rendszer képes volt némileg javítani a legelesettebbek helyzetén, és mérsékelni tudta a társadalmi különbségeket. Az erőltetett szocialista iparosítás – minden visszássága ellenére – képes volt bevonni a mezőgazdaságból felszabadult munkakerőt és a romákat a társadalmi újratermelés folyamatába, és a roma férfiak esetében is sikerült megvalósítani az ösztársadalmilag megcélzott teljes foglalkoztatást (Csalog 1984).

Bár igen lassan, de a lakóhelyi szegregáció gyengülése is megkezdődött. Ez részben a városok gyors térbeli kiterjedéséhez kötődött, amely a városperemi szegénynegyedek egy részénél enyhítette térbeli elszigeteltségüket, és fokozatosan feloldódtak a várostestben.

A cigányságnak a 20. század folyamán szinte teljessé vált lakhatási szegregációjával jóval később kezdtek el központilag foglalkozni. Bár a tényleges telep felszámolási akció csak évekkel később indult meg, mérföldkő volt ebből a szempontból az 1961-es MSZMP határozat, amely előírta a cigánytelepek felszámolását és a roma lakosság településekre való beköltözését (Kocsis–Kovács 1999).

A folyamat számos, akár évszázadok óta létező telepet érintett (pl. a kecskeméti cigányvárost is), és bár a romák egy részének lakókörülményei ténylegesen javultak, alapvető célját, a roma és nem roma lakosság területi elkülönülésének feloldását és a lakókörülményeik közti különbségek eltüntetését nem tudta elérni. Ennek főbb okai a következők voltak:

- A felszámolási célkitűzések miatt a legalapvetőbb infrastrukturális beruházások is elmaradtak, ám a telepek egy részét végül nem bontották el.
- A szórt telepítésre vonatkozó előírást figyelmen kívül hagyva a felszámolt telepek népességét gyakran zárt tömbben telepítették le, nemritkán hasonlóan kedvezőtlen (pl. belvizes) természetföldrajzi környezetbe, csupán csökkentett színvonalú „Cs”-s házakat építve. A települések Dankó Pista utcái ezeknek a szocialista áttelepítéseknek a nyomát őrzik (Csalog 1984).
- Arra is volt példa, hogy a kitelepítettek számára a korábbinál lényegesen kedvezőtlenebb helyzetben, a kollektivizálás után funkcióját veszített majorságokban jelöltek ki telkeket.

A szegregáltan élő lakosság térben áthelyeződött újratermelődését elősegítette, hogy a telep felszámolásokkor nemcsak az új építésű „Cs”-s lakásokba költözésre volt lehetőség, hanem kölcsön felvételére is használt ház vásárlásához. Ennek maximalizált összege azonban leginkább csak a rossz elérhetőségű, fogyó népességű kistelepülésekben volt elegendő ingatlan vásárlására. Ennek következtében számos érintett településen gyorsuló ütemű népességcsere zajlott le. Az erősebb érdekérvényesítő képességű települések tudatosan is erősítették ezt a folyamatot a cigány népesség kiszorításával, áttelepítésével (Havas 1999). Jó néhány falu cigány többségének kialakulása ekkora tehető többek között a Csereháton (Ladányi–Szelényi 2004) és az Ormánságban is (Kovács 2005).

Hasonló okokból zajlott az alacsony státuszú lakosság térbeli koncentrációja a rossz elérhetőségű, eredeti népességét fokozatosan elvesztő alföldi tanyakörzetekben is (Csalog 1984), amiket Romány Pál az „alföldi városok sajátosan szétzört lumpennyedei” megnevezéssel illetett (Romány 1973: 45).

A szocializmusban is megindult folyamatok egy része folytatódott a rendszerváltozás után. A településeken belül a népesség szukcessziója, a preferált és nem preferált városrészek kialakulása felgyorsult, számos településen ismét kitermelve az egyszer már felszámolt szegregátumokat.

A magasabb jövedelmű rétegek szuburbiákba történő kiköltözésével egy időben megerősödött az alacsony státuszú lakosok kiáramlása az agglomerációkon kívüli periférikus községek felé, ami tovább fokozta a térbeli elkülönülést (Ladányi–Szelényi 1997). A cigányság számarányának növekedésével együtt ez korábban nem tapasztalt, új típusú szegregációhoz vezetett, csonka társadalmú, csupán a legelesettebbeket tömörítő falvakkal, ahonnan minden felfelé törekedésre képes ember elmenekült (így a polgárosodás útjára lépett romák is). A korábbiakkal ellentétben ez az – elsősorban romák alkotta – kirekesztett réteg már nem kapott helyet a munkamegosztás alsó lépcsőfokán sem, mintegy páriaként teljesen kiesett a társadalmi újratermelésből. Ladányi János és Szelényi Iván (2004) ezt a folyamatot „underclassosodásként” írja le, amit a későbbi visszailleszkedést jóformán lehetetlenné tevő mentalitás, egy sajátos „szegénység kultúrájának” kialakulása kísér. A magyar történelem során először fordul elő, hogy az ország egyes periférikus részein, például az Encsi kistérségben, már gettósodó térségek kialakulásával is számolni kell (Virág 2010).

A Kemény István és Janky Béla által vezetett 2003-as felmérés megállapítja, hogy a cigány családok nagy többsége, 72 százaléka szegregáltan él (Kemény–Janky 2004), egy 2010-ben lebonyolított országos kutatás pedig 823 településen és 10 fővárosi kerületben összesen 1633 szegény- és cigánytelepet, településszövetbe ágyazódott szegregátumot talált (Domokos–Herczeg 2010). A vonatkozó szakirodalom alapján elmondható, hogy a szocializmusban elindult integrálódási folyamat megszakadt, Magyarországon a rendszerváltás óta ismét erősödik a lakóhelyi szegregáció.

Módszertan

Kutatásunk eredményei – az alább részletezett módszertan szerint – közreműködésünkkel 2014-ben elkészített Kecskemét Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Antiszegregációs tervén, valamint további 26 dél-alföldi város korábbi IVS-ének tartalomelemzésén alapulnak.

Az Integrált Városfejlesztési Stratégiában és a részét képező Antiszegregációs tervben a szegregátumok, szegregációval veszélyeztetett területek lehatárolására a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium által 2009-ben kiadott *Városfejlesztési Kézikönyv* második kiadása nyújt útmutatást. A legtöbb dokumentum ké-

szítói – így mi is – ezt tekintették alapnak, ezt egészítették ki a települések egyéni sajátosságaival, rámutattak a módszertanból eredő hiányosságokra vagy hibákra.

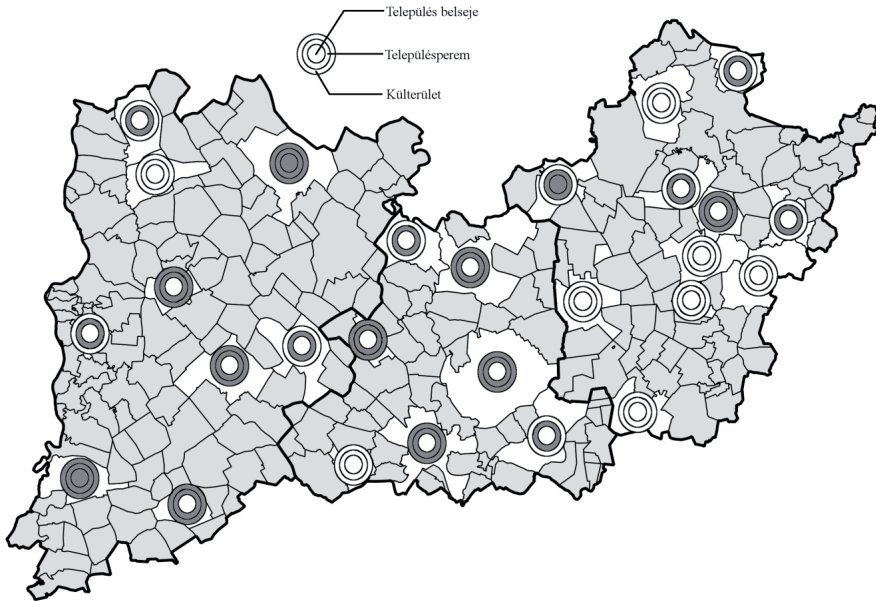
A *Városfejlesztési Kézikönyv* két módszert is javasol a szegregátumok lehatárolására. Az egyik szegregációs mutató a népszámlálási (legtöbbször 2001-es, de Kecskemét új ITS-e esetében 2011-es) adatokon alapul, amelyben szegregátumként kezelik azokat a városi területeket, ahol az aktív korú (15–59 év közötti) lakosok legalább 50 százaléka nem rendelkezik rendszeres munkajövedelemmel, legmagasabb iskolai végzettsége pedig nem haladja meg a 8 osztályt. A másik kialakított indikátor a rendszeres szociális támogatási formákat veszi alapul, és szegregátumnak tekinti azokat a területeket, ahol a támogatásra jogosultaknak a lakossághoz/lakások számához viszonyított aránya eléri a városi átlag kétszeresét. A *Városfejlesztési Kézikönyv* még kiköti azt is, hogy az érintett területnek legalább 50 főnyi lakónépessége legyen ahhoz, hogy szegregátumként lehessen kezelni. Ez a kitétel azt a célt szolgálja, hogy minél inkább kiszűrjék az egyedi esetek torzító hatását. A legtöbb tervdokumentum esetében a készítők mindkét megközelítési módot figyelembe vették a szegregátumok lehatárolásakor.

Ennek az általános alkalmazhatóságra törekvő megközelítésnek vannak hiányosságai. Sok olyan terület is bekerült a szegregátumok közé, amelyek esetében a helyszíni terepbejárás nem igazolta az alacsony státuszú népesség fokozott koncentrálódását. Ennek oka többek között, hogy az ötven főt éppen meghaladó utcatömbök esetében még mindig jelentős az egyedi esetek torzító hatása. Az is több városban előfordult, hogy a kiugróan rossz adatokat egy, a helyi lakosság társadalmi helyzetével össze nem függő intézmény megléte (szociális otthon, idősok otthona, hajléktalanszálló) okozta. Szerencsére arra is akadtak példák, hogy a 2001-es adatok alapján elvégzett lehatárolás az IVS készítésekor már elavult, mert a települési önkormányzat már felszámolta a szegregált területet (Bácsalmás, Kecskemét). Ugyanakkor a fenti módszertan – elsősorban a külterületre vonatkozó adatok elégtelen térbeli felbontása miatt – kevéssé alkalmas az alacsony státuszú lakosság tanyás külterületen mutatkozó koncentrálódásának feltárására. Ezen hiányosságok orvoslása miatt a *Városfejlesztési Kézikönyv* is javasolta az önkormányzati intézményrendszer egyéb információinak felhasználását, szükség esetén a helyszíni terepbejárást. Az esetek többségében a dokumentumok készítői is eszerint jártak el, és mi is az ő értékelésüket fogadjuk el elemzésünkben.

A hiányosságok ellenére a fenti módszertan mellett szól a már említett általános alkalmazhatósága és összehasonlíthatósága. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) kezdeményezésére 2010-ben megvalósult a magyarországi szegény- és cigánytelepeket, városi szegregátumokat számba vevő felmérés, amely szintén az IVS-ek készítésekor alkalmazott definícióra támaszkodott (Domokos–Herczeg 2010).

Az Integrált Városfejlesztési Stratégiáknak a települések honlapján vagy a www.terpont.hu oldalon elérhető változatát vettük figyelembe, összesen a Dél-alföldi régió 27 városának¹ dokumentumait használtuk fel (1. ábra).

1. ábra: A szegregáció térbeli megjelenése a vizsgálatba bevont városokban

Eredmények

A kecskeméti Antiszegregációs terv során szerzett tapasztalatainkat a megvizsgált dél-alföldi városok stratégiai dokumentumainak tartalma visszaigazolta: az alacsony státuszú lakosság koncentrációja az alföldi mezővárosokban hármastérbeli tagolódást mutat (vö. 1. ábra). A belterületek belsejében, a belterületek peremén, valamint a külterületen megfigyelhető szegregálódási folyamatok történelmi háttérükben, jelenlegi társadalmi viszonyaikban, valamint a megoldási lehetőségekben számos ponton eltérnek egymástól.

Ez a hármastérbeli elhelyezkedés hasonló ahhoz, ahogy az előbbieken említett országos felmérés is bemutatja a szegregátumok településen belüli elhelyezkedését (Domokos–Herczeg 2010). Mi azonban a belterületek és külterületek elválasztását nem közigazgatási, adminisztratív lehatárolás, hanem funkcionális,

¹ Bácsalmás, Baja, Békés, Békéscsaba, Csongrád, Dévaványa, Füzesgyarmat, Gyula, Hódmezővásárhely, Kalocsa, Kecskemét, Kiskőrös, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Kistelek, Kunszentmiklós, Makó, Mezőberény, Mezőhegyes, Mórahalom, Orosháza, Sarkad, Szabadszállás, Szarvas, Szeged, Szentés, Újkígyós.

szociálgeográfiai megközelítés mentén tesszük (Berényi 2003). Ilyen értelemben belterület pereméhez tartozónak tekintettük azokat a városperemi utcákat, házsorokat, telepeket, amelyek adminisztratív értelemben ugyan külterülethez tartoznak, ám városon belüli helyzetüket, szociálgeográfiai funkcióikat tekintve nem különböznek a belterületre eső városperemi szegregátumoktól. Erre látunk példát Szarvas (Simonyi-szőlők) és Kiskunmajsja esetében.

A települések belsejében elhelyezkedő szegregátumok

A települések belsejében elhelyezkedő szegregátumok mutatják a legszorosabb kapcsolatot a Park, Burgess és McKenzie (1925) Chicagóra kidolgozott koncentrikus városszociológiai modelljében leírt, a központi üzleti negyedek körülvevő átmeneti övben megjelenő szegregációs folyamatokkal,² amelyek Budapesten is nyomom követhetők (Kovács–Szirmai 2006). Az, hogy csak három településen (Baja, Kecskemét, Szarvas) található a város belsejében szegregátumok, azt mutatja, hogy a szegregálódásnak ez az elsőnek leírt formája nem jellemző a Dél-Alföldre. Ennek okai többek között a települések és a településmagok szűk térbeli kiterjedése, a slumosodásra alkalmas régi építésű belső lakónegyedek hiánya, az évszázadokon átöröklődő városperemi szegénynegyedek tartóssága. Szerepet játszik ebben a szuburbanizáció jelensége is, amely a Dél-Alföldön elsősorban a nagyobb városok körül jelentkezett az 1980-as évektől kezdődően. Ennek során a tehetősebb lakosok vonzóbb falusi vagy külterületi környezetbe költöznek, lehetővé téve az alacsonyabb státuszú lakosok központ környéki koncentrációját azokban a városokban, ahonnan nagyarányú volt a kiköltözés.

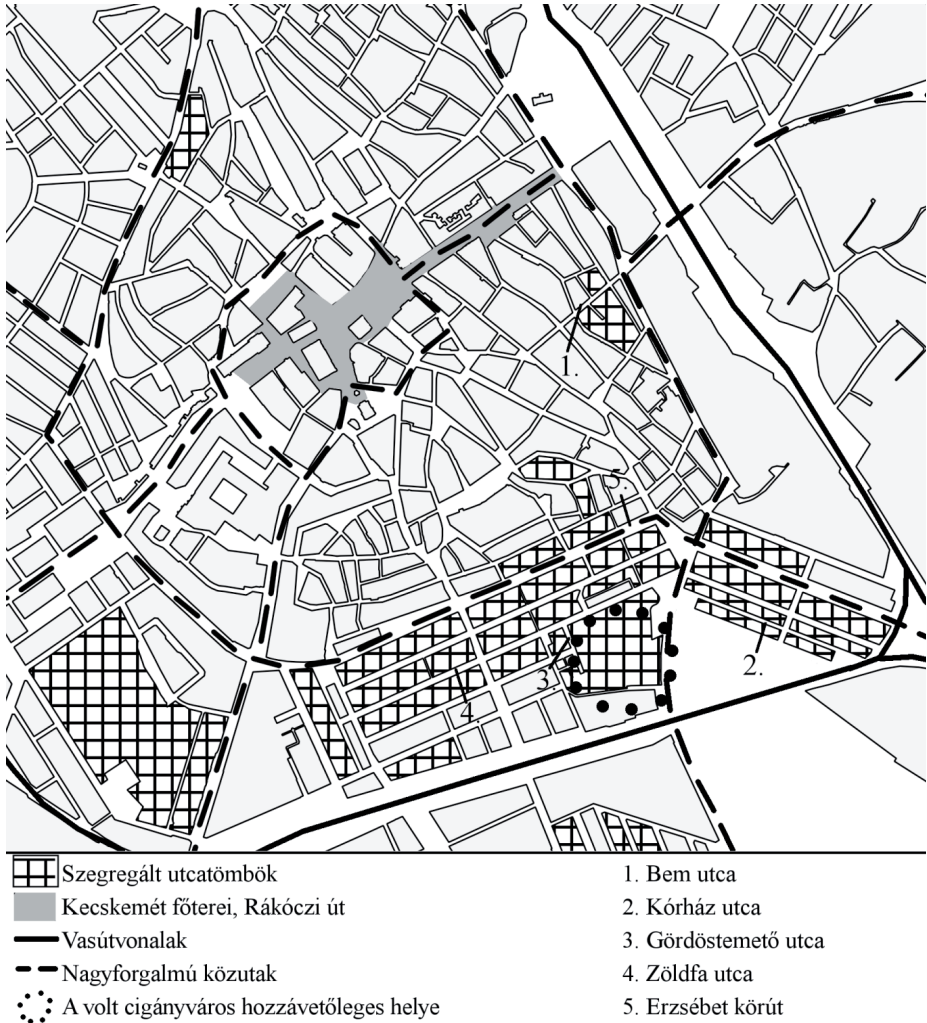
Baján a 2001-es népszámlálási adatok alapján nem volt olyan terület, ami a szegregációs mutató alapján megfelelné a tényleges szegregátum feltételeinek. A város IVS-ében egyéb (szociális támogatási, infrastrukturális) mutatók alapján négy szegregátum jellegű területet határoztak meg. Ezek egyike a város belsejében található Deszkás utca, ahol magas arányú a roma népesség, akik mint alacsony státuszú lakosok a térbeli elkülönülés sajátos formájaként a belső udvari lakásokban élnek. Ez a II. világháború előtti heterogén lakosságú körfolyosós pesti bérházakban megfigyelhető elkülönülésre emlékeztet, ahol a jobb módúak a bérházak reprezentatív utcai lakásaiban laktak (Ladányi 1988).

Szarvason a város közepén, kertvárosi környezetben található egy szegregátum, ami egyre nagyobb számban ad otthont elszegényedő roma családoknak. Rossz anyagi helyzetük miatt a lakásállomány fokozatosan romlik, feltűnnek a terület slumosodására utaló külső jegyek is.

² A szerzők Chicagót koncentrikus zónákként írták le, és összesen öt övezetet különítettek el: központi, üzleti negyed; átmeneti övezet; munkások övezete; felsőbb osztályok lakóterülete; kertvárosi ingázó övezet.

Bár Kecskeméten a szociális támogatási formák jogosultsága alapján több, a város belsejében található kisebb szegregátum is azonosítható, a legkritikusabb helyzetben lévők szervesen kapcsolódnak a hagyományosan a város déli peremén húzódó, zömmel roma lakosokat tömörítő szegregált területhez (2. ábra).

2. ábra: Szegregátumok Kecskemét belvárosában

A Rákóczi úttól délre fekvő Rákóczivárosban található, kisvárosias beépítésű Bem utca menti tömbökön a negatív társadalmi folyamatokról számos jel árulkodik. A környéken sok a leromlott, rossz állapotú ingatlan (a legrosszabb állapotban levő, mostanra életveszélyessé nyilvánított ingatlant a közelmúltban még lakták), egyes épületeken a vandalizmus nyomai figyelhetők meg, az üresen álló telken illegális személerakat jelent meg. A Belváros és a Budapest–Lajosmizse–

Kecskemét vasúti mellékvonal közötti Kossuth- és Erzsébetváros déli peremének szegregátuma az új Antiszegregációs terv készítésének idejére jóval kiterjedtebb lett a korábbi állapotánál, és már a körúton belüli belvárosi területekre is benyúlik. Az említett terület mellett található a Halasi úti lakótelep (Kecskemét első lakótelepének, a hajdani Leninvárosnak a része), ahol szintén aggasztóan magas a szociális támogatásra jogosultak száma. E folyamatot a „rég” szegregátumok közelsége katalizálja, ami a tágabb környezet ingatlanárainak leértékelődését vonja maga után, és lehetővé teszi az alacsony státuszú lakosságot tömörítő terület térbeli kiterjedését.

A belterületek peremén található szegregátumok

A vizsgálatba bevont dél-alföldi mezővárosokban a településperemeken találjuk a legtöbb példát az alacsony státuszú népesség sűrűsödésére, a 27 településből 19-ben írtak le a stratégiai dokumentumokban ilyen elhelyezkedésű szegregátumokat. A városok történelmi fejlődése során ezeken a peremi területeken alakultak ki az alacsony státuszú – nemritkán roma – népességet koncentrááló telepek. Nem egy városban találunk arra példát, hogy a szocializmusban e telepeket majdnem teljesen felszámolták (Kecskemét, Szentes), mégis földrajzilag szinte megegyező helyen találunk ma is szegregátumokat. Ez részben annak a hibás gyakorlatnak tulajdonítható, hogy a korábbi lakosságot egy tömbben, a volt telep közelében telepítették le. A szegregátumokra úgyszintén jellemző a telepfelszámolások keretében felhúzott „CS”-s házak megléte. E szegregátumok helyzetét nehezíti, hogy környezeti adottságaik gyakran igen rosszak, belvizesek, gyenge termőképességű talajon épültek (Makó, Füzesgyarmat, Sarkad). Ezeket a területeket a helyiek gyakran a történelem során ráaggatott gúnynéven ismerik (Makó – Kisbéc; Szarvas – Krakkó; Mezőberény – Párizs, London).

Kecskeméten a város legnagyobb összefüggő szegregált területét a város déli peremén találjuk, ami, mint látjuk, térbeli szétterjedésével a város belső területeit is elérte. Eredetileg itt, a mai Praktiker áruház helyén állt a Cigányváros, aminek a felszámolását már 1873-ban felvetették, de csak 1963-ban valósult meg. A város különböző pontjain (városperemi házhelyek, önkormányzati tulajdonú belvárosi lakóházak, barakksorok) elhelyezett roma lakosság térbeli koncentrációja ennek hatására átmenetileg csökkent. Amikor azonban a rendszerváltás után, a '90-es évek elején az önkormányzat felszámolt több belvárosi „cigány udvart”, a lakosokat a valamikori cigányvárost övező Zsinór, Zöldfa és Kórház utcákba helyezte el, hozzájárulva a szegregátum újraképződéséhez.

A mind a 2011-es népszámlálás mutatói, mind a szociális támogatási jogosultság alapján szegregált utcatömbökkel kialakított, Kecskemét délnyugati peremén található Szeleifalu más fejlődési utat járt be. Egyike volt azoknak a városperemi telepeknek, amelyek a két világháború közötti időszak nincstelenjeinek adtak otthont. A lakók nyomorúságáról már a korabeli lapok is hírt adtak (Heltai 2006).

Más telepekkel ellentétben a Szeleifalut a történelmi várostesttől elválasztó széles iparforgalmi öv meggátolta, hogy a város térbeli szétterjedése feloldja elszigetelődését, ám a szocialista éra infrastrukturális beruházásai – valamint az erősödő társadalmi mobilitás – sokat javítottak a helyzeten. A Cigányváros volt lakóinak egy része azonban zárt tömbben a Szeleifalun kapott házhelyet, így mára az alacsony státuszú lakosság Szeleifalut érintő koncentrációja – holott ennek nincsenek történelmi előzményei – egyre erősebben etnikai jelleget ölt.

A Makó északkeleti részén található Honvéd-telep városrész egésze szegregátumnak tekinthető, így a 2001-es népszámlálás szerint 2959 főt számláló terület a Dél-Alföld egyik legnagyobb összefüggő szegregátuma. Északnyugati, Kisbécs (Cigánybécs) néven ismert részén már 180 évvel ezelőtt is putrik álltak. Az infrastruktúra, közművesítés hiányos, a terület ingatlanjai rossz állapotban vannak, a vízjárta, magas talajvízű környéken kiépült telepen súlyos probléma a nem megfelelő alapú házak felvizesedése.

A 2001-es népszámlálási adatok alapján Hódmezővásárhely egyetlen szegregátuma a Kincses-telepen található, amelynek legkritikusabb állapotban lévő részét egy száz évvel ezelőtt kiépített, korábban cseléd- és munkáslakásként funkcionáló épületegyüttes képezi. A lakások mindegyike komfort nélküli, az áramszolgáltatáson kívül más infrastrukturális szolgáltatás nem érhető el.

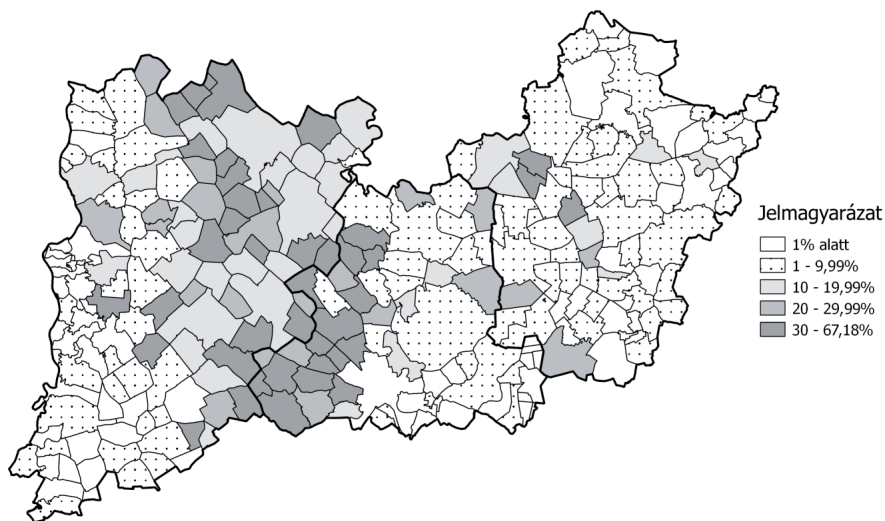
A füzesgyarmati Sársziget szegregátumának magját az ún. ONCsA-házak alkotják. Ezeket a házakat a negyvenes évek elején az Országos Nép- és Család-védelmi Alap építette szociálisan rászorulóknak számára. A szegregátum a „Cs”-s házakból, munkás- és cselédlakásokból kialakult szegregátumokhoz hasonlóan jött létre. Az eredetileg is alacsony presztízsű településrészt a magasabb státuszúak számára nem volt vonzó, az alacsony státuszúak rendelkezésre álló forrásokból pedig jórészt csak itt tudtak lakásokhoz jutni. A cigány lakosság így gyakran akkor is megjelenik az érintett területeken, ha a szegregátum eredetileg nem roma gettó volt. A népesség részbeni kicserélődése ellenére a leszakadt népesség területi koncentrációja megmaradt, az eredeti ingatlanok állapota pedig fokozatosan leromlik. Látható, hogy ez a folyamat akkor is végbemehet, ha az alacsony státuszú városrészt eredetileg pozitív szándékkal hozták létre (mint az ONCsA-házak esetében).

Szegregálódási folyamatok a települések külterületein

A társadalom perifériájára szorult népesség harmadik lehetséges koncentrációsi helye a települések külterülete. Az alföldi tanyás mezőváros egész Európában egyedi településformának volt tekinthető (Csatári–Kiss 2004). A külterületi lakosság aránya 1949-ben érte el legnagyobb kiterjedését (Becsei 1996), a szocializmus erőteljes tanyafelszámolási törekvéseinek az eredményeként a külterületi lakosság aránya és száma mára jelentősen csökkent (a 2011-es népszámlálás 293 976 külterületi lakost talált). Ez a folyamat azonban a Dél-Alföldön differenciálva ment

végbe (3. ábra), a Duna–Tisza közén a külterületen élők aránya a mai napig magas maradt.

3. ábra: A külterületi népesség aránya a 2011-es népszámlálás adatai alapján a dél-alföldi települések lakónépességéből

A külterületeken belül még érdemes elkülöníteni a volt zártkerteket, amelyek általában közelebb találhatóak a településtesthez, és népsűrűségük nagyobb a tanyás külterületeknél.

Mint korábban említettük, a *Városfejlesztési Kézikönyv* által a szegregátumok lehatárolására javasolt kétféle módszertan kevésbé alkalmas arra, hogy a külterületeken zajló negatív folyamatokat feltárja, a kritikus területeket lehatárolja. Ennek ellenére a települési önkormányzatok, valamint a stratégiai dokumentumok készítői említést tesznek e sajátos szegregátumokról, 10 településen is jelezték az alacsony státuszú népesség külterületi koncentrálódását. A települések egy részénél csupán pár mondatban utalnak a külterületi problémákra, de van, ahol kifejezetten szegregátumként kezelik a külterületek egy részét (pl. a bajai 2–3–4-es körzet). A külterületi állapotok valódi feltárásában sokat segíthetne a Tanyafejlesztési Programban támogatott tanya-felmérések eredményeinek alkalmazása, melyekben kataszterszerűen történik a külterületi lakott helyek adatainak felvétele. Ilyen adatok több vizsgált településre is léteznek (Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Szarvas, illetve 2014-ben készült el a Békés megyére vonatkozó kb. 90 százalékos felmérés).

Részben a szocialista éra tanyapolitikájának következtében a települések külterületeinek általános problémái közé tartozik az ingatlanok alacsony komfortfo-

kozata, a lakosság előregedése, alacsony iskolai végzettsége és gazdasági aktivitása, valamint elszegényedése.

A tősgyökeres tanyai népesség rossz helyzete mellett azonban a külterületek egy része migrációs célterület is az alacsony státuszúak számára. Ezek a gyakran sokgyerekes családok a városi szegénység elől menekülnek tanyára, kényszer szülte lépésüktől megtakarítást és gazdálkodási lehetőségeket remélve – szakértelem híján kevés sikerrel. A tanyasi lakosok nem ritkán a „szociális kiköltözőkhöz” kapcsolják a devianciák, a bűnözés gyakoriságának növekedését is (Csatári–Takács 2005). Szentes esetében például arról számolnak be, hogy hajléktalanok foglalják el a megüresedő külterületi ingatlanokat.

A Homokhátság területén 2005 és 2006 között végrehajtott tanyakutatás rámutatott arra, hogy nem a tanyás térségek egésze deprivált, ezek a hátrányos helyzetű térségek a főbb utaktól, a központi településrésztől való távolság, az infrastrukturális ellátottság, a tömegközlekedés függvényében alakultak ki és maradtak fenn (uo.).

A külterületek mozaikosságára jó példa Kecskemét, ahol a rendelkezésre álló szociális támogatási jogosultságok megfelelő térbeli felbontása a külterületekre is lehetővé tette a területi differenciálódás feltárását. A városban a 2001-es népszámlálás adatai szerint 13 732 fő, a lakosság 12,4 százaléka élt külterületen. Az ezredforduló utáni évtizedben a külterületi népesség száma tovább nőtt, és a 2011-es népszámlálás szerint 17 281 fő élt a település közigazgatási területének e részén. A jelentős létszámnövekedésben mind az alacsony, mind a magas státuszú népesség külterületre áramlása szerepet játszott.

Kecskeméten a szociális kiköltözés intenzitását a város barakklakások felszámolását célzó programja nagyban elősegítette. E barakklakások kezdetben a „Cigányváros” volt lakóinak adtak otthont, és bár számos család – például OTP-hitelt igénybe véve – elköltözött onnan, az ország más településeiről új roma családok érkeztek a szükséglakásokba. A barakklakások felszámolása 2003-ban kezdődött, az önkormányzat az ott lakóknak csereingatlant vagy másfél millió forintos pénzbeli juttatást ajánlott fel. A pénzbeli megváltást választók az összegből azonban nem tudtak belterületen ingatlant venni, így a barakklakások felszámolása hozzájárult a társadalom perifériáján élők külterületre szorulásához.

Az elszegényedettek, hátrányos helyzetűek csak a külterületek kevésbé frekvenciált részein jelennek meg (pl. Szarkás). Máshol, mint például a Máriahegy és Úrihegy kertészek területén inkább a tehető városiak kirajzása figyelhető meg. Ez az építési engedélyezés és ellenőrzés gyengesége miatt igen kaotikus állapotokat teremtett. A „felső tízezer” villái és a közvetlen szomszédságukban a mezőgazdasági termeléshez ragaszkodó tanyák és hobbikertek, valamint a távolabbi, legelesettebbeket befogadó külterületi városrészek között éles ellentét feszül (Csatári–Farkas 2012).

A városból érkező szociális „menekültek” – kellő tapasztalat híján – többnyire nem tudtak élni a környezetük kínálta lehetőségekkel, a korábbinál jóval depriváltabb helyzetbe kerültek. Korábban meglévő védő kapcsolati hálójukat

elvesztették, és immár a segítségnyújtó szociális szervezetek látókörében is jóval kevésbé vannak jelen.

Konklúziók

A vizsgálat során megállapítottuk, hogy *a települések belsejében, a településperemen és a külterületeken* az alacsony státuszú népesség térbeli koncentrációja háttérben eltérő történelmi gyökerek vannak, jelenkori helyzetük is egyedi jellegzetességeket mutat. Az elemzett dél-alföldi településeknél kevés példa van a település belsejében található szegregátumokra, ellenben a térség településeinek a tanyás mezővárosi múltja mozaikosan jelentkező külterületi szegregációhoz vezetett. Ezeket tekinthetjük a térbeli szegregáció alföldi mezővárosokra jellemző sajátosságának.

Azokban a városokban, ahol nagy lélekszámú szegregátumok vannak, az alacsony státuszú lakosság aránytalan térbeli eloszlása az erőteljesebb oktatási szegregációhoz is hozzájárulhat. Erre példa Makó és Kecskemét, ahol a roma tanulók általános iskolai szegregációja a 2006-os kompetenciamérés idején meghaladta az országos átlagot (Kertesi–Kézdi 2009).

A bemutatott példák jól illusztrálják, hogy a három szintéren zajló szegregációs folyamatok nem különülnek el egymástól élesen, az alacsony státuszú lakosság mozgása a szegregáló területek között több település esetében is megfigyelhető. Ennek elsősorban az alacsony státuszú lakosság koncentrációjának felszámolását célzó törekvések szempontjából van jelentősége. Történelmi léptékben tekintve, valamint a rendszerváltás után is (Kecskemét, Bácsalmás, Kalocsa) számos példáját látjuk a szegregátumok, szegregált épületek fizikai felszámolásának, ugyanakkor ezek ellenére a társadalom periferiáján élők térbeli elkülönülése fennmaradt, idővel újraképződött a korábbi szegregátum közelében, vagy éppen a térben áthelyeződve jelent meg. Ez utóbbinak tipikus esete, amikor a volt lakosok „szociális menekültekként” a külterületeken vagy periferikus aprófalvakban jelennek meg, s ezzel még inkább eltávolodnak a szociális védőhálótól. A már rendelkezésre álló tanyafelmérések eredményeinek helyi szintű alkalmazása segíthetne e folyamat minél alaposabb feltárásában.

Természetesen a fizikai felszámolás szükségességét az épületek állapota indokolhatja, ám fontos figyelembe venni, hogy *a lakóhelyi szegregáció a társadalmi egyenlőtlenségek térbeni megnyilvánulásaként értelmezhető jelenség*. Épp ezért az épített környezet fejlesztésére összpontosító, elsősorban infrastrukturális beruházások nem elégségesek. Ahogy Szabó Zoltán írja a barlanglakások felszámolásával kapcsolatban: *„az történt, hogy az ok megmaradt, csak a következmény tűnt el. A koldust jobb ruhába öltöztették, amitől az nem lett kevésbé koldus, csak nem kellett látni őt a szemnek”* (Szabó 1937: 58). Épp ezért ezen beavatkozások mellett a társadalmi távolság csökkentésére is szükség van a társadalmi elkülönülés tartós felszámolásához, azaz tanulásra, munkára, lényegében humán investícióra.

Irodalom

- Becsei József (1996): Városok és tanyák az Alföldön. *Földrajzi Értesítő*, (45), 1–2, 35–53. http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/FE1996/FE19961-2_35-53.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)
- Berényi István (2003): *A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése*. Földrajzi tanulmányok 23. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- Csalog Zsolt (1984): A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt. *Magyar Füzetek*, 14–15, 93–137. http://epa.oszk.hu/02200/02201/00013/pdf/EPA02201_Magyar_Fuzetek_1984_1415_093-137.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)
- Csatári Bálint – Kiss Attila (szerk.) (2004): *Tanyai kaleidoszkóp*. A 2002–2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei, Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet. <http://www.alfoldinfo.hu/tanyakutatas/tanyakutatas3.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)
- Csatári Bálint – Farkas Jenő Zsolt (2012): A város-vidék peremzóna sajátos geográfiai jellemzői és konfliktusai Kecskemét példáján. In Farsang Andrea, Mucsi László, Keveiné Bárány Ilona (szerk.): *Táj – érték, lépték, változás*. Szeged: SZTE TTIK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport, 197–209. /GeoLitera./
- Csatári Bálint (témavez.) – Takács Anita (szerk.) (2005): *Tanyakutatás 2005*. Kutatási jelentések 3. füzet. A homokhátsági tanyák társadalma és szociális problémái. Tanulmányok. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet.
- Domokos Veronika – Herczeg Béla (2010): Terra Incognita: magyarországi szegény és cigánytelepek felmérése – első eredmények. *Szociológiai Szemle*, (20), 3, 82–99. http://www.szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2010_3_all.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)
- Havas Gábor (1999): A kistelepülések és a romák. In Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Budapest: MTA, 163 – 204.
- Heltai Nándor (2006): *Ébredező városrészek*. Kecskemét: Kecskemét-Szeleifalu Részönkormányzata.
- Illyés Gyula (1936): *Puszták népe*. Budapest: Nyugat. Elérhető: Illyés Gyula (2003): *Regények I*. Budapest: Osiris Kiadó Kft.
- Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk.) (2006): Átszervezések kora. Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2002–2006, Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. http://www.kallaierno.hu/data/files/atszervezesek_kora_ciganynak_lenni_magyarorszagon_jelentes_2002_2006_T2Z+8g.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)
- Kemény István – Janky Béla (2004): Települési és lakásviszonyok. *Beszélő*, (9), 4, 96–111. <http://beszelo.c3.hu/04/04/13kemeny.htm> (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)
- Kocsis Károly – Kovács Zoltán (1999): A cigány népesség társadalomföldrajza. In Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*, Budapest: MTA, 163–204.

- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2009): Szegregáció az általános iskolákban: számítások a 2006. évi országos kompetenciamérés adatain. In Fazekas Károly – Lovász Anna – Telegdy Ákos: *Munkaerőpiaci tükrök 2009*. Budapest: MTA KTI – OFA, 97–117.
- Kovács Teréz (2005): A sellyei (-siklói) KSH-térség rövid leírása. In Baranyi Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a cserhádi és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 29–52. <http://www.mtaki.hu/data/files/394.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)
- Kovács Zoltán – Szirmai Viktória (2006): Városrehabilitációs beavatkozások és a térségi társadalmi kirekesztés: A társadalmilag fenntartható városfejlődés budapesti lehetőségei, *Tér és Társadalom*, (20), 1, 1–19. http://epa.oszk.hu/02200/02251/00022/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2069.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)
- Ladányi János (1988): A lakóhelyi szegregáció alakulása Budapesten 1930 és 1980 között. In Ladányi János et al. (2010): *Társadalom és térszerkezeti átalakulások*. Válogatott tanulmányok. A gazdasági élet szociológiája. Budapest: K. n., 39 – 49. http://tat.k.elte.hu/dokumentumtar/doc_download/2334-ladanyi-janos-2-tarsadalom-es-teryszerkezeti-atalakulasok-valogatott-tanulmanyok-1975-2010 (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)
- Ladányi János – Szelényi Iván (1997): Szuburbanizáció és gettósodás. Szociális, etnikai és térszerkezeti változások az ezredforduló Magyarországon és Budapestjén. *Kritika*, (3), 7, 4–12. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/tanulmanyok_a_ciganysag_helyzete/pages/012_szuburbanizacio.htm (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Ladányi János et al. (2010): Szociális és etnikai konfliktusok. Válogatott tanulmányok (1975–2010). A gazdasági élet szociológiája. Budapest: K. n. http://tat.k.elte.hu/dokumentumtar/doc_download/2333-ladanyi-janos-1-szocialis-munka-es-etnikai-konfliktusok-valogatott-tanulmanyok-1975-2010 (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)
- Pálinkás János (1997): Barlang-rajzok. A szomolyai barlanglakókról – 1997. In Komjáthy Zsuzsa (szerk.) (1999): *Barlanglakók – honfoglalók – térhasználók*. Válogatott kulturális antropológiai írások egyes magyarországi cigány csoportok térhasználati szokásairól. Budapest: MTA PTI, 5–22. http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=232 (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)
- Park, Robert E. – Burgess, Ernest W. – McKenzie, Roderick D. (1925): *The city*. Chicago: University of Chicago Press.
- Romány Pál (1973): *A tanyarendszer ma*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Szabó Zoltán (1937): *Cifra nyomorúság*. A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe. Budapest: Cserépfalvi. /Magyarország felfedezése./ <http://mek.oszk.hu/05200/05259/05259.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Városfejlesztési Kézikönyv (2009). Második, javított kiadás. Budapest: Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium (NFGM) Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság. http://www.terport.hu/webfm_send/3989 (utolsó letöltés: 2014. 11. 19.)

Virág Tünde (2010): *Kirekesztve*. Falusi gettók az ország peremén. Budapest: Akadémiai Kiadó.

DOMOKOS VERONIKA – KOCSIS ATTILA
– NÉMETH NÁNDOR
A MOZGÓ JÁTSZÓTÉR SZEREPE
A KISTÉRSÉGI GYEREKESÉLY
PROGRAMOKBAN

A gyerekek szegénységének csökkentését, esélyeik javítását célzó kistérségi gyerekesély programok az ország komplex programokkal segített leghatározottabb helyzetű kistérségeiben valósulnak meg az Európai Unió által biztosított forrásokból. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat egy kiemelt kísérő program résztvevőjeként nyújt szakmai támogatást a felelősségi körébe tartozó kistérségeknek gyerekesély programjaik megvalósításához. A tanulmány az említett programok szakmai támogatása céljából a Magyar Máltai Szeretetszolgálat által életre hívott Mozgó Játsszóterek működését ismerteti az elmúlt bő három évben felhalmozódott tapasztalatok alapján, bepillantást engedve abba az általuk végzett komplex segítő-támogató tevékenységbe, ami a gyerekek, az érintett települések felnőtt lakossága mellett a helyi intézményeket és a döntéshozókat is eléri.

Bevezetés

A szociális problémák kezelésének magyarországi gyakorlatában körülbelül száz évvel ezelőtt jelentek meg az első olyan kezdeményezések, amelyek helyi szinten, időszakos vagy állandó jelenlétre alapozva és ezáltal az adott közösség helyzetét, problémáit mélyebben megismerve, az érintetteket bevonva, a közösségépítésre is hangsúlyt fektetve igyekeztek segítséget nyújtani egy-egy társadalmi csoport, település, településrész problémáinak megoldásához. Ezek egyik közös jellemzője volt, hogy az azokban résztvevők segítő tevékenységüket a rászorulóknak életkörülményeinek minél alaposabb megismerésével és személyes kapcsolatok kialakításával kívánták megalapozni, hogy a helyben mutatkozó szükségletekre reagálva, az érintettekkel kialakított bizalmi viszonyra építve folytathassák munkájukat. Ugyanakkor tevékenységüket nem korlátozták a rászorulóknak megsegítésére, hiszen céljaik között szerepelt a társadalmi szemléletformálás is. Úgy gondolták, hogy szerepvállalásuk révén hosszabb távon a különböző társadalmi csoportok közötti ellentétek csökkentése is elérhető. Az említett elvek gyakorlatba történő átültetésének igénye szülte már az 1912-ben Újpesten létrehozott első magyar settlementet is, amely

a szociális munka, tanácsadás, munkaközvetítés, képzés mellett a társadalmi csoportok közötti feszültségek enyhítésére, a szemléletformálásra, a jogvédelemre is hangsúlyt fektetett (Pik 2001: 111–115). Szintén a helyi viszonyok megismeréséből kiindulva, a helyiekkel kialakított személyes kapcsolatokra építve kívántak gyakorlati segítő tevékenységet végezni, és a társadalmi csoportok közötti távolságok csökkentését elérni az 1920-as évek végén Szeged környékén meginduló ún. agrársettlement résztvevői, akik a settlement munka módszertanát a vidéki Magyarország viszonyaira próbálták meg adaptálni (Pik 2001: 204–205). Bár az újpesti intézmény példáját követve a harmincas években újabb settlement jellegű kezdeményezések indultak Budapesten, Rákospalotán, Rákosszentmihályon, az országos politikában a negyvenes évek végén bekövetkező fordulat olyan körülményeket teremtett, melyek között ezek működése lehetetlenné vált. 1948-ban az újpesti settlementet bezáratta a kormányzat (Balipap 1990: 62–63), a szociálpolitikát mint olyat felszámoló államszocializmus évtizedeiben pedig egyáltalán nem volt lehetőség a szociális munka ezen ágának gyakorlására. A rendszerváltást követően jelenhettek meg újból a magyarországi settlement munka korábbi hagyományához kapcsolódó, módszertanának bizonyos elemeit alkalmazó és azzal rokon szemléletet képviselő szociális tevékenységek.

Az 1989-ben megalakuló Magyar Máltai Szeretetszolgálat (MMSZ) szellemiségéből – aminek fontos eleme, hogy komoly figyelmet fordít a leginkább rászorulóknak elérésére és megsegítésére – adódott, hogy a szervezet egyre nagyobb erővel, speciális programokkal is megjelent az ország azon területein, ahol a szegénység, társadalmi kirekesztettség olyan szélsőséges formái voltak tapasztalhatók, amelyek intenzív segítő jelenlétre alapozott beavatkozást követeltek. Így indult meg tíz évvel ezelőtt Monoron a Tabán Integrációs Modellprogram és Tarnabodon a Befogadó Falu Program, amelyek mára a settlement munkán alapuló, a közösségi szociális munka eszközeit is alkalmazó komplex szociális programmá nőttek ki magukat. Sikerük nyomán az MMSZ szerepvállalásával hasonló kezdeményezések jöttek létre az ország számos településén, többek között Veszprémben, Miskolcon, Pécsen, Tatabányán. A szóban forgó programok tehát a Máltai Szeretetszolgálat természetes módszertanából keltek életre, aminek alapja a „jelenlét típusú” megközelítés: ott lenni, együtt lenni, szinte együtt élni a kirekesztett, hátrányos helyzetű közösségekkel, igyekezni megismerni őket, és a kölcsönös elfogadásra, tiszteletre építve alakítani ki fejlesztési elképzeléseket.¹ Ennek a szemléletnek a jegyében jött létre a Mozgó Játsszótér intézménye is, aminek azonban új kihívásoknak kellett megfelelnie: az MMSZ azzal a céllal hívta életre, hogy megfelelő eszközt biztosítson a kistérségi gyerekesély programok szakmai támogatásához.²

¹ Az MMSZ a „jelenlét típusú” programok kapcsán leszűrt tapasztalatokat egy, a telepi munka módszertanával foglalkozó kiadványban összegezte, lásd Fehér–Marozsán–Pattermann (2011): *Jelenlét – módszertanmesék a telepi munkáról*.

² A Mozgó Játsszótér a TÁMOP-5.2.1-es konstrukció szakmai támogatásra, mentorálásra életre hívott kiemelt kísérő projektjének keretei között működnek.

A kistérségi gyerekesély program (GYEP) többéves tervezés eredményeként jött létre a gyermekszegénység enyhítése érdekében. A társadalomkutatások egyik fontos megállapítása, hogy a családok szegénységi kockázatát nagymértékben befolyásolja, ha a családban egy vagy több gyermeket nevelnek (Gábos–Szívós 2002, Szívós–Tóth 2013: 43–44). A másik fontos alapvetés, hogy a szegénység elleni küzdelmet már kisgyermekkorban el kell kezdeni, a jövedelmi szegénység egyik legfőbb oka ugyanis az alacsony iskolai végzettség (Ferge 2001: 23, Gábos–Szívós 2010: 70–72). A gyermekek iskolai sikerességét számos tényező befolyásolja, és általánosságban elmondható, hogy a magyarországi iskolarendszer korlátozottan tudja ezeket a hatásokat ellensúlyozni (Gazsó–Laki 2004: 143, Kertesi–Varga 2005). A szegénység, a nem megfelelő lakhatási körülmények, a részben ennek hatására kialakuló rossz egészségi állapot olyan szociális körülményt alkotnak, amely az iskolában hátrányt okoz. A mélyszegénységbe született gyerekeknek nemhogy otthoni játékaik nincsenek, hanem sokszor a napi betevő előteremtése is nehéz feladat szüleik számára. Ezek a gyerekek nagyobb eséllyel kerülnek később óvodába, és hagyják el előbb az iskolát, mint a jobb körülmények közé született társaik. A rosszabb ellátottságú falvakban, hátrányos helyzetű térségekben pedig nincs is helyben elegendő segítség ahhoz, hogy az iskolai sikerességhez szükséges kompetenciáik fejlődhessenek, jövőképük és motivációjuk megerősödjön. Ezeknek a gyerekeknek a munkaerő-piaci és ezáltal társadalmi beilleszkedéséhez az átlagosnál sokkal rögzöbber út vezet, és jóval nagyobb az esélye a szegénység generációról generációra való átöröklődésének.

A kistérségi gyerekesély program célja a szegénység újratermelődési mechanizmusainak megtörése olyan programokkal, melyek a korai fejlesztést, az iskolai előmenetel támogatását, a közösségfejlesztést célozzák. Továbbá olyan szolgáltatásokat tesz elérhetővé a gyermekek és családjaik számára, amelyek helyben nem, vagy csak nagyon korlátozottan hozzáférhetőek, mint például az egészségügyi szűrés, családsegítés. Nagyon fontos, hogy a gyerekesély program nemcsak a gyerekeket célozza, hanem szüleiket, illetve tágabb környezetüket: a helyi közösséget és a helyi intézményrendszert is.

Az egykor a Magyar Tudományos Akadémia berkein belül működő Gyerekszegénység Elleni Programiroda által kidolgozott kistérségi gyerekesély program az ország komplex programokkal segítő leghátrányosabb helyzetű kistérségeiben valósul meg EU-s forrásokból. A kistérségi projektek szakmai támogatásáért egy kiemelt kísérő program felel. A szervezetileg többször is átalakuló konzorciumot ma az Emberi Erőforrások Minisztériuma keretében működő Emberi Erőforrás Támogatáskezelő (EMET), az MTA Gyerekesély-kutató Csoport és a Magyar Máltai Szeretetszolgálat alkotja. A Szeretetszolgálat 2010 őszén kapott felkérést, hogy kapcsolódjon be a projektbe. A kiemelt kísérő program és az abban részt

vevő szervezetek feladata, hogy támogassák és végigkísérjék a „harmadik körös”³ kistérségek projektjének előkészítését és megvalósítását. A Szeretetszolgálat felelősségi körébe nyolc kistérség tartozik, az ország három régiójából: az Abauj-Hegyközi, a Bodrogi, az Encsi (Észak-magyarországi régió); a Fehérgyarmati, a Vásárosnaményi (Észak-alföldi régió); valamint a Barcsi, a Kadarkúti és a Sellyei (Dél-dunántúli régió). Az ezekben található 238 településen kb. 180 ezer ember él, köztük több mint 40 ezer gyermek. Ma az MMSZ az említett kistérségek közül hatban nyújt szakmai támogatást a projektek megvalósításához.⁴

A Mozgó Játsszótérek, azaz a Máltai játsszóbuszok 2011 augusztusától kezdtek el járni az ország leghátrányosabb helyzetű kistérségei közül nyolcra a településeit a gyerekesély programokhoz kapcsolódóan. Ez a szolgáltatás a programok életében már a kezdetektől fogva fontos szerepet tölt be, hiszen a szervezett játsszások révén a gyerekek számára nyújtott élményeken túl a pályázatok⁵ előkészítésében, az azokat megalapozó kistérségi tükrök (a helyi gazdasági, társadalmi viszonyok, az ellátórendszerek főbb jellemzőit leíró és a helyi szükségleteket feltérképező helyzetfelmérő anyagok) elkészítésében, a helyiekkel való kapcsolatfelvételen, a „terepismeret” elmélyítésében is hasznos eszköznek bizonyult. A gyerekesély projektek programjainak előrehaladtával pedig folyamatosan változatos módszerekkel támogatja azok megvalósulását: szükség esetén segítséget nyújt a hiányzó tárgyi eszközök beszerzésében, szakmai műhelyek, intézménylátogatások szervezése révén, és a programban dolgozóknak a Mozgó Játsszótérekhez kapcsolódó játsszásokba történő bevonásával támogatja a helyi megvalósítók szakmai munkáját. A Mozgó Játsszótérek és az azokat működtető kollégák időről időre megjelennek a kistérségek településein, bizalmi kapcsolatot építenek ki a program megvalósítóival, így jelezni tudják, ha bármilyen problémát észlelnek, és javaslatokat is tesznek azok orvoslására. Amennyiben szükséges, mediatori feladatokat is ellátnak, elősegítve a megvalósításban résztvevők közötti párbeszédet. Emellett biztos pontként vannak jelen a helyi lakosság életében is, akiket az egyéni esetkezelés és a közösségi szociális munka különböző eszközeivel segítenek.

A Máltai Szeretetszolgálat már több éve jelen van kirekesztett, mélyszegénységben élő közösségekben. Ebből a szempontból tehát ismerős terepen mozog, sok tapasztalat és tanulság gyűlt már össze a szegénység és a kirekesztettség különböző formáiról, a beavatkozási lehetőségekről. Mégis, a kistérségi gyerekesély

³ A TÁMOP-5.2.3-as konstrukciónak három kiírása volt, így az elsőként meghívott és gyerekesély projektjeikkel 2009-ben elindult kistérségeket „első körösöknek”, a második kiírásban 2011-ben pályázókat „második körösöknek”, míg a harmadik etapban 2012-ben pályázókat „harmadik körös kistérségeknek” nevezzük.

⁴ A Barcsi és a Sellyei kistérség pályázatai végül nem nyertek támogatást, hanem tartaléklistára kerültek, így ezeken a területeken nem indult gyerekesély program. Ennek ellenére az MMSZ ezekben a kistérségekben is jelen van a Mozgó Játsszótérekkel, amelyek azonban itt némileg eltérő szakmai munkát végeznek.

⁵ A TÁMOP-5.2.3-as konstrukció pályázatairól van szó, amiket meghívásos alapon a 33 komplex programmal segítő leghátrányosabb helyzetű kistérség közül a mai napig összesen 26 nyújthatott be. 23 projekt el is tudott indulni, illetve egy részük már le is zárult.

programokban való szerepvállalása mindenképpen újszerű a tekintetben, hogy most először vesz részt olyan programban, amelyek teljes kistérségeket és teljes helyi intézményrendszereket érint, a közoktatástól az egészségügyi ellátásig.

A Mozgó Játszótér életre hívása

A gyerekesély program első lépéseként azt kellett megoldani, hogy a kirekesztett közösségekkel közvetlen kapcsolatban álló, emberközeli, lelkiismerre és szociális munkára épülő jelenlét keljen életre és működjön nyolc teljes kistérségben, 238 településen. Ez egészen nyilvánvalóan nem működhetett a „klasszikus” módon, vagyis hogy minden elszegényedett faluba és cigány- vagy szegénytelepre beköltözik – legalábbis 8-tól 4-ig – egy szociális munkás, és elkezd dolgozni a helyi közösséggel. De nem is ez volt a cél, hiszen a feladat a települések minél alaposabb megismerése és az ismeretszerzés volt annak érdekében, hogy a gyerekesély program adott kistérségi pályázata valóban a legsúlyosabb problémákra reagáljon, és adekvát módon legyen képes elhelyezni a projektből biztosítható szolgáltatásokat. A Máltai Szeretetszolgálat feladata tehát nem a problémák közvetlen megoldásában áll, hanem azok feltárásában, megfelelő szakmai válaszok kidolgozásának segítségével, majd a beavatkozások kísérésében és szakmai kontrolljában. Ebből adódóan célszerű volt egy mobil eszköztárat kialakítani, ami mindenhova elvihető, rövid idő alatt el lehet kezdeni működtetni, és az elérni kívánt társadalmi csoportok be-, illetve el is fogadják. E célból jött létre a Mozgó Játszótér.

A Mozgó Játszótér – ami fizikai megjelenésében egy kisbusz – egy olyan mobil eszköz, amivel a munkatársak eljuthatnak minden helyszínre, ahol meg kell jelenniük a program működtetése érdekében,⁶ másrészt elfér benne annyi játék, amivel nagyságrendileg 100 gyerek is mozgatható egyszerre, így olyan szolgáltatást tud nyújtani, amire helyben nagy igény mutatkozik, és viszonylag tömeges kapcsolatteremtési lehetőséget jelent. Ez a szolgáltatás a sokszereplős, egyszerre általában több csoportban zajló és többórás játék megszervezése, tematikai felépítése és végigvitele. A játszás mint szolgáltatás nem ismeretlen terület a Máltai Szeretetszolgálat számára, hiszen a „Játszva megelőzni” címmel, tizenöt éve indított program keretében a szervezet Budapesten és az ország több más nagyvárosában hozott létre játszótereket, játszóházakat, és dolgozta ki a játszások módszertanát. Az így létrejött játszóterek, játszóházak nemcsak a szabadidő kulturált, biztonságos keretek közötti eltöltését teszik lehetővé a lakótelepi környezetben élő gyerekek, fiatalok számára, hanem komoly közösségépítő potenciállal is bírnak (Gálig–Gyulai–Vályi 2002). Éppen ezért a Mozgó Játszótér ennek a programnak a tapasztalataira is épít, és szervesen illeszkedik a Szeretetszolgálat profiljához.

⁶ A jármű át tud kelni kátyús vagy akár földes utakon, ugyanakkor alkalmas az autópályán való közlekedésre is, és megbízhatóan át lehet vele utazni a teljes országot. Mindezt jelentős rakománnyal a rakterében.

A buszokat szponzorok segítségével sikerült beszerezni, és apránként minden kistérségben beindultak a játsszások.

A TÁMOP-5.2.3-as projektek előkészítő szakaszában dolgozott, és mind a 8 említett kistérségben dolgozik ma is egy Mozgó Játsszótér, függetlenül az adott kistérségi gyerekesély projekt státuszától (ahogy utaltunk már rá, abban a két kistérségben sem szakadt meg a munka, ahol a projektek azért nem indulhattak el, mert tartaléklistára kerültek). Valamennyi Mozgó Játsszótéren két Máltai munkatárs dolgozik: egy kistérségi koordinátor, aki elsősorban a szakmai munkáért és a helyi kapcsolatok építéséért, valamint egy kistérségi animátor, aki elsősorban a játsszásokért felel.

A kistérségi gyerekesély programok szakmai támogatása kapcsán eddig felgyülemlett tapasztalatok azt mutatják, hogy a Mobil Játsszótér intézménye megfelelő eszköznek bizonyult arra, hogy a „jelenlét típusú” beavatkozás módszertanát és szemléletét egy olyan munkakörnyezetben érvényesítse, ahol a Szeretetszolgálat munkatársainak nem egy adott telepen vagy településen, hanem egy egész kistérségben kell mozogniuk. Emellett arra is alkalmas, hogy „jelenlét típusú” programokat készítsen elő a kistérségek legrosszabb helyzetben lévő településein. A hátrányos helyzetű, kirekesztett közösségek szempontjából pedig elmondható, hogy a Mozgó Játsszótér mára megszokott, sőt az apró és nagyobbacska gyerekek részéről is izgatottan várt jelenséggé vált a településeken, és a játék élményén kívül számos célt szolgál.

A Mozgó Játsszótér az öröm forrása

A játsszások elsődleges, mondhatni „kézenfekvő” funkciója a gyerekek szórakoztatása, a szabadidő értékes eltöltésének biztosítása – azonban ezen jócskán túlmutató feladat. A Mozgó Játsszótérek alapelvei a Máltai játsszótérek módszertanát, alapvetéseit követik, azaz olyan, a szabadidős, a kulturális és a gyermekvédelmi infrastruktúra hiányainak pótlására szolgáló intézményként jelennek meg, amelyek legfontosabb célja „játsszva megelőzni”⁷, azaz a primer prevenció. A szakmai munka ebben a közegben az intézményeknél megszokottnál kötetlenebb kontextusban valósulhat meg például azért, mert ide a gyerekek önként és örömmel jönnek, valamint azért, mert a játékon keresztül sokkal könnyebben alakítható ki felszabadult, bizalmi kapcsolat. A játsszások során ráadásul indirekt módon alakítható a szabályok és közösségi normák elfogadása, és arra is lehetőség van, hogy egy adott probléma (pl. szenvedélybetegség) mellett annak kiváltó okaival is foglalkozzunk.

A szegregált, telepi környezet általános jellemzője a mindent átható üresség. Nyáron, amikor a gyerekek otthon vannak, komoly probléma, hogy jellemzően

⁷ A módszertanról bővebben lásd *A Magyar Máltai Szeretetszolgálat „Játsszva megelőzni” Játsszótér – Játsszóház programjának módszertani útmutatója, 2007.*

nagyon kevés ezeken a helyeken – különösen városi környezetben – a zöld felület; alig van fa, a fű is kitaposva, kiégve, és esetenként még a nagyobb, játszásra alkalmas szabad tér is hiányzik. Ugyanakkor ez az üresség igaz a szabadidő hasznos eltöltését illetően is – a gyerekek a legtöbb esetben nem találnak semmiféle közös szórakozási lehetőséget a környezetükben; ha már megunták a focizást, csak ülnek a házak előtt, és nem tudnak mit kezdeni magukkal. Nemezszer találkozhattunk azzal a helyzettel, hogy az adott szegregátumban egyedül a Mozgó Játsszótér jelentett a gyerekek számára szabadidő-eltöltési lehetőséget – ennek megfelelően a szolgáltatás kitelepülését felfokozott várakozás előzte meg, és nagyon sokan vettek részt a játszáson kicsiktől a felnőttekig. Ily módon ezek a játszási alkalmak speciális felkészülést is igényeltek, és sok esetben nem is csak egy, hanem több busszal érkeztek a Máltai munkatársak, és „regionális” játszást szerveztek, vagyis az adott régió valamennyi munkatársa (általában hat ember) együtt vezényelte le az alkalmat. A játszások lebonyolításában sokszor önkéntes segítők is részt vesznek. A tanév során viszont más a helyzet. Azokon a településeken, ahol nincs óvoda, iskola, így a gyerekeknek más településre kell átjárniuk, hét közben alig vannak otthon, ilyen értelemben üres a falu, és nem is igen van szükség a szabadidő szervezett eltöltésére, csak hétvégén. Ezeket a gyerekeket az óvodákba, iskolákba szervezett játszásokon keresztül lehet elérni, de ha nem működik a faluban valamiféle közösségi ház, ahol hétvégén a gyerekek össze tudnak jönni, akkor a tanév közben is szükség lehet a Mozgó Játsszótér szolgáltatásaira. Ez utóbbiak fontosságát jól példázza az alábbi, az egyik bodrogi közösi településről szóló híradás:

„Néhány apuka is gyülekezik, velük beszélgetek, amíg a gyerekek játszanak. Teljesen le vannak nyűgözve, hogy itt vagyunk. Egyikük meg is kérdezi, hogy mennyiért jöttünk. Mikor mondom, hogy mi csak a gyerekekkel akartunk ismerkedni, játszani, kicsit megdöbben. Ezután már baráti hangnemben, tegeződve beszélgetünk. (...) Egyre több gyerek van, előkerülnek a gólyalábak, karikák, ugrálókötelek. Nagyon élvezik. Igazából sportjátékokkal, sorversennyel készültem, de valahogy nem éreztem szükségét, hogy bevessem, mert a gyerekek annyira belemerültek a játszásba, és nagyon fegyelmezetten viselkedtek. Közben a polgármester akart velem beszélni, ezért megkértem két apukát, hogy figyeljenek a srácokra. (...) Nincs iskola, óvoda, az itt élőknek az ünnepeken és a falunapon kívül nincs semmi alternatívájuk a szabadidő eltöltésére. A gyerekek máshová járnak suliba, oviba, alig tartózkodnak a településen. A falu lélekszáma a szomszéd falvakkal ellentétben növekszik, aránylag magas a születésszám, sok a fiatal anyuka. Kiderül, hogy a régi iskola épületét próbálták hasznosítani. Először klubot akartak a gyerekeknek, majd teleházat, de sajnos csalódnuk kellett, mivel a gyerekek tönkretettek mindent. Aztán az is kiderül, hogy az volt a gond, hogy nem volt, aki felügyeljen rájuk, aki irányítsa őket. Aztán ezen a vonalon gondolkodunk tovább, hogy vala-

mi hasonlót lehetne, csak irányítottan, szervezettebben. Hétköznap elérni a kisgyermekes anyukákat, hétvégén, szünetekben a gyerekeket, állandó programokkal, megfelelő személyzettel.”⁸

A Mozgó Játszótér leglátványosabb – és a gyerekek között legnépszerűbb – eszköze az ugrálóvár; ebből minden buszon van egy, de időnként kettő is. A Mozgó Játszótér az ugrálóváron kívül természetesen még számos más játékot kínál, amelyek alkalmasak a gyerekek együttes megmozgatására, sorversenyek megtartására, de arra is, hogy a gyerekek párba vagy kis csoportokba összeállva önállóan tudjanak játszani (pl. tollaslabda, foci). Állandó programelem a játzsások alkalmával a kézműveskedés; a kistérségi munkatársak rendszerint előre készülnek formákkal, technikákkal, hiszen a kézműves tevékenység sokszor kapcsolódhat ünnepekhez, helyi hagyományokhoz. Ugyanígy állandó és igen népszerű elem az arcfestés. Lehetőség szerint mindig sor kerül vetélkedőkre, sorversenyekre is, különösen a benti játzsások alkalmával. Amikor ugyanis rosszra fordul az idő, a játzsások bevonulnak iskolákba, óvodákba, művelődési házakba, tornatermekbe.

A különféle, kézügyességen alapuló, logikai vagy csoportos játkek az egyéni fejlesztést is szolgálják. Igaz ugyan, hogy azzal a gyakorisággal, amellyel a Mozgó Játszóterek egy adott kistérség összes települését le tudják fedni (általában több hét is eltelik, mire újra egy adott települést látogat meg a program), ennek hatékonyságával nem számolhatunk. Van azonban egy olyan hozadéka ezeknek a játzsásoknak, mely már az alkalmoszerű jelenlétek mellett is ki tudja fejteni hatásait: ez pedig nem más, mint a közös játék öröme, az együttműködés, a kooperáció tanulása, illetve a közösségi normák és értékrend indirekt módon történő átadása, a személy- és csoportközi kapcsolatok, a csoportidentitás megerősítése. Röviden: a játzsások értékközvetítő és közösségfejlesztő funkciója.

„Én a rulettasztalnál játszottam a gyerekekkel. Nagyon élvezték, nem volt vita, veszekedés, de nagyon kellett figyelni, és azonnal közbelépni kedvesen, viccelődve, mihelyst valamilyen konfliktus közeli helyzet volt kialakulóban. Meglepően szabálykövetőek voltak, és türelmesek egymással. Sokszor hallottam a »kérem« és »köszönöm« szavakat, amiket akár sikernek is el lehet könyvelni. Sikerült elég sokáig az asztalnál tartani a legnehezebben kezelhető gyerekeket. Aztán következett az uzsonna, ami nagy káosz volt, sok durvasággal, és tolakodással, de mintha egy fél fokkal már türelmesebbek lettek volna, mint nyáron, amikor ott játszottunk.”

Ez a hatás nemcsak a gyerekeket, hanem szüleiket és a helyi intézményrendszer szereplőit is eléri, elérheti. Gondoljunk például arra, hogy sok szülőnek az, hogy együtt játszik a gyermekével, egy új helyzetet, új szerepet jelent. Ezek a közös, csa-

⁸ Az idézetek a program kísérése során használt belső információs rendszerben a Mozgó Játszótereken dolgozó kollégák által rögzített beszámolókból származnak.

ládi játzsások hosszabb távon is ki tudják fejteni pozitív hatásukat, hiszen nemcsak ötleteket adnak a szülőknek a gyerekekkel való együttjátzsáshoz, hanem egyúttal ráirányítják a figyelmüket ennek fontosságára. A Mozgó Játzsótér az óvodákba, iskolákba is új szintet visz az oda szervezett játzsások révén. A mindennapi, tanórai rutinból való kiszakadás nem pusztán a gyerekeknek, hanem a pedagógusoknak is fontos. Nemcsak azért, mert a forrás- és kapacitáshiányos intézmények sokszor nem képesek hasonló programokat szervezni önerőből, hanem amiatt is, mert a Máltai munkatársak által képviselt szemlélet gyakran fájóan hiányzik az intézmények falai közül.

A játzsásoknak van még egy további, nagyon fontos hozadéká a gyerekek körében: ez pedig nem más, mint a sikerélmény, az alkotás öröme, a motiváció erősödése. Ezek az érzések a hagyományos iskolarendszerben, és különösen a hátrányos szociális helyzetű tanulók életében egyáltalában nem mindennaposak, sőt sok esetben sajnos teljesen ismeretlenek. Pedig a sikerélmény, a bátorítás, a pozitív visszajelzés és az ezek talaján erősödő tanulási motiváció az iskolai életút sikerességének egyik kulcstényezője.

„Ma a körjáték alkalmával sok kisgyerek volt körülöttem, mégis egy 3 éves kislány fogott meg a legjobban, akit egy órán keresztül figyeltem anélkül, hogy hozzá szóltam volna vagy beavatkoztam volna bármibe is. Valahogy megsajnáltam azt a kislányt, hiszen sokszor ellökték a játékoktól, elvették a labdát, ami nála volt, és nem engedték, nem választották ki a körjátékba, hogy középre álljon. A kislány mindezt elfogadta, és természetesnek vette, hogy ez így van rendjén, de a remény minden egyes kör alatt ott csillogott a szemében, hogy egyszer őt választja ki a körből felálló kortársa. (...) Majd egyszer azt mondtam, hogy most én választom ki, hogy ki legyen közepén, akkor őt választottam, és a gyönyörű nagy fekete szemei úgy csillogtak rám, ahogy gyerekszem még soha életemben. Olyan boldog volt a kislány, hogy nem tudom leírni, és én is. Mosolyogtunk egymásra, amíg ott voltam, nem tágított mellőlem.”

A Mozgó Játzsótér a diagnózis eszköze

A Mozgó Játzsótérekben dolgozó kollégáknak kiemelten fontos feladata volt a kistérségi projektek előkészítésének, tervezésének idején a települések helyzetének minél alaposabb feltárása. Adott volt ugyanis a probléma: teljes kistérségekben kell a gyerekesély program szempontjából releváns ismereteket szerezni a helyi társadalmi viszonyokról abban a mélységben, amely szinten statisztikai adatokból már nem nyerhetők információk. Minden településnek ismerhetjük a fő számait: hányan élnek ott, milyenek a demográfiai viszonyok és trendek, mekkora a munkanélküliség, hány vállalkozás működik, mennyi adót fizetnek, milyen az infrastrukturális ellátottság stb. Egy-egy szakemberrel, a polgármesterrel, a jegy-

zövel készített hosszabb interjú, illetve az intézményeknek kiküldött adatlapok révén pedig kiderülhetnek a főbb számok az óvodáról, iskoláról, a szociális és egészségügyi ellátásokról. De ezek az információk mindenképpen csak összefoglaló jelleggel igazak, a problémák részleteit elfedhetik, másrészt biztosan torzítottak is valamennyire, hiszen általános tapasztalat, hogy településvezetők, intézményvezetők másként látják ugyanazt a valóságot, mint akár egy szociális munkás, nem beszélve magukról a helyi lakosokról, s közülük is különösen a mélyszegénységben, kirekesztettségben élőkéről. Ráadásul a kemény adatokból a problémák természetéről, kiváltó okairól, az érintettek gondolatairól gyakran nem tudunk meg szinte semmit, így a kialakítandó szolgáltatásokat is nehéz kalibrálni.

Mivel a hazai fejlesztéspolitikai irányítás úgy működik, hogy előre kell megmondani, hogy adott településen pontosan mi fog történni és kikkel, és nincs mód arra, hogy a forrásokat a működés közben felmerülő igények szerint használják fel, ezért elsődleges fontosságúnak tűnt, hogy a gyerekesély program kistérségi pályázatait a Máltai Szeretetszolgálat a lehető legmélyebb ismeretek összegyűjtésével segítse. Olyan eszközt, olyan módszert kellett tehát találni, amelyik a rendelkezésre álló bő vagy szűk fél év, illetve esetenként csak néhány hónap alatt is bizalmat épít a Máltai munkatársak és a helyi, kirekesztett közösségek, családok között, és erre a bizalomra építve megszerezhető az a tudás, ami bepillantást enged az adott település, vagy csak az adott telep életébe, gondolkodásába, napi küzdelmeibe. Hogy világosan lássuk, hogy egy adott mélyszegénységben élő közösség alkalmas-e arra, hogy már az első naptól birtokba vegyen például egy gyerekházat, vagy távol állnak még ettől, és arra is külön programot kell indítani, hogy egy gyerekház megnyitását előkészítsék.

A Mozgó Játsszótér módszertan lényeges eleme, hogy a játék közben kapcsolatot lehet (és kell) teremteni a helyi lakossággal, ami nemcsak a kölcsönös és bizalmi alapon nyugvó ismeretség kialakítása szempontjából fontos. A gyerekeken keresztül ugyanis meg lehet ismerni a szülőket is, így a játékban részt vevő munkatársak egészen közvetlen képet kaphatnak a helyi viszonyokról, a helyi családokról. Már a gyerekek viselkedéséből nagyon sok mindenre lehet következtetni a falu, az iskola, a telep életét illetően, de ha a szülők is megjelennek a játékon, akkor ez a kép egészen széles perspektívát tud nyújtani. Ez az a tudás, amivel sokkal mélyebben tudjuk megérteni a helyi viszonyokat, és tisztábban lehet látni egy-egy közösség, egy-egy intézmény működését.

„Először a kiscsoportba mentünk az óvodában, mert legutóbb ott nem voltunk. (...) Volt egy kislány, aki pityergős volt, szerencsére volt egy szabad perc, amíg Laci a krokodilos játékra hívta a többieket:

- Körte a jeled? Szeretnéd kiszínezni a körtédet?
- Nem, mert anyu megver!
- Hát miért verne meg?
- Mert a múltkor Lacika kiszínezte a szememet, és megvert.

És ekkor láttam, hogy bizony van egy monoklija szegénykének. A nap végén rá is kérdeztem a kislányra a családsegítőnél, hát belenyúltam. Az ő testvére a másik lány, aki a nyár végén a ... bányatóba fulladt. A család azóta összeomlott, az édesanyja nehezen kezelhető. Pár dolgot még kérdeztem róluk, mi a helyzet velük egyébként.”

A játszások a program kísérése, szakmai támogatása szempontjából releváns intézményi kapcsolatok feltérképezésére is alkalmat adnak. Lehetővé teszik annak a felmérését, hogy az egyes intézmények vezetői és munkatársai hogyan viszonyulnak a gyerekesély programhoz, nyitottak-e a projekt által képviselt szemlélet befogadására, mennyire látnak partnert a Szeretetszolgálatban, milyen, a jövőt érintő együttműködés körvonalazódik velük. Hiszen már az is jelzésértékű, hogy az adott játszáson megjelennek-e a település vezetői, vagy hogy az iskolákba, óvodákba szervezett játszásokba bekapcsolódnak-e a pedagógusok. Ezenkívül a helyi intézményi szereplők közötti kapcsolatokról, a helyi viszonyrendszerrel is információkkal szolgálhatnak ezek az alkalmak a Máltai munkatársak számára.

A statisztikai adatokból, az önkormányzatok és intézményi vezetők által kitöltött adatlapokból összegyűjthető információkon túlmutató ismeretszerzés a helyi viszonyokról, az ellátórendszer és a közszolgáltatások hiányosságairól, különösen a szolgáltatások akadozása mögött megbújó okoknak a feltérképezésében játszott pótolhatatlan szerepet, melyek kistérségenként, de akár településenként változók lehetnek, és éppen ezért eltérő megoldásokat igényelnek. Ez a fajta alapos terepismeret tehát a gyerekesély programok helyi viszonyokra történő adaptálását segítette elő (nyilván a projekt által finanszírozható tevékenységek keretein belül), nem beszélve arról, hogy az igények feltárása során a célcsoport, azaz a hátrányos helyzetű szülők és gyermekeik igényei is előtérbe kerülhettek, a problémákba az ő szemszögükből is bepillantást nyerhettek a terepen dolgozó szakemberek, a helyzetelemzés elkészítésében és a gyerekesély programok tervezésében részt vevő munkatársak.

A Mozgó Játszótér a kapcsolatépítés eszköze

A rendszeres jelenlétet biztosító játszásoknak az egyik legnagyobb eredménye a helyi kapcsolatok kialakítása, illetve azok elmélyítése, a kölcsönös ismeretség és bizalom kialakítása mind a gyerekekkel és szüleikkel, mind pedig a helyi intézményrendszer szereplőivel. Utóbbiak a kistérségi gyerekesély programokban ugyanúgy érintettek, mint a gyermekek és családjaik, hiszen ezeknek a programoknak az egyik célja a helyi intézményi és szolgáltatási kapacitás megerősítése, a helyi viszonyrendszerbe való beágyazódás, a település vezetésének, az óvodában, iskolában dolgozó pedagógusoknak, a családsegítő és gyermekjóléti szolgálat munkatársainak, a védőnőknek stb. a bevonása.

A játzsások kiváló alkalmat biztosítanak a helyiek megszólítására, legyen szó a szervezés során felkeresett településvezetőkről, intézményvezetőkről, vagy akár a játzsás helyszíne környékén lévő falubeliekről. A Mozgó Játzóterek segítségével sokkal több embert érünk el, mintha csak a hivatalos szerveket, kijelölt képviselőket keresnénk fel. Sőt, ez a módszer a helyi viszonyokat még csak épphogy megismerni kezdő szakemberek számára kivételes lehetőséget ad arra, hogy a nem „hivatalos” – azaz nem valamely önkormányzat vagy intézmény képviselőjeként jelen lévő –, de az adott közösség életében fontos szerepet betöltő, aktivizálható személyekkel is kapcsolatba kerüljenek. Ezáltal feltérképezhetővé válik a közösség és az intézményrendszer kapcsolati viszonyrendszere, dinamikája, illetve az is, hogy helyben kik lehetnek a közösségfejlesztés motorjai. A helyi viszonyokról való információgyűjtés szempontjából is lényeges, hogy olyan személyekkel (a szülők mellett például konyhas nénikkel, gondnokokkal stb.) is módunkban áll megismerkedni, akiket egyébként talán eszünkbe sem jutna felkeresni, s mégis sokat tudnak mesélni a településről, a helyi szolgáltatásokról. S mindezt spontán és természetes módon tesszük, fellazítva a „kutató” és „kutatott” közötti rigorózus határokat.

A helyiekkel való kapcsolatfelvétel és bizalomépítés ugyanakkor korántsem könnyű vagy magától értetődő feladat, mint ahogyan a Szeretetszolgálat jelenlétének és munkájának elfogadtatása sem az. Ez teljesen érthető, hiszen a Szeretetszolgálat külső szereplőként érkezett egy fennálló helyzetbe, hogy a kiemelt kísérő program felhatalmazása révén, a település életének legalapvetőbb dolgaiba „szóljon bele”, miközben sok polgármesternek nagyon is határozott elképzelései vannak arról, hogy milyen fejlesztésekre van szükség a településükön, illetve azzal kapcsolatban, hogy miként működjenek a program keretében megvalósuló szolgáltatások. Ebből adódóan a településvezetéssel és a helyi intézményekkel való együttműködés terén vegyes tapasztalatokat szereztek a kistérségekben dolgozó kollégák.

„Pár hónapja azt bizonygattuk, hogy kik vagyunk. Ez ezen a héten megdőlt. Adnak a Máltai Szeretetszolgálat szavára, használják a guglit, megnézik, miket csinálunk. Érdeklődnek. A gyerekesely.maltai.hu ismert weboldal, lapozgatják a tükröt. Hovatovább más kistérségek tükreibe is belenéznek.

A bizalmi kapcsolat lépésről lépésre, fokozatosan épül ki a Máltai Szeretetszolgálat munkatársai és a helyiek között. Ebben a dinamikában a Mozgó Játzóterek időről időre való megjelenése facilitáló erővel bír. A Mozgó Játzóter hamar megszokott látvánnyá vált a falvakban, és a Máltai Szeretetszolgálat már nem számított kívülről jött idegennek, aki felülről megmondja, mi a jó az adott kistérségnek, majd továbbáll (más programok kapcsán sajnos ismerős lehet ez a szituáció). A játzsásokat a Máltai munkatársak mindig előre leszervezik, rendszerint több héttel korábban, hiszen nagyon fontos az, hogy az adott település vagy intézmény várja őket, megszervezze a helyszínt, és a gyerekek is (meg a szü-

leik is) időben tudjanak róla, hogy érkezni fognak a Máltai mozgó játszóteresek. Természetesen a játszások helyszínei, illetve a játszások gyakorisága nem egyenlő mértékben oszlanak el az egyes települések között, hanem adott szempontok érvényesülnek – például mennyi gyerek él az adott településen, van-e helyben iskola, óvoda, ahol szintén rendszeresen valósulnak meg játszások az intézmény kapuin belül, mennyire „problémás” az adott település, van-e szegregátum, hol van szükség fokozott jelenlétre, nagyobb volumenű beavatkozásra. Ahol már ismerik a programot, ott a gyerekek – különösen a kisebbek – rendszerint nagy izgalommal várják a játszást, és azon belül persze különösen az ugrálóvárat. Sok esetben már egyszeri találkozás után, de akár több hét vagy több hónap elteltével is nevéükön szólítják a kollégákat, úgy megjegyzik, hogy kik voltak azok, akik néhány órára elvarázsolták őket.

A játékok egy része nemcsak a gyerekek, hanem az egész család szórakozását, kikapcsolódását szolgálja, így a szülő nemcsak kísérőként jelenik meg, hanem a foglalkozásokban aktívan részt tud venni. A szülők sokszor a játszások lebonyolításába is bekapcsolódnak, például segítenek felállítani és elcsomagolni az ugrálóvárat, ami rendszerint nem kevés fizikai erőt igényel. Az, hogy a helyi lakosság hogyan fogadja a programot, és mennyire aktív az együttműködésben, a Máltai munkatársaknak fontos visszacsatolás a helyi közösség állapotáról, és ezeket a tapasztalatokat, következtetéseket be tudták csatornázni a programtervezésbe, és a megvalósítás időszakában is visszajelzésként szolgálnak a program előrehaladásáról.

Fentebb már utaltunk rá, hogy ezek az alkalmak a csoportképződést, csoportidentitást is pozitív irányban tudják befolyásolni, és ez alól a gyerekek szülei, a helyi lakosság sem jelentenek kivételt. A közösségfejlesztő potenciál túllép a játékok keretein, hiszen alkalom nyílik a helyiek spontán találkozására, a Máltai munkatársakkal való együtt gondolkodásra, vagy akár önszervező csoportok szervezésére is. Mint ahogyan a terepen dolgozó munkatársak szemléletesen megfogalmazták: a Szeretetszolgálat a „kovász” szerepét tölti be ezeknek a közösségeknek az életében.

„Kata írt a pénteki (...) szülői klubról. Tényleg nagyon jó volt látni, ahogy a helyi asszonyok sűrőgnék-forognak, cipelik az üstöt, rakják a tüzet, készítik az ételt, hozzák otthonról az alapanyagokat, a házilag elrakott paradicsomlevet, poénkodnak, nevetgélnek munka közben. Annyira komolyan veszik az eseményt, hogy az ételt gumikesztyűben készítették, nehogy valami baj legyen.” (Egy szegregátumról beszélünk!)

A Mozgó Játszótér a segítségnyújtás eszköze

A folyamatos jelenlét, az egyre alaposabb helyismeret és az ezek nyomán fokozatosan kiépülő bizalmi kapcsolatok azt is lehetővé teszik, hogy a Mozgó Játszótereken dolgozó kollégák együttműködést alakítsanak ki a kistérségek oktatási, szociális és egészségügyi intézményeivel, és támogassák azok munkáját, illetve hogy közvetett és közvetlen módon is segítséget nyújtsanak a helyi lakosoknak problémáik megoldásában, érdekeik érvényesítésében.

Az intézményi szinten megvalósuló támogatás egyrészt a különböző kulturális, szabadidős és gyerekjóléti szolgáltatások terén rendelkezésre álló szűkös kapacitások pótlását jelenti. Korábban már említettük, hogy az érintett kistérségek településein gyakran hiányoznak a gyerekek számára a szabadidő szervezett keretek közötti eltöltését lehetővé tevő szolgáltatások. Ebből adódóan a Mozgó Játszóterben rejlő lehetőségeket az intézmények és a településvezetés többsége hamar felismeri, így sokszor már kifejezetten ők kezdeményezik a játszást. A játszások könnyedén beágyazódnak a helyi – legtöbbször igen szűkös – rendezvénykínálatba is (falunap, romanap). A helyi intézményrendszerben dolgozó munkatársak számára a játszások további lényeges hozadéka az információ- és tudásátadás, valamint a szemléletformálás. A játszásokba bekapcsolódó óvodai és iskolai pedagógusok például számtalan olyan játékot ismerhetnek meg, melyekkel saját eszköztárukat is bővíthetik. Nem véletlen, hogy a kiemelt kísérő program keretében biztosított képzések egyike a játszóterei animátor- és koordinátorképzés. Ezen a képzésen nemcsak az intézményrendszer és a különböző szolgáltatások szereplői, hanem szülők, önkéntesek, civil szervezetek, egyházak képviselői is részt vehetnek. Persze nemcsak a képzéseknek, a közvetlen információnyújtásnak van szemléletformáló hatása. A Mozgó Játszóterek jelenléte ebből a szempontból is dinamikus, az eredmények lépésről lépésre válnak láthatóvá. A rendszeres jelenléttel nemcsak a gyerekek, hanem a pedagógusok viszonyulása is megváltozik a Máltai munkatársakhoz, a játszásokhoz és magához a programhoz is.

A Máltai munkatársak jelenléte, a szemléletformálás nem csak a gyerekekkel közvetlenül foglalkozó intézményekben fontos. Fentebb már utaltunk arra, hogy sok polgármesternek határozott elképzelése van a falu fejlesztési irányairól, és ezekből az elképzelésekből a legszegényebbek gyakran kimaradnak. A telepek fizikailag elkülönült világa a társadalmi távolságot is leképezi, a közeledés, az attitűd megváltoztatása még az apró, pár száz lelkes, elszegényedő falvak „sorsközösségeiben” sem magától értetődő. Ezért a Máltai Szeretetszolgálat munkájának részét kell, hogy képezze a legelesettebb csoportok érdekeinek képviselete, a helyi erőviszonyok kiegyensúlyozása is.

„Kijött az ülésről utánunk a (...) polgármester is – az, aki az előző nap, az elnökségi ülésen nekem esett, kötekedett, és foci pályát akart építeni a gyepből. Most odaállt mellénk, és azt mondta, hogy előző éjjel nem aludt semmit. Mikor hazament az elnökségi ülésről, elővette a kistérségi tükröt,

és elolvasta. És annyira felzaklatta, amit olvasott, hogy nem tudott aludni, csak járt az agya. És akkor könnybe lábadt szemmel azt mondja nekünk ez az ember, hogy örül, hogy végre valaki kimondta, hogy gettófalvak vannak a kistérségben, de a polgármesterek nem olvasták a kistérségi tükröt, azt sem tudják, mit szavaztak meg, úgyszólván »tudják, nem kell nekem focipálya, adják azt a pénzt a szegényeknek...«. És választ sem várta elment; úgy éreztem, hogy ha még egy szót szól, elsírja magát.”

A kistérségi jelenlét a direkt segítségnyújtáson keresztül össze tud kapcsolódni a Máltai Szeretetszolgálat hagyományos karitatív tevékenységével is, ami szükség esetén az intézményrendszert is eléri. Jó példa erre az először a Sellyei kistérségben elindított, majd más kistérségekre is kiterjesztett „fejtettség elleni program”, melynek során a védőnői hálózattal partnerségben a Szeretetszolgálat tetűirtó szereket biztosított, s ahol szükség volt rá, segédkezett a házak fertőtlenítésében, sőt volt, ahol ruhaosztást, bútorcserét bonyolított le. A program részét képezi a rendszeres visszacsatolás; az adatok szerint a program beindítása óta radikálisan csökkent a tetves gyerekek, családok száma. Ez az első látásra egyszerű higiéniai intézkedés jóval túlmutat önmagán, hiszen a tetves gyerekek nem mehetnek közösségbe, azaz a tetveség kezelésével csökken az óvodai és iskolai hiányzások száma.

A Mozgó Játsszótér a Máltai Szeretetszolgálat egyéb programjainak támogatásában is aktívan rész tud venni. Ilyen például a Nemzetközi Missziós Orvoscsoport tevékenysége. Ők nemcsak katasztrófahelyzetekben segítenek, hanem év közben is szinte heti rendszerességgel járják az ország nehéz helyzetű falvait, szegregátumait, telepeit, és egészségügyi szűrést biztosítanak az ottani lakosság, elsősorban a gyerekek részére. Külön alprogramként működik a „Látás ajándékba” elnevezésű akció, amelynek keretében a Máltai Szeretetszolgálat ingyen biztosít szemüvegeket a rászorulóknak. Ez szintén önmagán túlmutató lépés, hiszen a gyerekek a szemüvegeknek köszönhetően jobban látják a táblát, ami nyilvánvalóan kihat iskolai teljesítményükre is. Nos, egy ilyen szűrés hosszadalmas program, ráadásul sok szervezést is igényel, különösen, ha gyermekekről van szó. Éppen ezért nagyon hasznos, ha a Mozgó Játsszótér is meg tud jelenni a szűrésen, hiszen a kollégák egyrészt segíthetnek az orvoscsoportnak az adminisztrációban, másrészt játékaikkal le tudják kötni addig a gyerekeket, amíg várakozniuk kell, hogy sorra kerüljenek.

Mindezek mellett a Mozgó Játsszótérek dolgozók a szűkebb vagy tágabb közösségek életében felmerülő problémák felderítésében és a segítségnyújtásban is szerepet vállalnak. Ezeknek a nehézségeknek a megoldása ugyan jócskán túlmutat a gyerekesély programok keretein, azonban sokszor épp az ilyen élethelyzetek gátolják az érintettek aktív részvételét, zárják el a társadalmi mobilitás, integráció útjait. Ezért a Mozgó Játsszótérek elindulása óta sokszor előfordult, hogy egy-egy nehéz sorsú egyén vagy család esetét felkarolták a kistérségi munkatársak, és adományokkal segítették őket, vagy megszervezték, hogy eljuthassanak a megfelelő

ellátáshoz. Egyes esetekben maguk a kollégák nyújtottak adósságkezelési szolgáltatást, több hónapon keresztül mentorálva a családokat, fokozatosan képessé téve őket az önálló ügyintézésre, felvállalva ezzel olyan feladatokat is, melyeket valójában a helyi ellátórendszernek kéne kezelnie.

„...Ildikóval pakoltunk néhány doboz ruhaadományt, amit másnap szállítottam a Bodroghözbe. (...) A közösségi ház munkatársa kért segítséget egy családnak – sárospataki lakásuk leégett... rokonoknál kaptak nagyon szegényes szállást, de semmijük nem maradt ezen felül (azóta a kisebbik fiú anyukájával ... anyaotthonban kapott elhelyezést). A ... családsegítő kérésére kapott újabb család adományt, a ... családgondozó pedig egy olyan család számára kért iskolakezdéshez ruhát, akiket a múlt év elejétől már többször látogattunk és támogattunk.”

A Mozgó Játsszótérek által biztosított folyamatos jelenlét mára tehát messze túlmutat a gyerekesély programok szakmai támogatásán, hiszen a kistérségekben dolgozó kollégák emellett számtalan más módon is segítik a helyi intézményeket és a lakosság rászoruló csoportjait. A segítségnyújtás a hiánypótló szolgáltatások biztosításától, az információ- és tudásátadástól, szemléletformálástól kezdve az egyes szereplők összekapcsolásán át az egyéni esetkezelésig, a lakosoknak a Szeretetszolgálat karitatív programjaiba való becsatornázásáig és a rászorulóknak érdekvényesítésének támogatásáig széles kört ölel fel.

A Mozgó Játsszótér jelene és jövője

A Mozgó Játsszótérek immár több mint három éve jelen vannak az ország leghátrányosabb helyzetű területei közé tartozó nyolc kistérségben. Ez idő alatt számos kihívással kellett szembenézniük a gyerekesély programokhoz kapcsolódóan és azokon túlmutatóan is, folyamatosan alkalmazkodva a projekt előrehaladásával jelentkező újabb és újabb feladatokhoz. A Mozgó Játsszótérekben dolgozó munkatársak egyik legfontosabb kezdeti feladata, a kistérségi tükrök készítése és a tervezés támogatása, a pályázatok beadásával megszűnt. A hat nyertes kistérségben, a bírálati szakasztól és a szerződéskötésektől függően, 2013 első felében megkezdődött a programok megvalósítása, így a szakmai munka hangsúlyai ezt követően más-hova tevődtek át. A kollégáknak ma a projektek végrehajtásának kísérése, szakmai támogatása, valamint az eredmények visszacsatolása a fő feladatuk. Mivel abban a két kistérségben sem szűnt meg a Máltai jelenlét, amelyek pályázata tartaléklistára került, a Mozgó Játsszótérek mára ott is fontos szerepet töltenek be a hátrányos helyzetű közösségek támogatásában. Amellett, hogy a kollégák adományokat juttatnak el a rászorulóknak, segítséget nyújtanak ügyeik intézéséhez, szükség esetén becsatornázzák őket a Máltai Szeretetszolgálat egyéb programjaiba (pl. adósságkezelési szolgáltatás), részt vesznek a „fejtetvesség elleni program” működtetésében,

jelenlétük a kistérségi ellátórendszerek szintjén is facilitáló erővel bír. Kapcsolatot tartanak a helyi intézményekkel, melyek felé jelzik, ha segítségre szoruló emberekről szereznek tudomást, de részt vállalnak önkéntes csoportok szervezésében, új szolgáltatások beindításában (pl. baba-mama klub) is. Mindezekon felül azoknak az újonnan létrehozott kapacitáspótló intézményeknek a működtetését, helyi beágyazódását is segítik az érintett területeken, amelyek fenntartásában a Máltai Szeretetszolgálat is rész vesz valamilyen formában.⁹

A projektkísérés szakaszában a helyben dolgozó munkatársak legfontosabb feladata a szolgáltatások kiépülésének, működésének nyomon követése és a leszűrt tapasztalatok visszacsatolása – mindezekben a Mozgó Játsszóterek szintén hasznos közvetett eszköznek bizonyultak. Az eddig eltelt időszak azt igazolja, hogy segítségükkel jóval alaposabban térképezhető fel a projekt szolgáltatásainak, intézményeinek a működése, az, hogy az adott szolgáltatást mennyire használják a helyiek, vagy éppen az, hogy milyen tényezők akadályozzák annak beágyazódását, mint ha csupán az intézmények vezetőinek beszámolóira hagyatkoznánk. Több közösségi szolgáltatóházzal és biztos kezdet gyerekházzal olyan kapcsolat alakult ki, hogy a Máltai kollégák szinte részt vesznek az adott intézmény működtetésében és mindennapi életében, így a kapcsolatok ápolásához és az információgyűjtéshez már közvetlenül nincs szükség a játsszóterekre. Ez a fajta közvetlen tapasztalatszerzés, információgyűjtés annál is inkább fontos, mert így adekvát visszajelzést tudnak adni a program által érintett releváns szereplőknek a kistérségekben folyó szakmai munkáról. Ez a visszacsatolás több szintet is érint: a helyi megvalósítókat, a kiemelt kísérő programot ugyanúgy, mint a helyi intézményeket, döntéshozókat vagy akár az országos szakmapolitikát. A Mozgó Játsszóterek által biztosított szakmai támogatás részeként a Máltai kollégák szükség esetén mediálnak is a különböző szereplők között: az egyes projektelemek megvalósítói között éppúgy, mint a megvalósítók és a helyi intézményrendszer, vagy akár a helyi lakosság között. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ez a nagyfokú rugalmasságot és adaptációs készséget kívánó, aprólékos munka nagyban segíti a szolgáltatások beágyazódását.

A Máltai Szeretetszolgálat munkatársai által végzett komplex szakmai támogatás kapcsán a legnagyobb kihívást a kollégák tevékenységének az a fajta kettőssége jelenti, hogy egyszerre vannak jelen mint támogatók (szakmai segítségnyújtás, kapacitáspótlás, karitatív tevékenységek) és mint ellenőrző külső szereplők (diszfunkciók feltárása, monitoring), ráadásul az olyasfajta szerepkör, mint a mediátor, határozott pártatlanságot követel meg tőlük. A helyzetet tovább nehezíti, hogy bár a kistérségi projektek megvalósítói „kötelesek” a kiemelt

⁹ Az Encsi kistérségben a gyerekesély program keretében Encs-Fügödön létrehozott biztos kezdet gyerekház és közösségi szolgáltatóház épületének fele az MMSZ tulajdonában van. A Kadarkúti kistérség központi településén, Kadarkúton 2012 ősze óta közösségi házat, a Bodrogközi kistérségben, Páciban pedig 2013 szeptembere óta tanodát működtet a szervezet. 2014 nyarán a Sellyei kistérségben található Hircsen nyitott közösségi házat a Szeretetszolgálat, Tarpán, a Vásárosnaményi kistérségben pedig az ősz folyamán kezdte meg működését egy ugyanilyen intézmény.

kísérő programmal együttműködni, a projektek gazdái a kistérségi társulások, ezért a közvetlen irányítási és munkáltatói jogköröket a kistérségek gyakorolják. Ráadásul a Mozgó Játsszóterek helyi érdekekkel és viszonyrendszerekkel átszőtt, ingoványos talajon mozognak, és ebben a közegben kell a munkatársaknak megtalálniuk azt az egyensúlyt, hogy egyszerre lehessenek a helyi önkormányzati és intézményi rendszerek támogató partnerei, valamint a leghátrányosabb helyzetű, marginalizált csoportok érdekeinek képviselői.

A Mozgó Játsszótereken dolgozó kollégák természetesen folyamatos szakmai támogatásban részesülnek feladataik elvégzése során. A projekt részeként a kistérségekben tevékenykedő munkatársak rendszeresen szakmai műhelyeken vesznek részt, ellátogatnak egymás kistérségeibe, részt vesznek a szomszédos kistérségekben szervezett játsszásokon. Ezek mellett munkájukat régiós mentorok is segítik. Elmondható, hogy a szoros szakmai együttműködés hatására a Máltai jelenlét mind a nyolc kistérségben azonos elvek és értékrendszer alapján szerveződik, jól lehet minden kistérségben más-más a munkatársak személyisége, a helyi viszonyrendszer, a Mozgó Játsszóterek és a Szeretetszolgálat beágyazottsága.

Ami a jövőt illeti, köztudott, hogy az uniós forrásokból megvalósuló projektek fenntartása mindig kérdéses a támogatási időszak lejárta után. Márpedig amennyiben a projektidőszak lezárulásával a kiépült szolgáltatások és plusz kapacitások megszűnnek, akkor gyakorlatilag hiábavaló volt a létrehozásuk, hiszen egy két-három éves projektidőszakon belül nem várható el – már csak a szolgáltatások természetéből fakadóan sem – jelentős javulás az érintettek helyzetében. Éppen ezért a Máltai Szeretetszolgálat, más programjaihoz hasonlóan, ez esetben is hosszú távú jelenlétet tervez, bízva abban, hogy az újabb pályázati kiírásoknak köszönhetően a kiemelt kísérő program és a kistérségi megvalósító szervezetek a jövőben is folytathatják munkájukat. Mivel a pályázati támogatás mellett a kezdetektől fogva szükség van külső forrásokra is a Mozgó Játsszóterek működésének finanszírozásához, további működtetésük is csak ilyen konstrukcióban képzelhető el. Erre a fajta jelenlétre mind a nyolc kistérségben nagy szükség lenne, a kiépült kapacitások továbbműködtetésével, illetve új szolgáltatások, programok bekapcsolásával – a Szeretetszolgálat saját elhatározása szerint addig folytatja a munkát, amíg az érintett kistérségek és települések nem válnak működőképes térségi egységekké a szegénység és a kirekesztés érdemi csökkentésének képessége szempontjából. A hosszú távú jelenlét alapját pedig a Mozgó Játsszóterek képezhetik, amik a lezáruló programok eredményeinek visszacsatolásával a megkezdett munka folytatására, újabb gyerekesély-pályázatok benyújtására, illetve más típusú finanszírozási lehetőségek felkutatására ösztönözhetik a kistérségeket. Hosszú távú működtetésük ezen felül azért is fontos, mert mobilitásuknak és komplex szakmai eszköztáruknek köszönhetően hatékonyan támogatják a hátrányos helyzetű településeken folyó munkát akár egész kistérségek szintjén. Emellett azt is bizonyították, hogy a helyi igényekre rugalmasan reagálva képesek működni, és ennek köszönhetően olyan fajta aktív segítségnyújtásra alapozott jelenlétet biztosítanak a kirekesztett közösségekben, amit azok elfogadnak, magukénak érznek.

Irodalom

- A Magyar Máltai Szeretetszolgálat *„Játszva megelőzni” Játszótér – Játszóház programjának módszertani útmutatója*, 2007. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat.
- Balipap Ferenc (1990): Ismerjük meg a settlementet! A magyarországi settlement története (II.) *esély*, (2), 1, 58–64. http://www.esely.org/kiadvanyok/1990_1/ismerjukmeg.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 14.)
- Fehér Angéla – Marozsán Csilla – Pattermann Kinga (szerk.) (2011): *Jelenlét – módszertanmesék a telepi munkáról*. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat.
- Ferge Zsuzsa (2001): A magyarországi szegénységről. *Info-társadalomtudomány*, 54, 17–26.
- Gazsó Ferenc – Laki László (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Gábos András – Szívós Péter (2002): A jövedelmi szegénység alakulása, a gyermekes családok helyzete, In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2002*. Budapest: TÁRKI, 42–59.
- Gábos András – Szívós Péter (2010): Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció Magyarországon. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi R riport 2010*, Budapest: TÁRKI, 58-81.
- Gálig Zoltán – Gyulai Edit – Vályi Réka (2002): *A Máltai játszótér – szociológiai tanulmányok* –. Budapest: MMSZ Módszertani csoport. <http://www.maltai.hu/data/nodes/5/file/Jatszokonyv.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 11. 14.)
- Kertesi Gábor – Varga Júlia (2005): *Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon*. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, Bwp. 2005/1. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet. <http://www.econ.core.hu/doc/bwp/bwp/Bwp0501.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 11. 14.)
- Pik Katalin (2001): *A szociális munka története Magyarországon (1817–1990)*, Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Szívós Péter – Tóth István György (2013): *Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban*. TÁRKI Monitor Jelentések 2012. Budapest: TÁRKI. http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 14.)

SZÜDI JÁNOS

AZ OKTATÁS AZ ÁLLAM SZOLGÁLATÁBAN*

Államérdek, családi érdek

Kevesen vannak, akik kétségbe vonják azt az állítást, hogy a társadalmi, gazdasági fejlődés alapja az adott országban élők műveltségi szintjének minél magasabb szintre való emelése. Nehéz elképzelni a gazdasági fejlődés felgyorsulását, növekedését abban az esetben, ha az ország iskolarendszere nem képes annak biztosítására, hogy minél többen, minél magasabb szintű tudást szerezzenek. Az állam érdeke ennek megfelelően olyan iskolarendszer létrehozása és működtetése, amely képes és alkalmas befogadni mindenkit, aki az adott ország területén él, képes és alkalmas felkészíteni azokra a feladatokra, amelyekre szükség van ahhoz, hogy az adott ország megfelelő fejlődési pályára álljon, illetőleg megfelelő felfelé ívelő pályán tartsa a gazdaságot. Az oktatáshoz való hozzáférés azonban az egyénnek és a családnak is az érdeke, tekintettel arra, hogy a személyes boldogulás alapja is a minél nagyobb tudás, minél magasabb szintű iskolai végzettség megszerzése. A család érdeke az, hogy a gyermek megkapja a személyiségének legteljesebb mértékű kibontakoztatásához szükséges fejlesztést, ezen felül azt a lehetőséget, hogy képességeinek és személyes ambícióinak megfelelő iskolai tanulmányokat folytathasson. A jól megszervezett oktatási rendszer esélyt teremt a boldoguláshoz azoknak a gyermekeknek is, akik születésüknél fogva az átlagosnál rosszabb helyzetben vannak.

Az állam érdekei és a családi érdekek sok tekintetben azonosak. Az államnak érdeke, hogy a társadalom minél több tagja legyen alkalmas és képes a boldogulásra. Az egyén sikeressége egyben garancia az állam sikerességére. Az állam érdekei és a családok érdekei annál inkább egybeesnek, minél szélesebb a támogatottsága azoknak a céloknak, amelyeket az állam megfogalmaz. Fordítva még szemléletesebb a kép: annál nagyobb a lehetőség a családi érdekek és az állam által megfogalmazott érdekek összeütközésének, minél szűkebb társadalmi közösség céljainak megvalósítását tűzi maga elé az állam. A konfliktusok, összeütközések száma növekedhet, amennyiben az állam a nevelés és oktatás céljai között megfogalmazza valamely világnézet, vallás támogatását, valamely ideológia előnyben részesítését. Növekedhet a konfliktusok száma akkor is, ha az állam a nevelés és oktatás céljai

* Megjelent 2014 októberében a 14 tanulmányt magában foglaló *Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2012–2013* c. kötetben (szerkesztette: Ferge Zsuzsa és Darvas Ágnes), amely elérhető a GYERE – Gyerekesély Közhasznú Egyesület honlapján: <http://www.gyere.net>.

közé beemeli valamely társadalmi csoport ideológiájának terjesztését annak érdekében, hogy megszilárdítsa, megőrizze az adott csoporthoz tartozók államszervező, irányító pozícióját. Konfliktusokhoz vezethet az is, ha a nevelés és oktatás közszolgáltatásokhoz való hozzáférési lehetősége szűkebb, mint amennyi a társadalmilag elfogadható, társadalmilag hasznos, reális igények teljesítéséhez szükséges.

Az Orbán-kormány az oktatás rendszerét államosította annak érdekében, hogy az állam céljainak alárendelje.

Csak az a lényeges, ami az államnak fontos

A magyar oktatás új rendszere a jogi szabályozás oldaláról vizsgálva megteremtődött. Legfontosabb jellemzője az állam korlátlan beavatkozási lehetőségének törvényesítése az oktatás teljes folyamatában. A köznevelés rendszerének felépítésével a hatalom sokszor nyíltan, sokszor alig burkoltan, legtöbbször azonban álcázva felszámolta a tanítás és a tanulás szabadságát. Ehhez rendpárti jelszavakkal, vélt és hamis sérelmek orvoslásának kilátásba helyezésével megszerezte a pedagógusok jó részének támogatását. Ebben a folyamatban azonban építhetett a nemtörődömségre, a tájékozatlanságra és nem utolsósorban a hamis kormányzati propagandára. Nem kétséges, hiszen csak a nagyon vájt fülűek ismerhették fel, hogy a legyen rend az iskolában; aki megszegi a kötelezettségeit, az szigorú szankcióra számíthat; minden iskola nyújtson azonos színvonalú oktatást; helyre kell állítani a pedagóguspálya presztízsét, a minőségi oktatást; az oktatás helyébe a nevelést kell állítani; le kell venni a nevelés terheit a családról propagandaszövegek mögött a valóságos célkitűzés nem más, mint alárendelni az oktatás egész rendszerét, teljes folyamatát és szereplőit az állam érdekeinek.

Miért fontos az oktatás az államnak?

A köznevelés rendszerének államosítása többféle kormányzati érdeket szolgál. A köznevelés rendszere a legnagyobb ellátórendszer, amelynek éves költségvetése megközelíti az ezermilliárd forintot, és közel kétszázezer embert foglalkoztat. Az állami elosztási rendszer kiépítése lehetőséget nyújtott arra, a forrásokat kivonják az önkormányzati rendszerből, és azok elosztását állami rendelkezés szabja meg. Lehetőséget nyújtott annak eldöntésére, hol működjön iskola, milyen szolgáltatásokat nyújtson, ki tanítson benne, mit és miből.

A köznevelés rendszere az ország majdnem minden családját érinti, hiszen intézményei megközelítően másfél millió gyermeknek, tanulónak nyújtanak szolgáltatást. Ebből adódóan az állam közvetlen befolyást tud gyakorolni gyermekein keresztül a szülőkre is.

Az államosítás társadalmi rendeltetése

Az államosítás célja és lényege, hogy a gyermekek nevelésének irányítása az állam kezébe kerüljön. Az állam döntsön arról, hogy kinek milyen sors jut. Ki méltó, ki alkalmas arra, hogy bejusson a felsőoktatásba. Az állami oktatási rendszer kiépítése alkalmas annak eldöntésére, hogy ki tartozik az „úri” középosztályhoz, a vezetői réteghez, és kiből legyen közmunkás, segédmunkás, fizikai munkaerő. Az államosított rendszer nyújt lehetőséget ahhoz, hogy az állam az általa fontosnak tartott ideológiát közvetlenül eljuttassa a célba, a gyermekekhez. A tananyag meghatározása, a tankönyvkiadás ehhez az ideológiaközvetítő célhoz igazodik. A nevelésközpontú oktatás azt fejezi ki, hogy olyan emberekre van szükség, akik nem vonják kétségbe az uralkodó osztály döntéseit, hatalmát.

Az államosított rendszer lényege, hogy az állam szabályoz, engedélyez, utasít, ellenőriz, fenntart. Az államosított oktatási rendszert lehet dróton rángatni, felülről, kézről irányítani. Az államosított oktatási rendszer alkalmas arra is, hogy kézben tartsa a pedagógusokat, meghatározza, hogyan viselkedjenek, milyen magatartást tanúsítsanak, mit tanítsanak. Az államosított oktatási rendszert lehet úgy formálni, alakítani, hogy annyi középiskolai férőhely legyen, hogy oda ne jusson be más, csak aki arra rendeltetett, és ehhez lehessen hozzárendelni az államilag finanszírozott felsőoktatási helyeket.

Az államosítás egyik hazug jelszava – mindenkinek jár az azonos színvonalú, jó minőségű oktatás – azt kívánja eltakarni, hogy a köznevelés rendszerében nem az esélyteremtés a valódi cél, hanem a társadalmi szelekció, a nehezebben haladó, a bármely oknál fogva hátrányos helyzetben lévő tanulók kiszorítása.

A szakmai önállóság államosítása

Az iskolai oktatást érinti leginkább az új követelményrendszerek kiadása és bevezetése. A köznevelési törvény szerint az iskolák szakmailag önállóak. E rendelkezés álságossága világossá válik annak a rendelkezésnek a tükrében, amely alapján az iskolák a kerettantervtől lényegében nem térhetnek el. Az összes megadott időkeret tíz százaléka az, amellyel az iskolák „szabadon” rendelkezhetnek. Ez a mozgástér jóval kisebb annál, mint amelyet a „klasszikus”, miniszteri utasítással a hetvenes évek végén kialakított tantervek – az összes időkeret harminc-negyven százalékában – megengedtek.

A leglényegesebb változás, hogy az iskolák az oktatásért felelős miniszter által kiadott kötelező kerettantervet alkalmazhatják. A kerettanterv meghatározza azokat a követelményeket, amelyeket minden tanulónak, megadott időpontra teljesítenie kell. A közoktatás rendszerében az iskolák maguk készítették el helyi tantervüket, s maguk határozhatták meg, milyen elvárásokat kell teljesítenie a tanulónak ahhoz, hogy magasabb évfolyamba léphessen. Míg a korábbi szabá-

lyozás alapján az iskolák feladata elsődlegesen az úgynevezett kulcskompetenciák fejlesztése volt, és az iskolákra bízta a jogalkotó, hogy a fejlesztési feladatokat milyen követelményekkel, milyen ütemezésben oldja meg, addig az új rendszerben minden tanulónak azonos időpontra, azonos követelményeket kell elsajátítania ahhoz, hogy továbbhaladhasson az iskolai évfolyamokon. Ez a megoldás jelentős mértékben megnehezíti az egyéni differenciálást, az egyéni tanulási útvonalak kialakítását. Itt válik világossá, mit is jelentett a „buktatás tilalma” a közoktatás rendszerében az első-három évfolyamon. Volt ideje a pedagógusnak arra, hogy felzárkóztassa azt a tanulót, aki önhibáján kívül az átlagnál lassabban tudott haladni. Az új rendszer lényege, hogy aki lemarad, az leszakad és kimarad.

A követelményrendszer államosítása hatással van a teljes iskolarendszerre, függetlenül attól, hogy milyen fenntartásban működik az adott iskola: az állami tanterv alkalmazása kötelező. Az iskolaalapítási eljárás lényeges eleme az iskolai pedagógiai program, és annak részeként a helyi tanterv vizsgálata. Az iskola fenntartója kerettantervet nyújthat be annak jóváhagyása céljából. A korábbi gyakorlattól eltérően tehát nem az iskola, hanem a fenntartó jogosult ilyen eljárást indítani. Ez azért fontos eltérés, mivel nehezen képzelhető el, hogy az állami fenntartásban lévő iskolák esetén az állami intézményfenntartó központ az állam másik szereplőjétől kérjen és kapjon engedélyt az állam által kiadott kerettantervtől eltérő másik kerettanterv bevezetésére. A kerettanterv jóváhagyása az oktatásért felelős miniszter jogosítványa. A miniszter mérlegelés alapján hozza meg a döntését, amelyekhez szakértői véleményeket kell beszerezni. Miután a szakvéleményben foglaltak a minisztert nem kötik, az ilyen engedélyezési eljárás lehetővé teszi, hogy a miniszter megválogassa, kinek enged eltérést az állami követelmények alól. Az engedély birtokában az érintett fenntartó iskolái az állami követelményektől eltérő elvárásokkal, módszerekkel készíthetik fel tanulóikat. Ez az eljárás jó eszköz arra, hogy az „elit rétegek” gyermekei számára külön iskolarendszer alakuljon ki. Jó eszköz ahhoz is, hogy korlátozzák azoknak az iskoláknak a létrejöttét, működését, amelyek speciális tanterv alkalmazása mellett a nehezebben haladó, hátrányos helyzetben lévő gyermekeket, tanulókat készítik fel.

A tankönyvpiac államosítása

Az iskolai pedagógiai tevékenységet nagymértékben meghatározza az, hogy milyen tankönyvből taníthat a pedagógus, tanulhat a tanuló. Az elmúlt húsz évben a tankönyvkiadók és forgalmazók megkapták a lehetőséget ahhoz, hogy az állam által meghatározott elvárásokra építve tankönyveket adjanak ki és hozzanak forgalomba. Az állam a tankönyvvé nyilvánítás eljárását szabályozta, és ennek keretei között szakértői vélemények alapján eldöntötte, hogy adott könyv megfelelő-e tartalmában és kivitelében a tankönyvekkel szemben támasztott elvárásoknak. Ez a rendszer alapvetően változott meg amiatt, hogy a 2013. szeptember 1-jei tan-

évtől a tankönyvforgalmazás állami monopóliummá vált. A tankönyvek országos megrendelése, beszerzése és az iskolákhoz eljuttatása állami közérdekű feladat lett, amit az állam a Könyvtárellátó Kiemelten Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaságon keresztül lát el. 2014. január 1-jétől a tankönyvfejlesztés, -kiadás és -forgalmazás állami közfeladattá vált. Az állam egy tantárgyhoz két tankönyv felvételét engedélyezi a tankönyvjegyzékbe. A miniszter által kiírt pályázaton kiválasztott tankönyvet fel kell venni a tankönyvjegyzékbe. Az iskola csak a tankönyvjegyzékben szereplő tankönyvből taníthat. Amennyiben a miniszteri pályázaton két tankönyvet kiválasztanak egy tantárgyra, be is telt a tankönyvjegyzék abban a körben.

Ezzel az eljárással az állam magához vonta azt a jogot, hogy eldöntse, miből tanítsanak az iskolák, a pedagógusok. Összhangban áll ez a megoldás az állami tanterv-monopóliummal. A hátrányos helyzetű, nehezebben haladó, egyéni felkészítést igénylő gyermekekkel foglalkozó iskolák így nemcsak az általuk kifejlesztett helyi tantervektől kénytelen elbúcsúzni, hanem azoktól a tankönyvektől is, amelyeket a saját helyi tanterveikhez korábban használtak.

A köznevelés rendszerének államosítása

A rendszer működését meghatározó döntések meghozatala

2013. január 1-jével az állam olyan feladatokat vont magához, amelyek biztosítják a közvetlen utasításadás lehetőségét az ország köznevelési intézményeinek túlnyomó többsége felett. Ettől az időponttól kezdődően – az óvodák kivételével – valamennyi korábbi önkormányzati köznevelési intézmény az állam fenntartásába került. Az állam így minden eszközt megszerzett ahhoz, hogy közvetlenül meghatározza a köznevelés rendszerének a működését, tevékenységét. A fenntartó dönt ugyanis az intézmény létesítéséről, átszervezéséről, feladatairól, megszüntetéséről. Az állami intézményfenntartás megteremtette a jogi lehetőséget ahhoz, hogy minden kötelező egyeztetési eljárás nélkül az oktatásért felelős miniszter eldöntse, hány és milyen típusú köznevelési intézményre van szükség az országban. Közvetlenül az oktatásért felelős miniszter kapott felhatalmazást a köznevelési intézmények létéről vagy nem létéről való döntések meghozatalára. Ebből következően egyetlen kormányhatározat elégséges ahhoz, hogy intézménybezárásokra kerüljön sor. Az állami fenntartásba került intézmények esetében a foglalkoztatható létszámok meghatározása is az állam jogosítványai közé került. Miután a köznevelésről szóló törvényben semmilyen rendelkezés nem található arra vonatkozóan, hogy milyen módon kell meghatározni a neveléshez és oktatáshoz szükséges pedagógusok létszámát, ebben a kérdésben is elégséges egy kormányhatározat ahhoz, hogy akár több tízezer pedagógusállás szűnjön meg. (A kormányrendeletben határozta meg az iskolai pedagóguslétszám meghatározásának rendjét.)

A közszolgáltatások államosítása

A községekben, a városokban, a járásszékhely városokban, a megyei jogú városokban és a fővárosi kerületekben működő települési önkormányzatok gondoskodnak az óvodai nevelés megszervezéséről, ennek keretei között az óvodák létesítéséről, működtetéséről, fenntartásáról. A közneveléssel kapcsolatosan minden egyéb jogosítvány és kötelezettség az államot illeti meg, illetve az államra hárul.

A települési önkormányzatok részt vesznek az állam fenntartói feladatainak végrehajtásában, az ő kötelességük a működtetői feladatok ellátása. A működtetői szerep az állami intézményfenntartáshoz kapcsolódik. A működtető joga, illetve kötelezettsége a saját tulajdonában lévő ingatlanban folyó állami köznevelési feladatellátáshoz szükséges feltételek megteremtése. A működtetés lényege a feladatellátáshoz kapcsolódó ingó és ingatlan vagyon üzemeltetése. A működtetői feladatot köteles ellátni minden olyan önkormányzat, amelynek az illetékességi területén háromezernél többen laknak.

Jól érzékelhető tehát, hogy a települési önkormányzatoknak nincs érdemi beszólási joguk abba, hogy az illetékességi területükre telepített, állami fenntartásban lévő köznevelési intézmények milyen feladatot lássanak el. A települési önkormányzatok ki vannak zárva a köznevelés szervezésével összefüggő minden érdemi, szakmai döntés meghozatalából.

Jól érzékelhető azonban az is, hogy az állam nem gondoskodik arról, hogy minden államosított intézményben biztosítsa a működés feltételeit. Ezt a kötelezettséget áthárította az önkormányzatokra, amelyek anyagi helyzetüktől függően döntenek el, milyen feltételeket biztosítanak azoknak a köznevelési intézményeknek, amelyek állami feladatot látnak el. Ez a megoldás a legjobb cáfolata annak az állításnak, hogy az államosítás legfontosabb célja az azonos színvonalú, minőségi oktatás feltételeinek a megteremtése. A hátrányos helyzetű, munkanélküliséggel sújtott, forráshiányos települések iskolái működtetésének gondjait az állam nem vette át, hanem az önkormányzatokra hárítja továbbra is.

Az intézményfenntartás államosítása

Ahhoz azonban, hogy a tényleges feladatellátásról az állam gondoskodni tudjon, létre kellett hoznia azt a szervezetet, amelyik fenntartóként belép a helyi önkormányzatok helyére. Az állami intézményfenntartó központot a kormány alapította. A települési önkormányzatoktól átvett intézmények 2013. január 1-jén beolvadtak az állami intézményfenntartó központba. A beolvadás azt jelenti, hogy ebben az időpontban minden közoktatási intézmény mint önálló szervezet megszűnt, és egy hivatal részévé vált.

Az állami Klebelsberg Intézményfenntartó Központ (KLIK) központi hivatalként működik, az oktatásért felelős miniszter irányítása alatt. Az állami intézményfenntartó központ a központi szervből és területi szervekből áll. A területi szervek a tankerületek és a megyeközponti tankerületek. A tankerületek illeté-

kességi területe a járás. A tankerületek feladataikat az adott járás illetékességi területén teljesítik. A tankerület az illetékességi területén működő általános iskolák, alapfokú művészeti iskolák és gimnáziumok tekintetében láthat el fenntartói feladatokat. A tankerület fenntartói feladatkörét az állami intézményfenntartó központ szervezeti és működési szabályzata határozza meg. A megyeközponti tankerület ellátja a tankerületek feladatait az adott járás területén, továbbá a szakképző iskolák, a kollégiumok, a pedagógiai szakszolgálati feladatok, valamint a pedagógiai-szakmai szolgáltatások tekintetében az állami intézményfenntartó központ szervezeti és működési szabályzatában meghatározott egyes fenntartói feladatokat. Az állami intézményfenntartó központ elnök vezeti.

A köznevelésről szóló törvényben meghatározott fenntartói feladatok ellátása az elnök feladatkörébe tartozik. Az egyes tankerületek élén igazgató áll. A tankerületi vezetők és a tankerületek feladatait az állami intézményfenntartó központ szervezeti és működési szabályzata határozza meg. Ily módon lényegében a szervezeti és működési szabályzat határozza meg, hogy az elnököt megillető feladatok végrehajtásában melyik tankerület és melyik tankerületi vezető milyen feladatkörben vehet részt.

Az elnök gyakorolja a munkáltatói jogokat a köznevelési intézményekben foglalkoztatottak tekintetében.

2013. január 1-jétől kezdődően az állami intézményfenntartó központba beolvasztott köznevelési intézmények a központ önálló jogi személyiséggel rendelkező szervezeti egységeként működnek tovább. Ez a megoldás megteremtette a lehetőséget ahhoz, hogy az állami intézményfenntartó központ normatív utasítással irányítsa az intézményeket, és ahhoz is, hogy az állami akaratot kézi vezérléssel érvényesítse.

A jogi személyiség tartalmának szűkítése

A jogi személy olyan szervezet, amelynek polgári jogi jogképessége van, vagyis jogai és kötelezettségei lehetnek. Egy szervezet azáltal válik jogi személlyé, hogy jogképességét törvény vagy törvény alapján valamely más aktussal, például nyilvántartásba vétellel az állam elismeri. A jogi személy jogképessége alapvetően eltér az emberétől azáltal, hogy a jogalanyisága nem teljes körű és korlátozható. A jogi személyiség a polgári jog kategóriája, azonban a jogi személyeknek más jogág területén is lehetnek jogai és kötelezettségei.

A közoktatási intézmények jogi személyiséggel rendelkeztek polgári jogi értelemben, munkajogi értelemben, a költségvetési intézményekre vonatkozó korlátozásokkal gazdálkodási értelemben.

Az ágazati törvények a közoktatási, köznevelési intézmények jogi személyiségét a szakmai önállóság körébe tartozó döntésekkel egészítette ki. Ennek lényege és tartalma azoknak a jogoknak és kötelezettségeknek a megszerzése, amelyek szükségesek a szakmai feltételek megteremtéséhez a gyermekekkel, tanulókkal való törődés, foglalkozás, fejlesztés terén. Az intézmények joga és kötelessége

a gyermekek, tanulók ügyeiben való döntések meghozatala, az intézményi szabályzatok – pedagógiai program, szervezeti és működési szabályzat, házirend – elkészítése, és jogosítványa van a bizonyítvány-közokirat kiállítására.

Az állami intézményfenntartó központ keretei között működő köznevelési intézmények sajátossága, hogy jogi személyiségük kizárólagosan azokra a kérdésekre terjed ki, amelyek levezethetők a szakmai önállóságból. Nem rendelkeznek polgári jogi értelemben vett jogi személyiséggel, nem tekinthetők jogalanyoknak a gazdálkodással összefüggő kérdésekben. A foglalkoztatás területén a köznevelési intézmény ugyancsak elvesztette jogalanyiságát, és a jövőben nem munkáltatója azoknak, akik részt vesznek az adott feladatellátási helyen folytatott pedagógiai tevékenység, nevelő- és oktatómunka megszervezésében, ellátásában. Az intézményvezető átruházott jogkörben gyakorolhat munkáltatói jogokat, ha az nem érinti a költségvetést, de nincs kinevezési joga, illetve nem szüntetheti meg a közalkalmazotti jogviszonyt.

Az állami intézményfenntartó részeként működő köznevelési intézménynek nincs költségvetése, így szakmai önállósága nem terjed ki az olyan ügyekre, amelyhez kötelezettségvállalás vagy fizetési kötelezettség kapcsolódik.

Ez a megoldás a gyakorlatban megfosztotta az iskolákat attól, hogy a tanulói érdekeket figyelembe véve szervezzék meg a speciális igényeket fejlesztő foglalkozásokat. Nem vállalhatnak kötelezettségeket, nem rendelkeznek döntési jogokkal pénzügyi kérdésekben. Így egy osztálykirándulás, múzeumlátogatás is a fenntartó engedélyétől függ. Hasonló módon egy szakkör, önképzőkör, fejlesztő foglalkozás megszervezése is attól függ, biztosít-e forrást a hivatal.

Az engedélyezési eljárás államosítása

Minden olyan esetben, amikor a köznevelési intézmény nem állami szerv, illetőleg nem az önkormányzat alapítja, a kormányhivatalnál kell kérni a köznevelési intézmény nyilvántartásba vételét. A köznevelési intézmény a nyilvántartásba vétellel jön létre, tehát abban az esetben, ha a köznevelési intézmény székhelye szerint illetékes fővárosi, megyei kormányhivatal a nyilvántartásba vételt megtagadja, a köznevelési intézmény nem jön létre. A nyilvántartásba vételi eljárás a közoktatás rendszerében is ismert volt, azzal az eltéréssel, hogy az intézmény típusától függően a székhely szerint illetékes jegyző, illetve főjegyző végezte ezt a feladatot. A nyilvántartásba vétellel összefüggő döntés meghozatalában azonban lényeges eltérés van a két rendszer között. A közoktatás rendszerében a nyilvántartásba vétel megtagadására csak jogszabálysértés esetén volt lehetőség. A köznevelés rendszerében ezzel szemben a nem állami szerv által alapított intézmény csak akkor vehető nyilvántartásba, ha működése összhangban van a miniszter által elkészített és kiadott fővárosi, megyei köznevelés-fejlesztési tervben foglaltakkal. Ebből az következik, hogy például az alapítvány, az egyházi jogi személy vagy a vallási tevékenységet végző szervezet által alapított köznevelési intézmény nyilvántartásba vételénél a kormányhivatal mérlegelési jogkört kapott annak megítélésére, hogy

az adott köznevelési intézmény működése összhangban áll-e a fővárosi, megyei köznevelés-fejlesztési tervben foglaltakkal.

A köznevelési intézmény a nyilvántartásba vétellel létrejött ugyan, ám a tevékenységét nem kezdheti meg. Amennyiben a köznevelési intézmény nem állami költségvetési szerv, vagy települési önkormányzat, illetve helyi önkormányzati társulás alapítja, a működésének megkezdéséhez engedély szükséges. Ez az eljárás is létezett a közoktatás rendszerében. A működés megkezdéséhez szükséges engedélyt a nyilvántartásba vételre jogosult jegyző, főjegyző adta ki, és ki is kellett adnia, ha az intézmény megfelelt a működéshez szükséges feltételeknek, illetve azok fokozatosan megteremthetők voltak. A köznevelés rendszerében a kormányhivatal nemcsak akkor tagadhatja meg az engedély kiadását, ha az intézmény nem felel meg a jogszabályban előírt feltételeknek, hanem akkor is, ha működése nincs összhangban a köznevelés-fejlesztési tervben foglaltakkal. A köznevelés-fejlesztési terv részletes tartalmát a kormány rendeletben rögzítette. Ennek során meghatározta azokat a szempontokat is, amelyeknek fennállása esetén a nyilvántartásba vétel, illetve a működés megkezdéséhez szükséges engedély kiadása nem tagadható meg. E felsorolás ellenére a fővárosi, megyei kormányhivataloknak széles a mérlegelési jogkörük, aminek következtében az államnak módjában áll annak megakadályozása, hogy a neki nem tetsző nem állami intézmény létrejöj-
jön, működjön.

Az állam a hatósági ügyek magához vonásával minden döntés lehetőségét magához vonta. Az oktatásért felelős miniszter kiadja a fővárosi, megyei fejlesztési tervet, majd az állam másik „keze” meghozza a döntést. Mivel az állam maga is fenntartó, nem érdekelt abban, hogy konkurens intézmény jöjjön létre.

Ezzel a megoldással veszélybe kerültek az alternatív iskolák, a hátrányos helyzetű gyermekekkel, a beilleszkedési, magatartási zavarral küzdő gyermekekkel, tanulókkal foglalkozó intézmények. Akkor jöhetnek létre, akkor kezdhetnek működni, akkor lehet saját tantervük, tankönyvük, ha az állam azt jónak tartja. Így minden és mindenki az állam kezétől függ.

Az intézményvezetés államosítása

Az állam az önkormányzatoktól átvett köznevelési intézményeket egyetlen szervezetbe, az állami intézményfenntartó központba olvasztotta be. Ezáltal létrejött az ország legnagyobb munkáltatója, amely megközelítően tízezer feladatellátási helyen működik, mintegy kétszázezer személy alkalmazásával. Ekkora hálózat működtetése elképzelhetetlen olyan vezető garnitúra nélkül, amely nem áll személyes kapcsolatban a rendszer irányítójával. Ez a kapcsolat teremtődött meg azáltal, hogy az állami intézményfenntartó központ által fenntartott köznevelési intézmény vezetőjét az oktatásért felelős miniszter bízta meg, illetve menti fel. A vezetői megbízás és annak visszavonása része a fenntartói irányításnak. Jelen esetben azonban az állami intézményfenntartó központ elnöke nem jogosult e fenntartói jog gyakorlására. Az oktatásért felelős miniszter ezt a jogot elvonta a fenntartótól

annak érdekében, hogy közvetlenül megválogathassa, ki kap vezetői megbízást. Ennek során módjában áll olyan szempontokat is mérlegelni, amelynek egyébként nincs köze az intézményvezetővel szemben elvárható szakmai tudáshoz és vezetői képességekhez.

Az oktatásért felelős miniszter befolyásolhatja az egyházi és egyéb magánintézmények vezetőinek a kiválasztását is, mivel a fenntartó csak a miniszter egyetértésével bízhatja meg az intézménye élére az általa kiválasztott személyt. Igaz, a miniszter az egyetértését csak jogszabálysértés esetén tagadhatja meg. Az egyházi, alapítványi és más magánintézmények esetében ennek az egyetértési jognak a legfontosabb üzenete az, hogy mindenki az állam alárendeltje.

A pedagógiai-szakmai szolgáltatások államosítása

A köznevelés rendszerében sajátos szerepe van a pedagógiai-szakmai szolgáltatásoknak. A pedagógiai-szakmai szolgáltatások az óvodák, iskolák és kollégiumok, valamint a pedagógiai szakszolgálat intézményeinek, fenntartóinak és az ott foglalkoztatott pedagógusoknak nyújt segítséget. Fontos szerepe van a szakmai információk, tapasztalatok összegyűjtésében, közvetítésében. Közismert formája a szaktanácsadás, a pedagógus-továbbképzés. A közoktatás rendszerében – hasonlóan a többi közoktatási intézményhez – a pedagógiai-szakmai szolgáltatás nyújtására minden intézményfenntartó vállalkozhatott, ha a jogszabályban előírt feltételek szerint létrehozta és működtette az intézményét, amelynek közismert neve a pedagógiai intézet. A közoktatás rendszerében a pedagógiai-szakmai szolgáltatások megszervezése és igénybevétele lényegében piaci viszonyok érvényesülése mellett valósult meg. Az intézmények és a pedagógusok megfizették a pedagógiai intézetek nyújtotta szolgáltatásokat.

A köznevelés rendszerében a pedagógiai-szakmai szolgáltatások szervezése a gyakorlatban állami monopóliummá vált. Az állam nem zárta ki teljes egészében annak lehetőségét, hogy az állami intézményfenntartó központ mellett más nem állami fenntartó is létrehozzon pedagógiai intézetet. Fenntartótól függetlenül azonban elrendelte a pedagógiai-szakmai szolgáltatások országosan egységes szakmai irányítás alá vonását. A pedagógiai-szakmai szolgáltatások országosan egységes pedagógiai-szakmai irányítása az oktatásért felelős miniszter hatásköre. A szakmai irányítás valóságos tartalma, terjedelme és jogosítványai azonban nem szabályozottak. Ez a megoldás garantálja az állami beavatkozás minden korlátozás nélküli érvényesülését: csak azt közvetíthet, csak úgy, csak akkor, ahogy azt az állam előírja. Az állam ugyanakkor korlátozta a pedagógiai-szakmai szolgáltatások igénybevételének lehetőségét az állami intézményfenntartó központ keretei között működő köznevelési intézmények tekintetében. A pedagógiai-szakmai szolgáltatásokat ugyanis az állami köznevelési közfeladat-ellátás keretében csak az oktatásért felelős miniszter által kijelölt intézmény nyújthatja. Ez erősíti az állami kontroll szerepét. Az állami intézmények nem választhatnak olyan pedagógiai szakmai szolgáltatást, amelyik mást közvetít, mint amit az állam szeretne.

A szakmai ellenőrzés államosítása

Miután a köznevelés intézményeiben folyó pedagógiai munka egy egész életre meghatározza az egyén sorsát, a munkaerőpiacon való helytállásának lehetőségét, nem vitatható, hogy minden lehetséges eszközzel „szavatolni kell” a pedagógiai tevékenység szakszerűségét, minőségét. A közoktatásról szóló törvény a minőségbiztosítás rendszerének létrehozásával és működtetésével teremtette meg a nevelő-oktató munka folyamatos fejlesztésének, a hibák megelőzésének, a hiányosságok feltárásának és kiküszöbölésének szakmai feltételeit.

A rendszer alapját az intézményi minőségirányítási program alkotta. Minden közoktatási intézmény a feladatai hatékony, törvényes és szakszerű végrehajtásának folyamatos javítása, fejlesztése céljából meghatározta minőségpolitikáját. A minőségpolitika végrehajtása érdekében pedig létrehozta és működtette a minőségfejlesztési rendszerét. Az intézményi minőségirányítási program tartalmazta a közoktatási intézmény működésének hosszú távra szóló elveit és a megvalósítását segítő elképzeléseket. Az intézményi minőségirányítási programban kellett meghatározni a közoktatási intézmény működésének folyamatát, ennek keretei között a vezetési, tervezési, ellenőrzési, mérési, értékelési feladatok végrehajtását. Az intézményi minőségirányítási program tartalmazta a vezetői feladatokat ellátók, továbbá a többi alkalmazott teljesítményértékelésének szempontjait és értékelését, az intézményi önértékelés periódusát, módszereit, a fenntartói minőségirányítási rendszerrel való kapcsolatát. A minőségirányítási program végrehajtása során figyelembe kellett venni az országos mérés és értékelés eredményeit. A nevelőtestület a szülői szervezet (közösség) véleményének kikérésével évente értékelte az intézményi minőségirányítási program végrehajtását, figyelembe véve az országos mérés-értékelés eredményeit, továbbá a tanulók egyéni fejlődését és az egyes osztályok teljesítményét. Az értékelés alapján kellett meghatározni azokat az intézkedéseket, amelyek biztosították, hogy a közoktatási intézmény szakmai célkitűzései és az intézmény működése folyamatosan közeledjenek egymáshoz.

A helyi önkormányzati intézményfenntartóknak is el kellett készíteniük az önkormányzati minőségirányítási programot, amelyben az önkormányzat közoktatási rendszerének egészére meghatározták a fenntartói elvárásokat és az egyes intézményeknek az ezzel kapcsolatos feladatait. Az önkormányzati minőségirányítási program tartalmazta továbbá a közoktatás rendszerének és a közoktatást érintő más ágazatok, mint például a gyermek- és ifjúságvédelem, a szociálpolitika, a munkaerő-gazdálkodás, a közművelődés, az egészségügy kapcsolatait. Rése volt továbbá a fenntartói irányítás keretében tervezett szakmai, törvényességi, pénzügyi ellenőrzések rendje.

Az intézményi minőségirányítási programnak összhangban kellett állnia az önkormányzati minőségirányítási programmal.

Az oktatásért felelős miniszter az ágazati minőségpolitika megvalósításáért volt felelős. Az országos minőségirányítás középpontjában a közoktatás országos mérési-értékelési feladatai álltak. A közoktatás országos mérési feladatainak vég-

rehajtását a Közoktatási Értékelési Tanács segítette, az oktatásért felelős miniszter tanácsadó testületeként.

A köznevelésről szóló törvény a minőségirányítás körében nem tartalmaz szabályozást. Az állam kizárólagos feladatává tette, hogy a köznevelési intézmények munkájának minőségét állami ellenőrzés útján biztosítsa. Ehhez igazodóan az oktatásért felelős miniszter jogosultsága az országos pedagógiai-szakmai ellenőrzés rendszerének, a tanfelügyeletnek a működtetése. Ennek keretei között kell megszervezni a köznevelési intézményekben folyó pedagógiai-szakmai ellenőrzést, amely intézményenként, ötévente ismétlődő értékeléssel zárul. Az országos pedagógiai-szakmai ellenőrzés célja a pedagógusok munkájának külső, egységes kritériumok szerinti ellenőrzése és értékelése a minőség javítása érdekében. Az ellenőrzés kiterjed minden köznevelési intézményre, függetlenül attól, hogy milyen fenntartásban működik. A tanfelügyelet az óra- és foglalkozáslátogatásra, a megfigyelésre, az interjú és a pedagógiai dokumentumok vizsgálata módszereire épül. Az intézmény ellenőrzését legalább három köznevelési szakértőből álló csoport végzi. A szakértői csoport intézkedésre nem jogosult, megállapításait, javaslatait jegyzőkönyvben rögzíti.

Az országos pedagógiai-szakmai ellenőrzés törvényben rögzített vizsgálati módszerei „igénylik” az egy központi tanterv és a hozzá rendelt egy tankönyv alkalmazását. Csak ilyen feltételek mellett lehetséges központilag meghatározni a vizsgálatok menetét, a vizsgálati célokat. Jól érzékelhető, hogy az új rendszer nem kíván támaszkodni az intézmény működésében érdekeltre, és nem tekinti partnernek magát az intézményt sem. A pedagógiai-szakmai ellenőrzés a hivatali jellegű ellenőrzésekre emlékeztet, alkalmas eszköz lehet arra, hogy „sakkban tartsák” az intézményvezetőket és a pedagógusokat. A pedagógusok minősítési rendszerében ugyanis a minősítő vizsga értékelésének része az országos pedagógiai-szakmai ellenőrzés során látogatott foglalkozásokkal összefüggő, az érintett pedagógusra vonatkozó megállapítások értékelése is.

Az érdekképviselet államosítása

2013. január 1-jétől kezdődően minden pedagógus, ha állami vagy önkormányzati fenntartású köznevelési intézményben dolgozik, a törvény erejénél fogva a Nemzeti Pedagógus Kar tagjává vált. A Nemzeti Pedagógus Kar köztestületként működik. Létrehozásáról a kormány döntött, s minden előzetes szakmai egyeztetés nélkül nyújtotta be a törvényjavaslatot az Országgyűlés elé. A Nemzeti Pedagógus Kar véleményezési jogot gyakorol a köznevelést és a pedagógusképzést érintő jogszabályok megalkotása és módosítása során, továbbá feladat- és hatáskörét érintő kérdésekben az állami szerv vezetőjéhez fordulhat, és javaslatára intézkedés megtételét kezdeményezheti. A Nemzeti Pedagógus Kar feladat- és hatáskörét érintő bármely kérdésben javaslatot tehet az oktatásért felelős miniszternek. A Nemzeti Pedagógus Kar megalkotja Alapszabályát, valamint a Pedagógus Etikai Kódexet. A Nemzeti Pedagógus Kar tagjaival szemben etikai eljárást folytathat le.

A Nemzeti Pedagógus Kar jogkörének ilyen „tág” megfogalmazása lehetővé teszi, hogy az állam minden kérdésben arra a véleményre „támaszkodjon”, amelyek akár „hivataltól”, akár kérelemre az állam által létrehozott köztestület ad. Miután a véleményezési és a javaslattevési jogszabályok nincsenek behatárolva semmilyen téren, a Nemzeti Pedagógus Kar megfelelő eszköz a szakszervezetek és a szakmai szervezetek háttérbe szorítására. A Nemzeti Pedagógus Kar a jogalkotásról szóló törvény előírásai alapján előnyösebb helyzetben van, mint az összes többi véleményezésre jogosult szervezet, mert amennyiben törvény valamely állami, helyi önkormányzati vagy más szervezet számára kifejezetten jogot biztosít arra, hogy a jogállását vagy a feladatkörét érintő jogszabályok tervezetét véleményezze, a jogszabály előkészítője köteles gondoskodni arról, hogy az érintett szervezet jogával élhessen. Ebből következően a Nemzeti Pedagógus Kar véleményét az oktatásért felelős miniszter köteles beszerezni. Ezzel szemben a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről szóló törvény nem teszi kötelezővé, hogy a miniszter az érintett társadalmi és más szervezetek véleményét kikérje. Erre a miniszter csak akkor köteles, ha stratégiai partnerségi megállapodást köt az adott szervezettel.

A Nemzeti Pedagógus Kar kötelező tagsági jogviszonya alkalmas eszköz a pedagógusok megfélemlítésére. Abban az esetben ugyanis, ha a pedagógus az Etikai Kódexben vagy az Alapszabályban foglaltakat megszegi, etikai vétséget követ el. Hogy ezekben a dokumentumokban mi lesz, az még nem ismert, hiszen valójában a Nemzeti Pedagógus Kar 2014 első negyedévében fog megalakulni. Jól érzékelhetően azonban a Nemzeti Pedagógus Kar tagjai a jövőben csak korlátok keretei között élhetnek a véleménynyilvánítási jogukkal. A Kar tagja ugyanis a tevékenysége során tudomására jutott információkat csak a Kar jogos érdekeinek, működésének, a közszolgálat érdekeinek, működésének veszélyeztetése nélkül hozhatja nyilvánosságra. Ennek a „kötelezettségnek” a kifejtése feltehetően az Alapszabályra vagy az Etikai Kódexre vár. Az is lehet, hogy nem kerül sor további szabályozásra, s ebben az esetben a törvény sokféleképpen értelmezhető rendelkezései alapján bárkivel szemben, bármikor eljárás indulhat.

A Nemzeti Pedagógus Kar megalakításával kapcsolatos eljárási rend jól tükrözi, hogy ennek a köztestületnek a legfontosabb célja az állami irányítás kiszolgálása. Az előkészítő feladatokat az oktatásért felelős miniszter által kijelölt előkészítő bizottság készíti el. A miniszter minden egyeztetés nélkül saját mérlegelése alapján jelölte ki a bizottság tagjait. Az előkészítő bizottság feladata többek között elkészíteni az ideiglenes választási szabályzatot, amely alapján lebonyolítják az Országos Küldöttgyűlés tagjainak megválasztását. Feladata továbbá, hogy javaslatot tegyen az Alapszabályra.

A pedagógusok államosítása

Nyilvánvaló, hogy olyan köznevelés rendszer kialakítása, amely a hatalom igényeit maximálisan kiszolgálja, amely a hivatalos ideológiát kritika nélkül közvetíti, csak akkor lehetséges, ha nemcsak az intézményi közösségeket fosztják meg az önálló gondolkodás lehetőségétől, hanem a pedagógusokat is kiszolgáltatott helyzetbe hozzák. Ez lényegében megtörtént. Az intézményrendszer átalakításának tisztázatlan kérdései, az államosítással együtt járó intézménybezárások, összevonások lehetősége, a pedagógus-életpálya nyújtotta munkateher-növelés lehetősége hosszú ideje előrevetítik a munkahely elvesztésének rémét. Az életpályamodellből ismert, hogy a ma foglalkoztatott pedagógusoknak is részt kell venniük egy minősítési eljárásban, amelynek sikertelensége esetén az érintett nem foglalkoztatható tovább. A minősítési rendszer hivatali jellegű számonkérésen és a tanfelügyelet óralátogatásainak tapasztalataira épül. A minősítés szubjektív kritériumai alapján tág lehetőség van arra, hogy nem szakmai okokra és indokokra építve szabaduljon meg a munkáltató azoktól a pedagógusoktól, akiknek a tevékenysége nincs összhangban az állami elvárásokkal.

Megváltozott a pedagógusok több évtizedes foglalkoztatási rendje. A pedagógus heti teljes munkaideje, a negyven óra a kötelező órákból, valamint a nevelő-, illetve nevelő-oktató munkával összefüggő egyéb feladatok ellátásához szükséges időből állt. A kötelező órák teljesítése után az iskola igazgatója határozta meg, hogy adott héten, adott tanítási napon, egy váratlan helyzetben milyen feladatokat és hol köteles a pedagógus ellátni. Ez bármilyen feladat lehetett, amely összefüggött a pedagógus szakértelmével. Az órák előkészítése, a szertár rendezése, a szülők fogadása, a tanulói felügyelet ellátása, a nevelőtestületi munkában való részvétel, a családlátogatás, a tanulói munka értékelése, az ügyviteli feladatok elvégzése, mind-mind olyan „rutin” munkaköri feladat volt, amelyet a pedagógusfizetésért mindig, minden pedagógusnak el kellett látnia. A heti kötelező óra – a pedagógusok jelentős részénél heti huszonkét óra – meghatározása elismerte azt a tényt, hogy minden tanítási órát felkészülésnek kell megelőznie, és minden tanítási órát le kell zárni, amely feladatoknak az ideje egyéenként változó, s amely idő pontosan nem behatárolható, nem mérhető. Mint ahogy nem mérhető, sőt ki sem számítható, be sem tervezhető az az idő, amikor a tanulónak, a szülőnek kell segítséget, tanácsot adni. Azért járt a pedagógusnak az előírt tanítási óránál több tanóra megtartásáért óradíj, mert a jog így ismerte el, hogy a tanításra fordított idő növekedésével az egyéb feladatok végrehajtása, például a felkészülés ideje kicsúszik a heti törvényes munkaidőből.

Az új szabályok alapján a pedagógusoknak heti harminckét órát bent kell tartózkodniuk az iskolában, akár jut egy külön asztal és szék a nevelőtestület minden tagjának, akár nem. A harminckét órából huszonhat tanítási óra megtartására bármikor kötelezhető a pedagógus, és bárkinek elrendelhető a kötelező benntartózkodás ideje alatt további eseti helyettesítés és tanulói felügyelet ellátá-

sa, óradíj megállapítása nélkül, ily módon figyelmen kívül hagyva a nem mérhető idejű egyéb feladatok ellátásához szükséges munkaidőt.

A tényekhez hozzátartozik, hogy 2013 szeptemberétől az új pedagógusdíjazási rendszer is bevezetésre került. Ennek azonban külön története van. A lényeg röviden: a hatalomba törekvők az egész pedagógustársadalom elaltatására, lojaltításának megvásárlására még a választások előtt megígérték a pedagógus-életpálya bevezetését, amely jól szolgálja a pedagógusok társadalmi megbecsülését, és biztosítja hozzá a tisztességes megélhetést. A társadalmi megbecsülés helyett a pedagógus kiszolgáltatott csavarrá vált egy hivatalnoki gépezetben. Az új bérezési rendszer pedig igazságtalan, nem ismeri el a többlétszakiértelmet, az átlagon felüli munkateljesítményt, a többletanítást.

A szülői jogok államosítása

Az iskolaválasztás szabadságának korlátozása

A köznevelés rendszerében alapvetően változtak meg a szülőket megillető egyéni és közösségi jogosítványok. A szülő helyzete annál jobb, minél nagyobb lehetősége van arra, hogy saját szándékai szerint megválassza a gyermekének legmegfelelőbbnek tartott nevelést és oktatást, az e feladatot ellátó intézményt. A választás lehetősége akkor tekinthető valósnak, ha az intézmények között valóságos szakmai eltérések, különbségek lehetnek. Amiatt, hogy az állam fenntartóra való tekintet nélkül meghatározza az átadandó ismereteket, megszabja követelményeket, az ahhoz kapcsolódó tankönyveket, az egyes iskolák közötti szakmai sajátosságok eltűnnek, a szülőnek nincs reális választási esélye. Való igaz: az iskolaválasztás szabadsága sok, nem is alaptalan kritikára is okot adott. A kistelepüléseken – több iskola hiányában – a szülők iskolaválasztási esélyei nem, vagy csak igen nehezen érvényesülhettek. Az is igaz, hogy az „elit” iskolába a hátrányos helyzetű, a cigány családból érkező gyermekek nem, vagy csak igen kis számban juthattak be. Az állam mindent egységesítő törekvése – az esélyteremtő programok folytatása és bővítése, a szegregáció elleni hatósági fellépések erősítése, a kistelepülési iskolák helyzetének a javítása helyett – nem szüntette meg a középosztály elkülönült iskolahálózatát. Sőt az egyházi iskolarendszer erősítésével még szélesítette is azt az ellátórendszert, amelyikbe csak a kiválasztottak juthatnak be. Az állami iskolarendszert azonban az államosítás megfosztotta innovációs lehetőségeitől, a nem állami intézményrendszert pedig elbizonytalanította, kiszolgáltatottá tette, s arra kényszerítette, hogy igazodjék az állami elvárásokhoz.

A gyermek neveléséhez való jog csorbítása

Az intézményes nevelésben való részvétel egyfelől állami kényszert takar, mivel a szülő és gyermeke nem tagadhatja meg az igénybevételét, másfelől viszont jogot is jelent, mivel az állam köteles gondoskodni arról, hogy az előírt kötelezettség teljesítéséhez szükséges feltételek rendelkezésre álljanak. A jogok és kötelezettségek egysége az, amelynek garantálnia kell a szülői érdekek és az állam érdekének egyensúlyát. A köznevelés rendszerében ez az egyensúly borult fel. Egyrészt az állam önkényesen kivonja a szülői felügyelet alól a gyermekét, másrészt csökkenti az állami kötelezettséget az oktatáshoz való hozzáférés feltételeinek megteremtése terén.

A közoktatás rendszerében a szülő a gyermekét abban az évben, amelyben ötödik életévét betöltötte, köteles volt beíratni az óvodába. E kötelezettség alól a szülő kérelemre felmentést kaphatott. A gyermek azonban hároméves korától kezdve járhatott az óvodába. A szülő a gyermeke ötéves koráig szabadon dönthetett arról, hogy igénybe veszi-e gyermekének az óvodát, vagy sem. A köznevelés rendszerében az óvodai nevelésben való részvétel kötelező kezdő időpontja a gyermek hároméves kora. (Ez a rendelkezés még nem lépett hatályba.) A szülő a gyermekének ötéves koráig kérheti a jegyzőtől, hogy mentse fel gyermekét az óvodába járás alól. Ötödik életévétől kezdődően pedig minden gyermeknek óvodai nevelésben kell részt vennie.

A hároméves korban kezdődő kötelező óvodáztatás ellentétes a család, a szülő érdekeivel, mivel olyan korban emelik ki a családi közösségből a gyermeket, amelyben a szülői nevelésnek elsőbbséget kell élveznie a közösségi neveléssel szemben. Lényegében a szülő választási szabadságát vonta meg a köznevelésről szóló törvény ebben a kérdésben. Az ötéves kortól kezdődő óvodába járási kötelezettség ellenére szülői döntés alapján a gyermekek több mint kilencven százaléka igénybe vette ennél az életkoránál korábbi időpontban az óvodát. A kimaradó gyermekek leginkább azokban a családokban élnek, ahol a szülők iskolázottsága alacsony, legfeljebb az általános iskola nyolcadik évfolyamát fejezték be, és a család jövedelme az országos átlagnál jóval kevesebb. Ezeknek a gyermekeknek a számára nagyon fontos a minél korábbi óvodáztatás annak érdekében, hogy segítséget kapjanak az eredményes iskolakezdéshez. A közoktatás rendszerében a szülők óvodáztatási támogatást kaptak, ha gyermeküket az ötödik életévük elérése előtt beíratták az óvodába. Ez a megoldás nem sértette a szülő neveléshez való jogát, s eredményesnek bizonyult, mert évről évre nőtt az érintett családokban élő, öt éven aluli gyermekek óvodai beíratásának a száma. A köznevelési törvény ezt a megoldást elveti, és 2015 szeptemberétől minden családra kiterjeszti a hároméves korban kezdődő intézményes nevelésben való részvételi kötelezettséget.

A köznevelésről szóló törvény 2013. szeptember 1-jétől kezdődően az általános iskolába járó tanulók részére előírta, hogy délután tizenhat óráig kötelesek részt venni az iskola által szervezett tanórai és egyéb foglalkozásokon. A közoktatás

rendszerében a kötelező tanítás a délelőtti órákra esett, és a szülő kérelmére biztosított az iskola napközis vagy tanulószobai foglalkozást a tanulónak. A köznevelésről szóló törvény alapján az általános iskolának délután tizenhat óráig kell tanórai és egyéb foglalkozásokat szervezni a tanulók számára. A délutáni egyéb foglalkozások alól az iskola igazgatója elengedheti a tanulót. Az általános iskola által nyújtott egész napos benntartózkodás nem azonos az úgynevezett egész napos iskolával, amelynek lényege, hogy gondoskodni kell a gyermekek pihenéséről, sportolásáról, a következő tanítási napra való felkészítéséről, amelynek keretei között művészeti és kulturális foglalkozásokat is szerveznek. Az egész napos iskolában a benntartózkodás idejére ilyen kötelezettsége nincs az iskolának. Így előfordulhat, hogy tizenhat óra után otthon kell folytatni a házi feladat elkészítését, megtanulását. Az iskolai a benntartózkodás alóli felmentés iránti szülői kérelemről az iskola igazgatója szabad mérlegelés alapján dönthet. Emiatt sérülhetnek az egyenlő bánásmód követelményei, amelyek tiltják az azonos csoportba tartozók közötti megkülönböztetést, amennyiben annak nincs ésszerű indoka. A délutáni benntartózkodás alól nem adhat felmentést az igazgató akkor sem, ha erre az időszakra iskola tanórai foglalkozást tesznek. A szülő neveléshez való joga csorbulhat annak következtében, hogy hétköznap gyermekével bármilyen programot csak tizenhat óra utánra szervezhet meg.

A tankötelezettség idejének csökkentése

A szülői jogok csorbításaként kell értékelni azt is, hogy a köznevelésről szóló törvény a tankötelezettség idejét a tizennyolcadik életévről leszállította a tanuló tizenhatodik életévére. Ez azt jelenti, hogy ettől az időponttól kezdődően az államnak nincs ellátási kötelezettsége. A tankötelezettség megszűnése után nincs olyan iskola, amelyik köteles lenne teljesíteni a szülő felvétel iránti kérelmét a gyermeke számára. Sérülnek a szülői jogok amiatt is, hogy amennyiben a tanuló a tizenötödik életévének betöltéséig csak az általános iskola hatodik évfolyamát fejezte be, nem járhat tovább az általános iskolába, csak kivételes esetekben, és a következő tanévet az úgynevezett Híd-programban kell megkezdnie. A szülői jogok csorbulását jelenti az is, hogy – a kormány napvilágot látott tervei szerint – csökkenteni kívánják az érettségis szerzők számát, és növelni a szakiskolákba járó tanulók számát. A szakiskolában ugyanis nem folyik általános műveltséget nyújtó felkészítés, így annak elvégzése után nincs reális esély arra, hogy a tanuló a szakmai vizsga letételét követően a középiskolában folytassa a tanulmányait.

Szülői részvétel az intézményi döntés előkészítésben

A szülők kollektív jogosítványait nagyban csorbította, hogy míg a közoktatás rendszerében az iskolai szülői szervezet egyetértési jogot gyakorolt az intézményi dokumentumok – szervezeti és működési szabályzat, házirend – elfogadásánál, addig a köznevelés rendszerében csak a véleményezés jogával élhet a szülői szervezet.

A szülő megregulázása

A szülői érdekeket súlyos veszélyeztetik azok az eljárások, amelyek lehetővé teszik a rendészeti beavatkozást a tankötelezettség teljesítésének kikényszerítésére, illetőleg az iskolai rend fenntartása érdekében. Az utcán cirkáló rendőrjárőrök felhatalmazást kaptak arra, hogy elfogják és az igazgató elé állítják azt a tizenégy évesnél fiatalabb tanulót, aki nem tudja hitelt érdemlően igazolni, hogy tanítási időben – tehát reggel nyolctól délután tizenhat óráig – jogszerűen tartózkodik az utcán. Az iskolai fegyelem fenntartása végett többnyire a szakiskolákba iskolarendőröket vezényelnek. Az iskolarendőr feladatai jogszabályban nem meghatározottak, ebből adódóan a szabálysértési hatóság vagy az ügyészség elé állíthatja a társadalomra veszélyes, például köpködő, káromkodó vagy verekedő tanulót.

Az iskola igazgatójának jeleznie kell a gyermekvédelmi hatóságnál, ha a jogszabályban meghatározottnál igazolatlanul többet mulaszt a tanköteles tanuló. Ilyen jelzési kötelezettsége korábban is volt az iskola igazgatójának. Jelzése alapján meghatározott igazolatlan mulasztás elérése esetén szabálysértési eljárás indult a szülővel szemben. Az új rendelkezések azonban lehetővé teszik a családi pótlék helyébe lépő iskoláztatási támogatás megvonását a szülőtől és gyermekétől.

A járási munkaügyi kirendeltség hivatalból lefolytatott közigazgatási eljárás keretében kizárja a közfoglalkoztatásból azt az álláskeresőt, akivel szemben tanköteles gyermekének mulasztása miatt szabálysértési eljárás indult. Ez a döntés sérti a jogállami elveket, mivel a szankció kiszabására azelőtt kerül sor, mielőtt a szabálysértési hatóság meggyőződne arról, hogy valóban megtörtént-e a mulasztás, és annak mi az oka.

A tanulói érdekek államosítása

A szülői érdeksérelmek egyben tanulói érdeksérelmet is jelentenek, mivel az intézményes nevelésben való részvétel a gyermek óvodába járása, iskolába járatása útján valósul meg mint szülői kötelezettség. A legkevesebb szó esik arról, hogy valójában a köznevelés rendszere a gyermekek, a tanulók helyzetét nehezítette meg a leginkább. Az új pedagógiai követelményrendszer bevezetése, az évfolyamisméltés korlátozásának megszüntetése, a szöveges értékelés eltörlése, mind-mind azzal a következménnyel jár, hogy az átlagosnál nehezebben haladó tanulóknak nagy esélye van a lemaradásra, a leszakadásra, az iskolarendszerből való kimaradásra. A tanulói munkaterhek nagymérvű növekedését nemcsak az igazolja, hogy tizenhat óráig bent kell maradnia a tanulónak az iskolában, hanem a kötelező tanórai foglalkozások heti idejének az emelkedése is. A közoktatás rendszerében a tanulók kötelező tanórai foglalkozása az első-harmadik évfolyamon nem lehetett több napi négy tanítási óránál, a negyedik-hatodik évfolyamon napi négy vagy öt, heti átlagban négy és fél tanítási óránál, a hetedik-nyolcadik évfolyamon napi öt tanítási óránál. A köznevelés rendszerében az első-harmadik évfolyamon heti huszonöt, a negye-

dik évfolyamon heti huszonhét, az ötödik-hatodik évfolyamon heti huszonnyolc, a hetedik-nyolcadik évfolyamon heti harmincegy az előírt óraszám. Ez akkor is lényeges emelkedés, ha ebből heti öt testnevelési óra. Abban az esetben ugyanis, ha a kötelező testnevelési órát délután tartja az iskola, a gyermek nem engedhető haza a délutáni foglalkozásokról. A tanulói terheket növeli az is, hogy a hittanhoz további egy óra kapcsolódik az említett kötelező tanórai foglalkozásokon felül. A tanulók helyzetét nehezíti, hogy nincs lehetőség figyelembe venni egyéni képességeiket, illetőleg a helyzetükből adódó lemaradást annak következtében, hogy az iskola nem dolgozhat ki egyéni tanulási útvonalakat. Minden tanulónak ugyanarra az időpontra ugyanazokat a követelményeket kell teljesíteni, mivel ellenkező esetben meg kell ismételnie az iskola adott évfolyamát.

A közoktatás rendszerében a tanköteles tanulót nem lehetett fegyelmi úton eltávolítani az iskolából. Kizárás fegyelmi büntetés, illetve a tanév folytatásától való eltiltás fegyelmi büntetés a tankötelezettség ideje alatt nem volt kiszabható. A köznevelés rendszerében súlyos vagy ismétlődő fegyelemsértés esetén akár az első évfolyamról is ki lehet zárni a tanulót.

Az egyéni érdeksérelmek mellett sérültek a tanulók közösségi jogosítványai, mivel az iskolai, a kollégiumi diákönkormányzatok ugyanúgy elveszítették egyetértési jogukat a különböző szabályzatok elkészítéséért, mint ahogy elvesztették azt a szülői szervezetek.

Az el nem kötelezett oktatáshoz való jog sérelme

A közoktatásról szóló törvény az Alkotmánybíróság e tárgykörben hozott határozatának megfelelően rögzítette, hogy az állami, illetőleg a helyi önkormányzati fenntartásban működő közoktatási intézmények nem lehetnek elkötelezettek egyetlen vallás vagy világnézet mellett sem, hitéleti kérdésekben nem foglalhatnak állást. Az Alkotmánybíróság határozata világosan rámutatott arra: „Az államnak vallási kérdésekben semlegesnek kell lennie. Ezért az állami iskolának szintén semlegesnek kell lennie. Az állam ugyanis ezekkel a mindenki számára nyitva álló iskolákkal valósítja meg a művelődéshez való jogot, és biztosítja az iskolakötelezettség feltételét. A semlegesség azt követeli meg, hogy iskolák tanterveit, szervezetét, felügyeletét az állam úgy alakítsa ki, hogy a tanulónak a vallási, illetve világnézeti információkat és ismereteket »tárgyilagosan, kritikusan és pluralista módon közvetítsék«. Az állami iskola nem folytathat olyan oktatást, amely a szülők (és a gyermekek meggyőződése) figyelmen kívül hagyásának minősülnek.”

Ezeket az iránymutatásokat a helyi önkormányzati feladatellátásban is figyelembe kellett venni, arra való tekintettel, hogy az 1993-ban, vagyis az említett határozat hatálybalépését követően elfogadott közoktatásról szóló törvény a helyi önkormányzatokhoz delegálta az állam oktatásszervezéssel összefüggő feladatait.

A köznevelésről szóló törvény nem tartalmazza azokat a rendelkezéseket, amelyek garantálnák az állami és az önkormányzati feladatellátásban az el nem kö-

telezett nevelés és oktatás megszervezésének kötelezettségét. E változásnak megvannak az alkotmányos alapjai. Míg ugyanis az Alkotmány az állam és az egyház elválasztásáról rendelkezett, addig az Alaptörvény szerint az állam és a vallási közösségek a közösségi célok elérése érdekében együttműködnek.

A köznevelésről szóló törvény rendelkezései szerint az állami iskola első-nyolcadik évfolyamán a tanulónak vagy erkölcsstanórán, vagy hittanórán kell részt vennie. A döntés a szülő „kezában van”. A szülői nyilatkozat azonban azzal a következménnyel jár, hogy nyilatkozni kell abban a kérdésben, kötődik-e valamely valláshoz, vagy sem. Ez a nyilatkozattételi kötelezettség ellentétes az Alaptörvénynek azzal az előírásával, amelyben foglaltak szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy tartózkodjon vallási vagy más meggyőződésének a kinyilvánításáról. Akár erkölcsstanórát, akár hittanórát választ a szülő a gyermekének, a nyilatkozata mindenképpen értelmezhető oly módon, hogy vállalja a kötődését valamely valláshoz, vagy úgy, hogy elutasítja a vallásos nevelést. A hittanóra megszervezésére a kötelező tanórai foglalkozások keretében kerül sor, amiből az következik, hogy az általános szabályok szerint értékelni és minősíteni kell a tanuló felkészültségét, tudását, vagyis lehetőség van arra, hogy évfolyamisméltásra jogosítsák. Ugyanakkor az állami iskola által kiállított dokumentumokban szükségképpen megjelenik az az adat, hogy a tanuló erkölcsstanórán vagy hittanórán vett részt, és adott esetben kiolvasható az is, hogy melyik egyház szervezte meg a hittanórát. Ez a „megoldás”, amellett hogy súlyosan sérti a szülő és gyermeke lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jogát, megteremti annak lehetőségét, hogy a későbbiek során akár az állam, akár a munkáltatók hozzájuthassanak olyan bizalmas információkhoz, amelyekhez az érintettek kívül senkinek semmi köze nincsen. Ezek az adatok módot adnak diszkriminációra, állami vagy bármilyen más előnyös vagy hátrányos megkülönböztetésre.

A finanszírozás új rendje

Az állam finanszírozási kötelezettségeinek köre

A köznevelésről szóló törvény a rendszer finanszírozási elveit a korábbi gyakorlathoz képest alapvetően megváltoztatta. A változás több szempontból is figyelmet érdemel. Mindenekelőtt, ha az állam fenntartói feladatokat lát el, abban az esetben elő kell teremteni azokat az összegeket, amelyek az állam fenntartásában lévő intézmények működéséhez szükségesek. Ez magában foglalja a feladat ellátásához szükséges létszámok alkalmazásának teljes költségeit, továbbá a feladatelátáshoz szükséges összes épület fenntartásának, működtetésének kiadásait. Ezen felül azonban az államnak kell gondoskodnia az előírt felszerelések és eszközök beszerzéséről, karbantartásáról és megújításáról is. A rendszer adott pillanatban történő működtetése azonban még nem meríti ki az állam kötelezettségeit, mivel

emellett gondoskodnia kell az egész köznevelési rendszert kiszolgáló különböző központosított feladatok finanszírozásáról is.

Hagyományosan állami feladat a vizsgarendszer működtetése, az országos mérési-értékelési feladatok teljesítése, a miniszter által elrendelt országos szakmai ellenőrzések lebonyolítása. A köznevelés rendszerében azonban az állam vállal kötelezettséget a tanfelügyeleti rendszer kiépítésére és működtetésére a lépcsőzetesen ingyenessé váló tankönyvellátás finanszírozására, az államivá váló tankönyvellátás teljes költségeinek az előteremtésére, a pedagógiai szakmai szolgáltatás egész rendszerének finanszírozására, a pedagógusminősítési rendszer kiépítésére és működtetésére. Emellett további források szükségesek a Nemzeti Pedagógus Kar fenntartásához és működtetéséhez is.

A közoktatás rendszerében az ellátórendszer finanszírozása megoszlott az állami költségvetés és a helyi önkormányzatok között. Az állami költségvetés mintegy hatszáz-hétszáz milliárd forinttal járult hozzá a helyi önkormányzati feladatellátáshoz. Ez az összeg a feladatellátásban közreműködők bérének mintegy hatvan-hetven százalékát fedezte. Jól érzékelhetően a fenntartói feladatokat ellátó helyi önkormányzatoknak kellett hozzátenni mintegy százötven-kétszáz milliárd forintot csak a szükséges bértömeg és az ahhoz kapcsolódó közterhek kifizetéséhez. A karbantartás, felújítás, fejlesztés forrásait a helyi önkormányzatok teremtették elő, az elmúlt nyolc évben uniós pályázatok révén elnyert támogatások felhasználásával.

Az államosítás megvalósulásával az egész rendszer működtetéséhez szükséges megközelítően ezermilliárd forint előteremtése az állam feladatává és kötelezettségévé vált. E kötelezettségen némileg enyhít a helyi önkormányzati közreműködés, az úgynevezett működtetői feladatok ellátása, amely a háromezer lélekszámnál nagyobb településeket terheli. Az átvett köznevelési intézmények jelentős részének a működtetésével összefüggő teljes kiadások fedezete azonban az államra maradt.

Az állami finanszírozás hátrányai

Az államosítási megoldásnak súlyos következményei lehetnek. A köznevelés rendszerének a sorsát, a foglalkoztatható pedagóguslétszám alakulását ugyanis az fogja eldönteni, hogy a költségvetés milyen összeget tud előteremteni erre a célra. Megfordítva a gondolatot, a köznevelés rendszere intézményi felépítésének terjedelmét, a benne foglalkoztatottak létszámát a költségvetési források fogják meghatározni. Míg korábban az intézményt fenntartó helyi önkormányzatok felelősséggel tartoztak az intézményeikért a választók felé, addig, ameddig a helyi önkormányzatok magukénak érezték az iskolát, a pedagógusokat, áldozatot hoztak sokszor annak érdekében, hogy minél jobb működési feltételeket biztosítsanak, minél jobb szolgáltatás nyújtásához teremtsék meg a feltételeket. Az állami intézményfenntartó központ nem tartozik felelősséggel a választók felé. Csak a kormánynak tartozik

elszámolással, ebből következően nem érdekelt abban, hogy minél több, minél gazdagabb szolgáltatást nyújtsanak a fenntartásában lévő intézmények.

Az állam lényegében magára maradt a tervezésben, a szervezésben. Az intézményei nem vállalkozhatnak, így azok az összegek is kiesnek a költségvetésből, amelyeket a korábban gazdálkodó intézmények, elsősorban a szakképző intézmények vállalkozásaik révén szereztek.

Miután a működtetői feladatokat ellátó települési önkormányzatok nem kaptak érdemi beleszólási jogot az intézmények életébe, elvesztették érdekeltségüket az előírt, a kötelező feladatokon túli finanszírozásban. Így nem túlzás az az állítás, hogy a fejlesztésben, az épületek rendben tartásában senki nem érdekelt.

Az állam szinte egyedül maradt a köznevelési rendszer működéséhez szükséges források előteremtésében. Ennek függvényében különösen aggasztó, hogy a köznevelésről szóló törvény nem határozza meg egyértelműen azokat a paramétereket, amelyek alapján a feladatellátáshoz szükséges pedagóguslétszámot meg lehet határozni. A pedagóguslétszám lényegében három mutatóra épül: a nevelő-oktató munkához rendelkezésre álló időkeretre, az osztály-, csoportlétszámmra és a pedagógusok heti tanítási idejére. A három paraméterből a köznevelésről szóló törvény egyet határoz meg pontosan: a finanszírozott időkeretet. Az osztály-, csoportlétszámmra három mutató is van: a minimális létszám, az átlaglétszám és a maximális létszám. A pedagógusok pedig heti huszonkettő-huszonhat óra megtartására kötelesek, és ezen felül további hat óra tanítás is elrendelhető részükre. Egészen más foglalkoztatási szükséglet számítható ki abban az esetben, ha heti huszonkét órával és átlag-osztálylétszámmal számolnak, mint akkor, ha heti huszonhat órával, vagy még ennél többel is, maximális osztálylétszámmal. Az eltérés akár több tízezres létszám is lehet.

A nem állami intézmények finanszírozása

Teljesen bizonytalanná vált a nem állami intézmények finanszírozása is. Annak ellenére, hogy a köznevelésről szóló törvény rendelkezései szerint az állam az engedélyezett létszám foglalkoztatásához szükséges béreket bocsátja a fenntartók rendelkezésére, a 2013 szeptemberében indult tanévhez kapcsolódó új költségvetési finanszírozási rendből egyértelműen megállapítható, hogy az állam nem a köznevelésről szóló törvényben meghatározottak szerint tesz eleget a költségvetési támogatási kötelezettségének. Mindenekelőtt súlyos következményei lehetnek annak, hogy a pedagóguslétszám egyértelmű számítás módja nem rögzített, hiszen így az állam tetszése szerint határozhatja meg minden egyes költségvetési évben, hogy milyen pedagóguslétszámot ismer el finanszírozott létszámként. Továbbá nem mellékes tény az sem, hogy a köznevelésről szóló törvényben 2011-ben rögzített foglalkoztatotti létszámot az országgyűlés 2013 júliusában és augusztusában gyökeresen megváltoztatta. A köznevelésről szóló törvényben kizárólagosan az óvodákra vonatkozóan maradt szabályozás, míg az összes többi köznevelési intézmény tekintetében a kormány, illetve a miniszter rendeletben határozza meg az elismert

és finanszírozott létszámot. Mindezeket az Országgyűlés azzal „fejelte meg”, hogy nem a konkrét kiszámítható és engedélyezett létszám bérét és közterheit finanszírozza meg, hanem minden egyes létszámhoz egy, a tényleges kiadásokat korántsem fedező átalányt rendelt.

Az egész köznevelés rendszerének jogi instabilitását jellemzi, hogy a 2011 decemberében megjelent törvényszöveg garanciát vállalt arra, hogy az egyházi és a nemzetiségi önkormányzati intézményfenntartók által ellátott neveléssel-oktatással összefüggő feladatokat a költségvetés teljes egészében finanszírozza. Ez a rendelkezés azonban soha nem lépett hatályba. A granaciális rendelkezéseket az Országgyűlés a 2013. július 12-én elfogadott törvénnyel törölte a köznevelésről szóló törvényből. Az említett körbe tartozó intézményfenntartók részére minden törvényi kötelezettség nélkül az Országgyűlés gyermek- és tanulói létszám alapú kiegészítő hozzájárulást állapított meg.

A nem állami intézményfenntartók helyzetét gyökeresen megváltoztatták azok a szabályok, amelyek az állami és az önkormányzati feladatellátásba történő bevonással összefüggő megállapodásra vonatkozóan következtek be. A közoktatásról szóló törvény rendelkezései alapján a minden fenntartónak járó normatív költségvetési hozzájárulások és támogatások mellett kiegészítő hozzájárulásra voltak jogosultak azok az intézményfenntartók, amelyek közoktatási megállapodást kötöttek a miniszterrel, illetve azok, amelyek a kormánnyal kötött megállapodás alapján vagy nemzetközi szerződésre építve, egyoldalú nyilatkozattal vállalták az állami, illetve az önkormányzati feladatellátásban való részvételt. Egyoldalú nyilatkozatot tehetett a katolikus egyház a Vatikánnal kötött megállapodás alapján, illetőleg több más egyházi jogi személy a kormánnyal kötött megállapodás alapján. A közoktatásról szóló törvény azonban kötelezte az oktatásért felelős minisztert arra, hogy minden iskolatípus tekintetében kössön közoktatási megállapodást minden egyházi jogi személlyel. A finanszírozás rendszere a kormányváltás után a vallási közösségek tekintetében alapvetően megváltozott annak következtében, hogy az új szabályozás különbséget tesz az elismert egyházak és a vallási tevékenységet végző más szervezetek között. Az Országgyűlés által elismert egyházak az úgynevezett bevett egyházak. Az egyoldalú nyilatkozat megtételére a bevett egyházak váltak jogosulttá. A többi, korábban egyházként működő, a bevett egyházak körébe be nem került vallási közösségekkel a korábbi kormányok által megkötött közoktatási megállapodások hatályukat veszítették. Így azoknak a vallási közösségeknek az iskolái, amelyek az új rendelkezések alapján nem minősülnek bevett egyházaknak, bizonytalan helyzetbe kerültek, mivel költségvetési támogatásuk lényegesen csökkent. Az Alkotmánybíróság 1997-ben foglalkozott az egyházi iskolák állami támogatásáról. Határozatában rámutatott arra, hogy az államot „csak a semleges iskola létesítésének és fenntartásának költségei terhelik. (...) Ha viszont az egyház vagy a szülők elkötelezett iskolát alapítottak és működtetnek, az állam támogatni köteles őket olyan arányban, amennyiben ezek az intézmények állami feladatot vállaltak át, illetve nem tagadhatja meg az állam

a támogatást akkor sem, ha más összehasonlítható, világnézetileg elkötelezett intézményt már támogat, és a megkülönböztetésnek nincs alkotmányos indoka.”

Záró gondolatok

Az államosított rendszer jellemzője

Áttekintve a köznevelés rendszerének átalakítását, levonható az a következtetés, hogy az állami irányítás, fenntartás rendszere nem az esélyteremtést, hanem éppen ellenkezőleg, a teljes kiszolgáltatottságot, az alá-főlé rendeltséget, a függőségi lét megalázottságát hozta magával. A települési közösségek, az intézményi közösségek, a szolgáltatást igénybe vevők kiszorultak a döntési, az ellenőrzési folyamatokból, lényegében „érdektelenné” váltak az egyes intézmények és maga az egész intézményrendszer sorsát illetően. A nyitott, befogadó, a partneri kapcsolatokra építő, az egyéni fejlődési útvonalak kidolgozásával a személyiség lehető legtágabb határokig fejlesztő iskola helyébe a hivatalként működő, a szakmai önállóságtól megfosztott, számon kérő, a központi követelményeket leadó és behajtó, a büntetésre és fegyelmezésre alapozó iskola lépett, amelyben már nem a gyermek mindenekfelett álló érdeke a fontos. Aki lemarad, az kimarad, aki hibázik, az szigorú és következetes számonkérésre számíthat. Ez a pedagógiai hitvallása ennek a rendszernek, amely végletekig kizsákmányolja a pedagógust és a gyermeket.

Mindennek és mindenkinek a sorsa felett az állam rendelkezik, az taníthat, aki megfelel az állami elvárásoknak, azt taníthatja, abból és úgy, ahogy az állam előírta. Az tanulhat, és az juthat el az érettségiig, majd a diplomáig, akinek azt az állam megengedi. Az egész rendszer sorsa az állam döntésétől függ. Tetszés szerint alakítható az intézményi létszám, a pedagógusok létszáma.

A vesztesek köre: a szülők és gyermekeik

Nem kétséges, hogy az átalakításnak vesztesei mindazok, akik az új oktatáspolitikai érvényesülése alapján tizenhat éves korukban kiesnek az iskolarendszerekből, illetve nem juthatnak el az érettségiig, nem kerülhetnek be a felsőoktatásba. A tizenhat éves korig tartó tankötelezettség, az érettségit biztosító iskolák számának és befogadóképességének meghirdetett csökkentése, a szakiskolai képzésben az általános műveltség átadásához rendelkezésre álló idő minimalizálása, a középiskolai felvételi eljárás szigorítása, az államilag finanszírozott helyek csökkentése a felsőoktatásban, egy másik kormányzati célkitűzés megvalósítását szolgálja: csak az jusson hozzá megfelelő tudáshoz, csak az jusson diplomához, aki támogatja a ma hatalmon lévőket.

Mit veszít az ország?

Az oktatási rendszer szétverésével párhuzamosan folyik az önkormányzati rendszer felszámolása. Az ország elveszíti az önkormányzatiságban rejlő mozgató erőt, annak esélyét, hogy a településeken élők magukénak érezzék a közügyek megoldását. Megszűnt a tanítás szabadsága, az intézménylétesítés szabadsága, a sokszínű intézményrendszer, a művészeti oktatás virágzása. Megszűnnek az alternatív iskolák, az egyedi tantervek. Megszűnik annak lehetősége, hogy csökkenjen az iskolázatlan, a munkaerőpiacon esélytelenek száma. Ezáltal csökken annak lehetősége is, hogy az ország vonzóvá váljon a befektetők számára. Mit veszít az ország? Csak a jövőjét!

SZÜGYI JERNE

KAMASZOK MONDJÁK...*

Szociográfiai riport

*„Fél négykor kelek.
A négy óra negyvenessel megyünk,
és akkor úgy öt óra előtt bent vagyunk.
Hatra kipakolok, vagy még előbb.”*

Osztályfőnöke vagyok egy szakközépiskolás tizedik osztálynak, Budapesten. Az osztályba hivatalosan 21 tanuló jár, ebből négy azonban sosem jön iskolába, így a tényleges létszám 17 fő. „Bejáróknak” hívják magukat. Második éve vagyunk, a „bejárók” meg én, egy igazi, „ottalvós”, többnapos osztálykirándulásra, ám iskolánk pedagógiai elvei szerint ennek célja a közösségépítés, így csak azok az osztályok kaphatnak tanítási szünetet erre, ahol a bejárók kilencven százaléka elmegy a kirándulásra.

Diákjaim talán helyeslik is ezt az elvet, ám azt is tudják, hogy nem sok esélye van annak, hogy mindenki befizesse a szükséges összeget. Keveset ugyan, de valamit mégiscsak sejtjenek egymás helyzetéről, egymás családjának anyagi lehetőségeiről, bár a szegénység titkolandó, szégyellni való dolog, amelyről nem is szoktak beszélgetni egymás között. Így hát, hogy az „esetleges” anyagi nehézségek ne tegyék lehetetlenné bármelyikük számára a részvételt, elhatároztuk, hogy közösen fogjuk előteremteni a kirándulás anyagi fedezetét. Úgy döntöttünk, hogy ők (szüleiik beleegyezésével) mesélnek az életükről, én pedig megírom mindazt, amit tőlük hallottam. Tizennégy hosszú, nehéz beszélgetés készült. Kíméletlenül őszinték voltak. Ezt igyekszem továbbadni még akkor is, ha a szerkesztői feladatok rám kényszerítik, hogy ne egyenként mutassam be osztályom tagjait, hanem tematikusan csoportosítsam mindazt, amit elmondtak.

Az itt következők nem (csak) az osztályomról szólnak, annak ellenére, hogy az általánosításhoz szükséges reprezentatív mintáról szó sincs, és a műfaj alkalmatlan az általa szerzett információk statisztikai elemzésére. Célom a figyelem felkeltése, jelzés, jankiáltás, hogy a magyar társadalom egyik, egyre növekvő létszámú rétege zsákutcába kanyarodott, perspektíváikat tekintve olyan lefele tartó spirálba, amelyből a kitörés jelenleg csaknem lehetetlen.

* * *

* Megjelent 2014 októberében a 14 tanulmányt magában foglaló *Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2012–2013* c. kötetben (szerkesztette: Ferge Zsuzsa és Darvas Ágnes), amely elérhető a GYERE – Gyerekesély Közhasznú Egyesület honlapján: <http://www.gyere.net>. (Az írás korábbi változata megjelent az *Új Egyenlítő* 2014. februári és márciusi számában.)

A 10/c egy hangos, öntudatos, sokféle etnikumú (mongol, vietnami, roma és még ki tudja milyen nációjú), többségében lányokból álló osztály. Olyan kis csapat, ahol gyakori a nevetés, ritkább a sírás, ahol időnként bántják egymást, és ahol meg is tudnak békélni a másikkal. Sok szempontból toleráns közösség. Nem jellemzi őket rasszizmus, nem számít a bőrszín, a származás. Elfogadják a másságot, legalábbis azoktól, akiket szeretnek. Indulatosak és jóindulatúak. Álmaik szerények, és kijózanítóan reális a jövőképük. Mindannyian érettségizni szeretnének, de az ahhoz vezető út hosszú, az akadály sok. Irgalmatlanul nehéz életet élnek, bár nem tudnak róla, így saját sorsukat nem tartják különlegesnek, mint ahogy – s éppen ez az ijesztő – valóban nem az. A szakközépiskolások többsége így él ma Magyarországon, hasonló múlttal, hasonló gondok között – hasonló jövőtlenséggel.

Munka, pénz

A szakközépiskolások sokat hiányoznak, és keveset tanulnak. Csak ha már nyakukon a félév vagy az év vége, akkor vesznek erőt magukon, tanulnak és igyekeznek javítani. Kampányszerűen. Többre nincs idejük, erejük.

A szakközépiskolások jó része ugyanis dolgozik. Vannak, akik csak egy-egy nap, mások minden hétvégén, de akadnak olyanok is, akik minden nap, tanítás után, tehát rendszeresen dolgoznak. Mára megjelentek a közoktatásban azok is, akik iskola *helyett* dolgoznak. Ők egyáltalán nem járnak iskolába. Tanulói jogviszonyuk révén, egy diákszövetkezeten keresztül igyekeznek némi pénzhez jutni, legalább addig, amíg jogilag az intézményhez tartozva ezt megtehetik. Milyen lehetőségeik lesznek ezt követően? Segédmunka? Idénymunka? Vagy csak a közmunka marad? Hosszú távú terveik nincsenek, családjuk vagy öfenntartásuk mostani, ideiglenes lehetőségének is örülnek.

„Bejáróim” közül tízen dolgoznak, rendszeresen vagy alkalmanként. Öt éve, 2009-ben, amikor az iskolánkban elkezdtem dolgozni, még csak elvétve, a felsőbb évfolyamokon volt jellemző a munka, általában idényjelleggel. Az idei tanévben már az alsóbb évfolyamokon is általánossá vált a munkavállalás.

„Dolgoztam nyáron, és amikor elkezdődött a sulis, szeptemberben–októberben még jártam. De novembertől nem. Diákszövetkezet által dolgoztam a Tescónál árufeltöltőként, és hát természetesen a pénz miatt. Hogy tudjak segíteni a barátomnak meg a nagyszüleimnek. Nem sokat lehet vele keresni. Napi nyolc órában kellett dolgozni, és 565 forintos órabérmunka volt. Benn voltam 11 napot augusztusban, és arra kaptam 24 ezer forintot. Szeptemberben már kevesebbet voltam benn a sulis miatt, hat napot voltam bent, és kaptam 12 ezret.”

Az én tizedikeseim nem láznak a munka ellen, természetesnek veszik. Néhányuknak ugyanakkor ez ad tartást, önbecsülést még akkor is, ha nagyon nehezek a mindennapok.

„Nyolc hónapja dolgozom, hogy a szüleim válláról levegyem azt a gondot, hogy rólam kelljen gondoskodni. Meg, én olyan ember vagyok, hogy szeretem saját magamnak megkeresni a pénzt. Azt szeretem elkölteni, amit én keresek. Mert tudom, hogy az enyém, és jobban megbecsülöm a pénzt. Nem tékozlom el úgy, mintha csak kapnám, hanem inkább megfontolom, hogy mire költöm. Hasznos dolgokra próbálok elkölteni. De sajnos annyit nem keresek, hogy tudnék otthon segíteni a szüleimnek.”

Keményen dolgoznak, és ennek hatására becsülik a munkát végző embert. Szolidárisak. A munkahelyen többen tanulnak a felnőttek világáról, mint amennyi ilyen jellegű ismeretet történelem, irodalom vagy bármely más tantárgy keretében egy iskola valaha is adhat.

„Árufeltöltéskor minden tárgyat meg kell fogni egy polcon. És amikor csak úgy bemegyek vásárolni egy Tescóba, és látom, hogy egy vásárló összeviszsa dobálja az árut, és tudom, hogy milyen érzés, amikor ezt este meg kell valakinek csinálnia, úgy rászólnék legszívesebben. De nem szólok, mert félek a reakciótól, hogy mi közöm van hozzá. De közben bennem van, hogy valakinek ezt este meg kell csinálnia, és elég necces lesz, ha elvesz innen egy csokit, és csak úgy oda bedobja, vagy egy üdítőt csak úgy letesz valahova. Nagyon rossz. Árufeltöltőnek már csak akkor megyünk, ha nagyon rá vagyunk szorulva. Most is voltunk kétszer, a karácsony miatt. Muszáj voltunk elmenni két éjszakára, de brutális volt. Lenézők, lekezelők voltak a csoportvezetők.”

Tudnak a magyar társadalom rákfenéjeként terjedő és erősödő rasszizmusról, cigányellenességről. Az osztályon belül ez egyáltalán nem, az iskolában már némileg jobban érzékelhető, a munkahelyeken pedig legtöbbször erőteljesen, különösen azok számára, akik személyükben érintettek.

„Igazság szerint én azt is szoktam látni, hogy ha zavarja őket, hogy cigány vagyok. Mintha azt látnám rajta, hogy hozzák a péksütit, fú, most megfogta. Meg ilyenek. De vannak ilyen pénzesebbek, pénzes emberek, akik nagyon jól veszik, sőt. Meg kérdezzetik is, hogy mióta dolgozok itt, meg járok-e iskolába, meg ilyenek.”

Kérdésemre, hogy miképpen viszonyul riportalanyom saját cigányságához, mértéktartó, de öntudatos választ kapok, amelyben egy elharapott mondat utal a tudott társadalmi problémára.

„Én jól. Én megmondom a frankót a tanárnőnek, most nem ilyen cigányosan akarom mondani, de én tényleg büszke vagyok rá, hogy az vagyok, és arra is, hogy ilyen vagyok. Inkább arra, hogy ilyen vagyok, nem az a... Tudjuk, hogy milyenek.”

Nem álltam meg, és megkérdeztem: *Rossz véleményed van a cigányokról?*

„Hát persze! Tanárnő, ez most nem úgy működik, hogy én cigány vagyok, te cigány vagy, és akkor mi most barátok leszünk. Én cigány vagyok, én ilyen vagyok, te is cigány, te olyan vagy, én téged utállak. Én ugyanúgy tudom utálni azt a cigányt, mint például egy rasszista ember. Én ugyanúgy tudom utálni, sőt, talán még jobban, mert miatta lenéznek engem. Sőt, még jobban.”

Tovább kérdeztem, mert egész biztosan szerettem volna tudni, hogy jól érttem-e az előző mondatokat: *Cigány feleséget szeretnél?* A válasz megnyugtató. Jó helyen vagyok osztályfőnök.

„Nem, egyáltalán nem. A származás, a bőrszín engem nem érdekel, egyáltalán nem, ennyire se!”

A bejárók többsége fáradt. Kevésbé szigorú tanár mellett a padra hajtják a fejüket, és bóbiskolnak vagy rendetlenkednek.

„Pénteken itt vagyok a suliban. 21.30-ra ki kellett mennem aznap, másnap reggel fél hétig. Aludtam délután. Ismét 21.30-ra mentem, másnap reggel fél hétig. Vasárnap fél hétkor értem haza, alszok, kelek, jövök iskolába.”

Nem egy gyereknek a munka és az iskola mellett nincs egyetlen szabadnapja sem, nincs hétvégeje, vagyis szinte sohasem aludhatja ki magát. Nem meglepő, hogy úgy érzik, a kötelező hajnali kelés, a munkahelyi robot nehezebb, mint az iskolába járás. Illusztrációként hat, hogy akivel erről beszélgettem, ásitozva mondta:

„Azért vagyok néha ilyen bágyadt, fáradt, mert hétvégén se alszok. Hatkor kell kelnem mindig, hétvégén is. Amikor suliba jövök, akkor meg hat ötvenkor kelek. Szóval, jobban járok, ha iskolába jövök, mint ha oda megyek.”

Azokon a hétfégen, amikor az igazi munka helyett kénytelenek az érettségi feltételeként kötelezővé tett ún. „önkéntes közösségi munkát” végezni, úgy, hogy a megszabott ötven órából mindössze hármat számolhatnak csak el alkalmanként, az oktatáspolitikusok helyett szégyellem magam. A „kötelező-önkéntes” munka ötletével lehetetlen erkölcsileg azonosulni egy olyan iskola tanáraként, ahol a valódi, kényszerűségből vállalt munka és az abból fakadó kimerültség mára mindennapossá vált. Emiatt kísérem el a 10/c-t. Nem tehetek értük többet, minthogy minden ilyen alkalommal velük megyek, és dolgozom én is, akármi legyen is a feladat. Örömmel dolgoznak másokért, szeretik átélni, hogy jót tettek, de e hétfégi munkaakciók számukra erőn felüli teljesítmények, és nem mindig konfliktusmentesek. Azokban a családokban ugyanis, ahol a gyerekek munkájára is szükség van, nehéz elfogadtatni a szülőkkel, nagyszülőkkel, hogy ehelyett valamilyen kötelező munka-programban kell részt vennie a gyerekeknek.

„Vasárnap mama hívott ki a piacra, hogy menjek ki és segítsek. Mondtam neki, hogy nem lehet, mert dolgozom. Közmunka. Nem hitte. Apát felhívtam, hogy mégis mi van?! Beszéljen mamával. Apáéknál szoktam dolgozni hétfégén. Kimegyek tízkor, és hazajövök, mondjuk, kettőkor. Akkor megyek, amikor hívnak.”

A családi vállalkozásokban könnyebb dolgozni, mint a diákszövetkezetek közvetítettjeként. Kevésbé tűnik fárasztónak a munka, ha a légkör jobb, s emiatt talán könnyebb eleveckélni egyik ünneptől a másikig, amikor végre pihenni lehet. Riportalanyom nem igazán tekinti munkának, amit önként, örömmel csinál. A munka jellemzőjének az ellenkezőjét gondolja. Munka az, ami kötelező, unalmas és fárasztó, ami (nemritkán) megalázó. Persze a szívesen vállalt munka is megterhelő, mellette nehezebben megy a tanulás, ki-ki marad egy-egy iskolai nap, szaporodnak az igazolatlan mulasztások.

„Ha nem jövök be, akkor a nővéremnél vagyok. Dolgozik, de én tudok neki segíteni. Én kiszolgálok, miközben ő átveszi az árut. Reggel, most ezen a héten kezdtük el azt, hogy megyek vele, és akkor onnan jövök suliba. És akkor én pakolok ki. Ha jön valaki kávéért, őt már én tudom kiszolgálni. Tulajdonképpen dolgozom, amikor nem jövök be suliba. De nincs rá szükség. Ez az én saját egyéni döntésem. Fél négykor kelek. A négy óra negyvenessel megyünk, és akkor úgy öt óra előtt bent vagyunk. Hatra kipakolok, vagy még előbb. Ezt nem tekintem úgy munkának, hanem... már kiskorom óta ezt csinálom.”

Vannak olyanok, akik csak alkalmanként, szülők, családtagok mellett dolgoznak. A gyerekek ilyenkor észre sem veszik, hogy valójában munkát végeznek, legtöbbször fizikailag megterhelőt. Minden bizonnyal azért, mert *elvárható segítségként* könyveli el a család. Az ilyen munkának nincs világos rendje, előre tervez-

hető kezdete, vége. Általa a napok kiszámíthatatlanná, tervezhetetlenné válnak. Ezt tükrözi a válasza annak a törekeny kislánynak is, akit arról faggattam, hogy dolgozik-e valahol:

„Nem. Jó, hát hétvégén takarítok. Meg járok költöztetni, lomtalanítani, de amúgy nem.”

Többet szerettem volna megtudni, így tovább kérdeztem: *Mi a te feladatod a költöztetéseknél, mit kell csinálnod?*

„Ugyanaz, mint bárki másnak. Lehordani a cuccokat, az ilyen falapokat, dobozokat, fölvinni a kocsira, fölrakni. Ilyesmi. De ezt néha szeretem is. Úgy elvagyok. Azután kapok egy kis pénzt, hát ennyi.”

Akad olyan is a 10/c-ben, aki a munka miatt betegeskedik gyakran. Pizzafutár. Ha hidegebb van, vagy esik az eső, rendszeressé válik az arcüreggyulladás, a torokgyulladás. Mégis csinálja. Fizetni kell az albérletet. Iskola után vagy hétvégén mopeddel járja a várost. Próbáltam megtudni tőle, hogy télen hogy bírja a motorozást, a hideget: *Elviselhetetlen? Nehéz?*

„Két nadrág, három pulóver, símaszk. Ki lehet bírni... Négy-, ötezer forintot is meg lehet keresni naponta, plusz a jatt. Néha hétezer is kijön hétvégén, ha tíz-, tizenkét órát dolgozok. Így tudok adni anyának is.”

Munka mellett könnyen romlanak a jegyek, és javítani nehéz, ha nem lehetetlen. Ugyanakkor azok a diákok, akik rendszeresen vagy akár csak időszakonként dolgoznak, mintha céltudatosabbak, kitartóbbak lennének, jobban küzdenének az iskolában. Pedig a 10/c-ben, néha úgy érzem, már-már illendő megbukni egy vagy több tantárgyból, legalább félévkor. Elgondolkodtató, hogy a decemberi rendelkezésemre álló adatok alapján, azok, akik nem szoktak dolgozni, a januári bizonyítványosztáskor várhatóan átlagosan 3,1 tantárgyból fognak bukni, míg a munkát vállalók csak 2,3 tantárgyból. A különbség nem nagy, és talán egy nagymintás vizsgálat nem mutatna ki szignifikáns különbséget a két csoport között, de tanulási motivációjukban, iskolával kapcsolatos attitűdjükben én érzékelem a különbséget.

A munkaerőpiac kegyetlen a képzetlenekkel, s ezt szinte minden szakközépiskolás korán megtanulja. Legalább érettségit szeretnének, hogy az iskolából kikerülvén több lehetőségük legyen. Azok, akik már rendszeresen dolgoztak, tudatosabbak, érettebbek, OKJ-s képzést terveznek, szakmát szeretnének tanulni. A felsőoktatásba való bejutásról nem ábrándoznak. Aki mégis elgondolkodik a lehetőségen, ellenzi a tandíj rendszerét.

„Nem fizettetném az egyetemistákkal a pénzt, mert végül is Magyarországon ez szinte lehetetlen, mert olyan magas árak vannak... Szóval, a tandíjat nem mindenki tudja kifizetni, és lehet, hogy van egy tök okos csaj, jók a képességei, de mondjuk, a szülei nem tudják finanszírozni.”

Beszélgetőpartnerem okos, érett lány. Nagyon szurkolok neki, hogy eljusson a felsőoktatásba, diplomát szerezzen. Kérdésemre, hogy szülei ki tudnák-e fizetni a tandíjat, bizonytalanul válaszolt. Az arcára volt írva, hogy tudja a választ, csak nagyon nehéz szembenézni vele. Mondatai mögött indulat és sértődöttség lap-pangott. És a havi 90 ezer forintos jövedelem tudata.

„Hát, hogyha nagyon-nagyon összekaparnák a pénzt, akkor talán. Mert most is a legtöbb pénz a cigire megy el, és egy csomó pénz elúszik, pedig azt másra is költhetnénk, és talán több pénzünk lenne, ha nem kéne cigit venni...”

Tizedikeseim közül azok, akik rendszeresen dolgoznak, általában képesek gyűjteni, és inkább értelmes dolgokra költik el a pénzüket. Akik csak időnként jutnak pénzhez, és főleg azok, akik zsebpénzt kapnak, hajlamosabbak megfonto-lás nélkül elszórni azt.

„Nincs zsebpénzem. Soha nem volt, vagyis volt, amikor kaptunk, még ál-talánosban, de most nincs... Anya azt mondta, hogyha majd apa jobban fog dolgozni, akkor majd adni fog, mert azt mondta, hogy szeretne nekünk adni, csakhogy nem állunk úgy anyagilag, hogy ezt megtehesse.”

„Van zsebpénzem. Anyutól kapok havonta ezer forintot, mamától pedig havonta kétezret. Ruhát veszek belőle. Telefontokot. Vagy elmegyünk mekizni. Mikor mi.”

„Nem szokott lenni pénzem. Szülinapomkor kaptam tízezer forint, de azt meg elpiáltuk.”

Első töredék, a pénzről

Kérdés: *Ha van pénzed, mire költöd?*

„Hát cigire, meg itt a suliban büfére, üdítőre. Vagy ha elmegyünk valahová, akkor eszek valamit. Vagy a barátnőmmel veszünk bort, vagy valamit. Vagy beülünk valahova, és akkor kifizetjük, amit vettünk.”

A kijelentő mondat néha lehet kérdés: *Tehát tulajdonképpen elvered.*

„Ühüm. Semmi hasznosra nem költöttem. Jó, hát kajára, meg cigire, meg üdítőre, meg bulira. De az, hogy vegyek egy ruhát, ami majd jó lesz egy fél év múlva, olyan nem.”

Megkérdeztem, bár sejtettem a választ: *Miért nem gyűjtesz?*

„Minek? Nincs értelme. Ha kapok ezer forintot, azt úgyis elköltöm, ha kapok tízezer forintot, azt tudom gyűjteni. De most az öt- meg háromezres forintot hova gyűjtsem?”

Lakás, ruházat, étkezés, egészség

A családok jó része anyagi gondokkal küzd. Előfordul, hogy nem tudják megoldani télen a fűtést, kénytelenek elviselni a gáz, a villany kikapcsolását, esetleg nincs meleg víz, nehezzé válik a tisztálkodás, a mosás, gondokat okoz az ennyivaló megvétele, a gyógyszerek kiváltása.

„Nem a fűtéssel van gond, hanem az árammal. Lepakcsolták, mert volt tarozásunk. Havi ötvenezeret vontak anyám számlájáról. Úgy volt, hogy egy hétig nem volt áram. Most meg kódos az áram, ötezerrel van feltöltve.”

Az albérletben élő családok helyzete látszólag jobb, mert esetükben a lakbérre és a rezsiköltségekre mindig jut pénz. Pedig nincs másról szó, mint hogy a bérbeadó tulajdonosok még a késedelmes fizetést sem tűrik el, a bérlők pedig el akarják kerülni az utcára kerülést, így hátralék felhalmozását nem kockáztatják. Esetükben, a mérleg másik serpenyőjében, más szükségletek drasztikus visszafogása vagy erőn felüli munka van.

A családi házaknak a városi lakásokhoz képest nagyobb fenntartási költségei vannak, ezért nagyobb valószínűséggel okoznak gondokat a család költségvetésében. Eladása lehetetlen, a nyomott piaci árak miatt városi lakás nem telne ki belőle, albérletet és annak rezsiköltségeit pedig nem tudná fizetni a család. Ezért a saját tulajdonú ház a hajléktalanság elkerülésének biztosítója, és megtartására törekednek még azon az áron is, hogy közműtartozást halmoznak fel, fűtés, villany, gáz nélkül maradnak.

Második töredék, a lakásról

Kérdés: *Van fűtés a szobádban?*

„Ja, már leköltöztem. Nincs. Ó, azért tudom esténként végighallgatni a dolgokat.”

Tovább érdeklődtem: *Kivel alszol egy szobában?*

„Hát, a nappaliban alszunk a Petike, az Anna meg én, anya még fönt alszik.”

Ismét kérdezniem kellett: *Hidegben?*

„Igen. De ő nyilván mindjárt költözik el. És János meg apa alszanak a kis szobában.”

Harmadik töredék, a lakásról

Megkérdeztem: *Hárman vagytok a családi házban? Hogy tudjátok fenntartani?*

„Most úgy vagyunk, hogy nincs gáz. Aztán, hát rezsón főzünk, hát, így ennyi.”

Egyszavas kérdés: *Fűtés?*

„Nincs. Mert hát a víz is gázzal ment, mert olyan régi típusú bojler van.”

Nehéz nekem is: *Semmilyen fűtés nincs?*

„Vett anyu most ilyen sziesztát, ami gázpalackkal működik, de az csak a nappalit fűti be, de jobb, mint a semmi.”

Kérdés ismét: *Hol alszotok?*

„Hát, én meg a barátom kinn a nappaliban, az anyu meg a szobájában.”

Muszáj volt tovább kérdezniem: *A hidegben?*

„Hát, én mondtam neki, hogy vigye be, vagy, hogy aludjon kinn, de azt mondja, hogy még nincs annyira hideg, nem fázik még.”

Negyedik töredék, a ruházkodásról

„El akarok menni pulóvert venni. Az se baj, ha egész télen meg egész évben ezt a nadrágot kell hordjam, meg ezt a harisnyát, csak pulóver legyen, mert ugye ez a kabátom van, ez a dzseki, és ennek direkt ilyen lyukas az ujja, mert ez tavaszi kabát, és ha fúj a szél, most is kettő pulóver van rajtam, és ez hajnalban jó. Csak hát tegnap is, meg tegnapelőtt is a suliba pont ugyanígy voltam öltözve, és semmi nem változott.”

Kérdés: *Hol veszed a ruháidat?*

„Tavaly volt pénzünk, akkor szinte bárhol, lementünk a Hádába. A Háda az azért jó, mert tényleg elfogadható árak vannak, és mindenféle stílusba és mindenféle méretbe...”

„Háda”, tehát használtruha: *És idén?*

„Idén még nem voltam ruhát venni. A tesóm, amit csencsel, azt hordom, mert jár egy cigányasszony, az hozza a ruhákat, és a tesóm, hogyha van valami, ami tényleg jó, akkor azt megveszi. Például ezt a harisnyát is tőle vette.”

Ötödik töredék, a ruházkodásról

Kérdés: *Honnan vannak a ruháid?*

„Ez? A barátom vette. Vagyis vettem a pénzből. Meg a nadrágot is. A sálát a nővéreméktől örököltem, a kabátot Juli lomolta, ezt a cuccot a piacon vettem, gondolom használt volt, mindegyiket vagy lomizzuk, vagy veszem olcsó pénzért, vagy veszi a barátom drágábban.”

Hatodik töredék, a ruházkodásról

„Hát, nekem a cipőm az a barátnőmtől van. A gatyám az már öt éve megvan, de gondolom, látszik is. Ez a pulcsi, ez a másik, az meg anyutól. A sapkám a haveromtól, sálam az aluljáróból, a kabát az meg piacról.”

A 10/c-be járó gyerekek talán nem éheznek a szó eredeti értelmében, de azt sem állíthatjuk, hogy nincsenek gondjaik az étkezéssel kapcsolatban.

Hetedik töredék, az étkezésről

„Volt egy kis balhé, még év elején. Mondtam anyának, hogy nem jó, hogy minden nap szendvicset eszünk, meg ilyenek. Aztán, gondolom, ő is rájött, mert most már nem mindig csak szendvics van.”

Kérdés: *Mi van a szendvicsben?*

„Vaj, meg fölvágott.”

Kérdés: *Ez volt a reggeli, ebéd és vacsora is?*

„Igen.”

Kérdés: *Mennyi ideig?*

„Hát, sokáig.”

Jaj, de nehéz...: *Nem volt pénz másra, vagy az anyu nem akart főzni?*

„Mindkettő. De mostanában már a barátom is segít, meg a mama is szokott küldeni pénzt nekünk. Nahát így valamiből mindig összehozzuk. A mama azt csinálja, hogy havonta vagy kéthavonta jön, és egy nagy bevásárlókocsival jön mindig.”

Oldódtunk: *Mi a kedvenc kajád?*

„Sok mindent szeretek. Hát, a milánói. Meg a carbonara.”

Azt hittem, túl vagyunk a nehezén, úgy kérdeztem: *Mit szeretnél kapni karácsonyra?*

„Semmit. Nem erről szól a karácsony.”

Gyógyszerre vagy egészségügyi segédeszközökre sem telik minden családnak. A gyerekek munkájából származó jövedelem jelent csak esetenként megoldást.

Nyolcadik töredék, az egészségről

„A szemüveget is most már ki kell fizessem, mert megrendeltem. Szemüveges leszek januártól. Még soha nem volt szemüvegem. Három éve írta fel az orvos, az itteni orvos.”

Érdeklődtem: *Miért nem csináltattál korábban?*

„Igazság szerint nem is törődtem vele, hanem úgy voltam vele, hogy jó, majd. Aztán a rákövetkező évre megint mondta az orvos, felismert egyből. Most tavaly, amikor legutoljára voltunk, akkor is mondta. Akkor se érdekelt nagyon, de akkor már elkezdtem otthon a cirkuszt, mondani nagyon a szüleimnek, de igazság szerint pénz sem volt rá. Most mondta megint az orvos, hogy kéne szemüveg. Azt mondta, ha most nem megyek el, biztos, hogy romlani fog. És romlott is. Mert elmentem a szemészetre egy hónapja. Kiváltottam a receptet, és mondta, hogy romlott.”

Kilencedik töredék, az egészségről

Kérdés: *Miért szoktál késni?*

„Sokszor elalszok reggel. Nem érek be az iskolába időben. Azt mondják, hogy a vashiányom miatt, nagyon sokat tudok aludni. Van, hogy 17 órát.”

Kérdés: *Szedsz rá gyógyszert?*

„Kéne, de nem.”

Kérdés: *Miért?*

„Mert nem váltja ki anyu.”

A számomra (is) nehéz kérdés: *Nincs rá pénz?*

„Nincs.”

Kérdés: *Mennyibe kerül a gyógyszer?*

„2500.”

Kérdés: *Egy hónapra?*

„Igen.”

Csönd telepszik közénk.

Szerelem, párkapcsolat

A 10/c gyakorlatilag lányosztálynak mondható. Alig akad olyan köztük, akinek ne lett volna már párkapcsolata. Tartós, érzelmi, de nemritkán anyagi biztonságot is nyújtó kapcsolatra vágnak, és nem szívesen váltanak partnert. Általában erősen kötődnek. A nagy korkülönbség sem ritka a kapcsolatokban.

Tizedik töredék, a párkapcsolatról

„Öt éve ismerem. Akkor találkoztam vele először, amikor téglát pakoltunk otthon. Úgy volt, hogy volt egy barátunk, és annak a spanja volt. Ez úgy működött, hogy álltunk a kamionon, és dobáltuk a téglákat, de akkor

még együtt volt az akkori párjával, és attól vannak a gyerekei. Néha átjárt hozzánk, dolgozott. Aztán szétment azzal a csajjal, és akkor jött hozzánk lakni. Ott lakott az én régi szobámban. Szimpatikus volt, mert az idióta humorával meg tudja fogni az embert. Aztán egyszer csak elkezdtem bejárrogatni a szobájába, beszélgettünk, aztán, egyszer csak, mielőtt kiment az anyámmal Romániába egy hétre, csókolóztunk egyet, utána nem bírtam ránézni, aztán ennyi. Elmentek, visszajöttek, zavarba voltam egy-két napig, aztán elkezdődött a kapcsolatunk.”

Kérdés: *Hány éves voltál?*

„Hát, tegnap voltunk másfél évesek, szóval másfél éve, és most vagyok tizenhét.”

Kérdés: *Ez az első kapcsolatod?*

„Nem tudom hányadik. Voltak két-három hetes kapcsolataim, de ez komoly.”

Kérdés: *Ő hány éves?*

„A barátom? Harminchárom.”

Kérdés: *Hány év is van közöttetek?*

„Tizenhat.”

Kérdés: *Miért őt választottad?*

„Nem tudom, fogalmam nincs. Ő azt mondta nekem, hogy max. lett volna belőle egy jó szex, ha nem jövünk össze. Na mindegy, akkor ezen jót röhögtünk. Csak kalandnak tűnt, föl se fogtam, mi van. Aztán jó volt, hogy így rejtőzködtünk, senki nem tudta, így buli volt az egész. Nem tudom, hogy miért őt választottam.”

Kérdés: *Vele képzeled el a jövőt, az életet?*

„Hát igen. Igazából igen.”

A szakközépiskolás lányok közül nem kevesen vannak olyanok, akik nem otthon, nem családjukkal élnek, hanem élettársukkal. Felnőtt életet élni, feleségszerepet vállalni persze nem könnyű. Szinte lehetetlen megfelelni a szereppel járó elvárásoknak, esetenként előre látható a kudarc.

Tizenegyedik töredék, a párkapcsolatról

„Hát, így az utóbbi fél évben már nem laktam otthon.”

Kérdés: *Hol laktál?*

„Hát, a barátomnál.”

Kérdés: *Aki hány éves?*

„Harminckilenc.”

Kérdés: *Hogy ismerkedtetek meg?*

„Anyu által. Mert anyunak egy régi ismerőse. Egy karácsonyi bulin ismerkedtünk meg. Tavaly, decemberben. Márciusban jöttünk össze, áprilisban költöztünk össze, és egy hónapja nincs, hogy összevesztünk.”

Kérdés: *Miért?*

„Mert elkezdett inni. Mert ivott. Ismét alkoholista lett. És olyan dolgokat vágott a fejemhez, amelyekre később nem emlékezett, és nem tudta, hogy mennyire sértő dolgok.”

Kérdés: *Például?*

„Hát, hogy mire hazaér a munkából, nem főztem, mostam, nem takarítottam, nem tanultam rendesen, nem foglalkoztam vele eleget, meg ilyenek.”

Kérdés: *Megütött?*

„Nem. És szerintem nem is lenne rá képes. Minden nap megkeres, hogy béküljünk ki, meg bocsássak meg neki, de nem. Segített az elején a háztartásban, de az utóbbi két hónapban semmit.”

Kérdés: *Most hol laksz?*

„Anyáéknál.”

Riportalanyom tizenegy éves volt, amikor megismerkedett jelenlegi barátjával, és tizenkét éves, amikor elkezdődött kapcsolatuk.

Tizenkettedik töredék, a párkapcsolatról

A kezdet érdekelt: *Hogy ismerkedtetek meg?*

„Úgy, hogy apukámnak a nővérét, meg annak a családját hozta le mihozzánk látogatóba. Nemcsak mi voltunk nekik rokonok, hanem rajtunk kívül még négy család. És mindig hozta le őket. Volt úgy, hogy napokra, volt úgy, hogy csak órákra, és akkor így minél többször találkoztunk, annál többször melegegtünk össze. Beszélgettünk egy csomót. Eleinte nem jött be a lakásunkba, mindig csak kint volt a kocsiban. Utána már mondta anyu, hogy nyugodtan gyere be, igyál egy kávé. Nem kávézom. Akkor egy üdítőt ivott. Volt úgy, hogy szülinapoztunk, akkor a tesóm tortájából is evett, arra emlékszem Szóval így, minél többször jött, annál többször látam, éreztem, hogy akar tőlem valamit, és hogy fejezzem ki, hogy nemcsak egyszeri alkalomra kellettem neki és kellek, hanem sejtettem, hogy hosszú távon gondolkodik. És akkor így összelegegtünk, de nem akkor, hanem a tizenkettedik születésnapom után jöttünk össze így konkrétan. Arra emlékszem, hogy kaptam ezt a fülbevalót, és akkor utána pár hónappal volt az, hogy jó, akkor jöjjünk össze. Nem tudom sajnos szavakkal elmondani, de így visszagondolva csodálatos volt. Igaz, rengeteg dolgon mentünk keresztül, rossz és jó dolgokon.”

Meg kellett kérdeznem: *Hány év van közöttetek?*

„Ah..., harminc év! Harminc év van köztünk.”

Rezenéstelen arccal kérdeztem tovább: *Mit szólt az anyu?*

„Hát anyukám borzalmasan tiltott, ellenezte, tehát nem engedte ezt az egészet. Éveken keresztül tiltott, nemcsak tőle, hanem barátoktól is, nem engedett sulin kívül sehová abszolút. Volt úgy, hogy kaptam postán egy telefonát, hogy tudjunk valamin beszélni. Aztán egy darabig tudtam titkolni, hogy nekem van tényleg csak telefonálásra való kis telefonom, aztán volt nekünk kint is kerti vécénk, és mindig oda mentem telefonálni, meg volt lovunk is, és bementem az istállóba telefonálni, és egyszer csak rajtakapott, hogy milyen telefonon kivel telefonálok. És elkobozta tőlem, és visszaadta neki, amikor újból találkozott vele. Hát nagyon rossz volt, hogy nem bírtam vele találkozni. Aztán rájött arra, hogy mi igenis akarjuk egymást. De rengeteg idő eltelt eközött. És rájött, hogy mi szeretnénk egymást, akarjuk egymást, és mi együtt akarunk lenni. És megenyhült a szíve. Lassan, fokozatosan megengedte, hogy együtt legyünk, most meg már tényleg családtag, és ő is sírt velem együtt, amikor Laci börtönbe került.”

A fordulat megdöbbsentett: *Hogy került börtönbe?*

„Őszintén szólva nem nagyon tudom, de amit tudok, azt elmesélem. Még szerintem ő se tudja. Azt mondom, amit ő írt le nekem levélbe, meg amit most is mond nekem, hogy van egy kedves barátja, idézőjelbe, aki az irodájába belekeverte a magánügyeit, és a Laci is részese ennek az egésznek, úgyhogy ő is ment a kalap alá. Egy kalap alá vették őt is. Az a baj, hogy nem tudok róla mesélni sok mindent. Ő se tudna. Nem csinált semmit. Most kint van, és februárban lesz még tárgyalás, talán az már a végleges lesz. Nem találtak semmit ellene.”

Megkérdeztem: *Együtt éltek?*

„Nem, sajnos nem. De igyekszünk. Én most kollégiumba vagyok. Nem élünk együtt még, de minden erőnkkel azon vagyunk, hogy végre együtt élhessünk.”

Az együttélés háttérében kényszer is lehet, valamelyik fél rossz anyagi helyzete, rendezetlen családi háttere, családjával megromlott viszonya. Annyit tudtam, hogy beszélgetőtársam együtt él a barátjával.

Tizenharmadik töredék, a párkapcsolatról

Kérdés: *A barátoddal mióta vagytok együtt?*

„Már több mint egy éve.”

Kérdés: *És mióta laktok együtt?*

„Egy éve. De ismerem már nagyon régóta. Úgy három éve”.

Kérdés: *Mit szólt az anyu az összeköltözéshez?*

„Hát, ő szereti nagyon. Jóba vannak.”

Az összeköltözés indokait igyekeztem megtudni: *Miért költöztetek össze?*

„Hát, mert a nagynénjééknél lakott, és hát kibaszták. Vagy hát... bocsánat... újságba megy... Szóval mondták neki, hogy költözzön el, ő meg az anyjához akart menni, de a mostohaapjával nem volt nagyon jóba, aztán mondtam, hogy akkor inkább hozzánk.

Megértettem. Tehát nem külön lakásba, hanem tizedikesem családjához:
Ő hány éves?

„Húsz.”

Kérdés: *Mit végzett?*

„Nyolc általánost. Mert egy félév kellett volna még, hogy a szakközepet befejezze. Csak ő is elment dolgozni. Muszáj volt. Neki se túl jó a családi körülménye.”

* * *

Tizedikeseim életrajza alig fél oldal. Családjuk, sorsuk története mindegyiküknek sokoldalnyi lenne. Nehéz életüknek része az alkohol, a cigi, s nem ritkán a drog. Írásom második részében ezekről vallanak.

Sors, család

Tizedikeseim, amikor családjukról mesélnek, a valóságot mondják. A gyenge osztályzatok, a tanulás teljes elhanyagolása, a munkavállalás mögött nem csak nehéz gyereksorsok állnak, de kemény felnőttorsok is. A történeteket hallgatva ébredtem rá, hogy szinte minden család életében volt valamilyen súlyos trauma, amelynek következményeivel a szülők képtelenek voltak megbirkózni.

A szülők helyzete, munkája, a család valódi anyagi lehetőségei, a pénztelenség, a szegénység mind-mind titkolandó, szégyellnivaló dolog az osztályban. A 10/c-ben senki nem szeretne szegénynek látszani. A szülők is mindent megtesznek ezért. Erejükön felül teljesítenek, és azon igyekeznek, hogy legyen pénze a gyerekeknek telefonra, ruhára, büfére, cigire. Osztályfőnökként rég tudom, hogy valójában szinte mindenkinek nehéz az élete. A családok többsége mindennapi gondokkal küzd. A szülők testileg, lelkileg egyaránt fáradtak, szörnyűségesen fáradtak. A gyerekek tudják, hogy nem tudnak változtatni szüleik életén, sorsán, és azt, mint saját életük változtathatatlan adottságát, természetes hátterét a világ rendjeként fogadják el.

Vannak egymás előtt vállalhatatlan dolgok is, amelyek megírására nem kaptam engedélyt. Ígéretet tettem, hogy még osztályon belül sem fogják tudni majd azonosítani, hogy pontosan ki és mit mondott a családjáról.

Tizennegyedik töredék, a családról

Talán az egyik legnehezebb dolog gyerekkorban, ha meg kell birkózni valakinek az elvesztésével. A gyász még akkor is súlyos teher, ha nem valamelyik szülőről van

szó. Nem egy esetben a nagyszülőkhöz való kötődés legalább annyira erős és stabil, mint a szülőkhöz köthető érzelmek.

„...Anyuék dolgoztak, és én mindig a mamával voltam. Volt olyan, hogy nem volt pénz, és a mamával elmentünk valahova, és megálltam, hogy mama, tudod... Szerettem volna, hogy valamit vegyen. Csipszet, vagy akármit, és ami szemem-szám ingere, az biztos, hogy mindig ott volt. Az tuti. Tisztára emlékszem rá. Nagyon kicsi voltam. Ötéves. Nagyon jó kapcsolatot tartottam mamával. Én nem is mamának hívtam, most is fura, hogy mamának hívom. Anyu úgy szólította, hogy Anyu, és én mai napig úgy szólítom, hogy Anyu. Anyát anyának, mamát meg Anyunak.”

Miközben hallgattam őt, arra gondoltam, hogy talán éppen most, miközben nekem mesél, oldódik benne a sokéves görcs, elfojtás. Tovább mondta:

„Itt laktunk Pesten, aztán eladtuk a lakást, elköltöztünk B.-be. Vettünk egy kertes házat. Aztán kénytelenek voltunk visszaköltözni egy-két év múlva, mert ott nem volt munkalehetőség a szüleimnek. Elköltöztünk. A mama meg ott maradt egyedül. Rá egy hónapra öngyilkos lett. Nem bírta a magányt. Az akkori fejemmel nem tudtam még felfogni. Kb. úgy három éve tudom felfogni, hogy mi is történt valójában. Amikor a temetésen voltunk, sírni sem tudtam. Nem tudtam belegondolni. Most halottak napján voltunk kint, akkor tudtam volna. Sőt. Talán sírtam is.

A halállal többen is találkoztak már a tizedikeseim közül, és ez kihagyhatatlan eseményekként jelenik meg elbeszéléseikben. Egy másik tizedikesem mesélte:

„Apu? Beteg volt. Igazából sokat ivott, és az volt, hogy egy hétig eszméletlenül feküdt otthon, mert a testvére nem vette észre, hogy nem látja. Egy hét után anyu megtalálta, azután intenzíven volt egy hétig eszméletlenül, és azt mondták, hogy a szívével is baj volt, meg tüdőgyulladást kapott. Nyár volt. Augusztus. A halála előtt egy évig nem találkozhattam vele. És megálmodtam, hogy meg fog halni. Két héttel a halála előtt. Csak annyi volt: egy kép, hogy apu rosszul van, és összeesik. Mondtam anyunak. Táborban voltam, és telefonon hívtam föl.”

Ugyanő egy másik, hozzá közelálló ember haláláról is beszámolt:

„Édesanyámnak volt barátja, de meghalt. Nagyon aranyos volt. Nem volt gyereke, de nagyon szerette a gyerekeket. Idősebb volt anyunál sokkal, hatvanéves lehetett, de fiatalos volt. Mestercukrász volt, és nagyon finomakat csinált.”

Ő is beteg lett? – kérdeztem, és a válasz alig volt hallható:

„Fagyállót ivott.”

Talán percek is eltelnek, mire meg mertem kérdezni: *Mit gondolsz, miért?*

„Nagyon sok volt a tartozása. Meg hát, nem tudta már fenntartani a cukrászdát. Nagy háza volt, egyedül lakott ott, mert az öccséekkel volt ott, nekik volt két gyerekük, de a felsége mindig meglopta őt, meg mindig ő fizetett nekik mindent. Helyettük. Aztán otthagyták. A tartozást is ő fizette ki, a cukrászdának is. Szerintem ezért. Besokallt. De biztos, hogy ő volt a világ legrendesebb embere, az száz százalék.”

Az erőszakos halál sem ritka tanítványaim családjában. Ha visszagondolok az elmúlt évekre, minden egyes tanévre jutott egy ilyen gyilkosság. Mesélik az iskolában. Esetleg órai munka keretében fogalmazásként megírják. Torokszorító, hogy egy szülőnek írt búcsúlevél dolgozatként kerül hozzám.

Tizenötödik töredék, a családról

„Nyolcéves voltam, amikor apukám meghalt. Nagy munkásember volt, jól keresett, irigyek voltak a falubeliek ránk, vagyis hát anyura meg apura. És a rendes munkája után még elment maszek munkába is, egy öreg néninek lekaszálni a füvet. Esett az eső, és eléggé megázott. Hazajött, lepihent, evett, ivott. Emlékszem, hogy együtt feküdtünk, egy ágyon. Tehát akkor még nyolc óra tájkában lehetett. Megcsörrent apukámnak a mobiltelefonja, hogy menjen a kocsmába, mert az apukája ott van, és részeg, vigye el a kocsmából. Azt mondta, hogy »nem, most értem haza, a családommal szeretnék lenni, mindenki menjen szépen haza«. Nem ment el. Megcsörrent a házi telefon. Még egyszer ugyanaz a személy. És megint nem ment el. Egyszer csak ketten, az egyik a polgármester, odaállított a kapunkhoz, eléggé későn, hogy tényleg jöjjön, mert nagy baj van. Ja, akkor meg már meg is akarták verni az apukáját valakik. Jó, akkor lement. Azt mondta anyunak, hogy mindjárt jövök, hozom haza aput. Így. Elment, várta anyu haza, emlékszem, én is fenn voltam még. Aztán egyszer csak anyunak betelt a pohár, és azt mondta, hogy elmegyek apu után. És ha hiszi, ha nem a tanárnő, papucsban, magára vette a kabátját, és ment széllel szembe, és azt mondta, hogy vigyázz a testvéredre. Aztán látták a szomszédok, hogy anyu fut, mint az örült. Mert anyu látta, hogy villog a kocsmá előtt a rendőrségi autó, meg a mentős. Aztán anyu nagyon-nagyon rosszra gondolt, és kiabálták neki, hogy gyere Gizus, mert meghalt a Feri. És akkor ment. Meg szeretne volna nézni aput, de nem engedték. Az történt, hogy a kocsmában volt egy fiatal katona, aki, teszem hozzá, jó barátja volt apukámnak. De

volt egy nő az ügyben. Elvileg a Karesz barátnője volt, aki kavart apukámmal. Kicsit sántít az ügy, de mástól is hallottam már, szóval nem biztos, hogy füllentés. És kb. ennyit tudunk, hogy mért volt ez a dolog. Bömbölt a kocsmában a zene az éjszakán, és a polgármester kiküldte őket, hogy tessék ott kint megbeszélni ezt az ügyet. Aztán végül is úgy fejeződött be, hogy ez a Karesz befutott a pulthoz, és eltörött egy sörösüveget. Aztán végül is úgy megvágta apukámnak a torkát, a nyakát hogy utána próbálta megfogni, de nem sikerült neki. A legborzalmasabb az egészben, hogy nem segített senki, akik ott voltak. Sőt. Elmentek haza.”

A gyerekek életében a szülők döntései is jelentős változásokat, nagy töréseket hoznak. A szülői sorsok cikkcakkjainak hátterében megromlott emberi, házastársi kapcsolatokat is találunk, de a valódi okoknak sokkal inkább egzisztenciális problémákat, anyagi nehézségeket, nemritkán a teljes ellehetetlenülést kell tartanunk. Egy sors a nekem meséltek közül, amelyet tanítványom először hét mondatban mondott el.

Tizenhatodik töredék, a családról

„Hét-nyolc éves voltam, amikor otthagytuk apámat. Az ügy történt, hogy éltünk egy lakásban, és anyám reggel azt mondta, hogy elköltözünk, és mire apám este hazajött, már nem voltunk ott. El akartunk költözni egy családi házba, de onnan ellopták a cuccainkat, így kerültünk a nevelőanyámhoz. Anyámmal együtt, bátyámmal és a nagyapámmal. Onnan kezdődött az egész. Utána a második az volt, hogy anyám elhagyott minket, úgy kerültünk Boglárkához, a nevelőanyámhoz.”

Mint Móricz Boldog embere, riportalanyom is úgy érezte, hogy minden lényegeset elmondott életéről, én azonban tovább kérdeztem: *Hogy történt?*

„Anyám azt mondta, hogy küzdött értem a bíróságon, Boglárka meg azt mondta, hogy hagyta... Nem sokkal rá volt, hogy otthagytuk apát. Olyan nyolcéves lehettem. Nem tudom pontosan, de úgy történt, hogy volt ez a panzió, előtte Boglárka meg anyám veszekedtek, és akkor jött a Klára, Boglárkának a lánya, és mondta Boglárka, hogy menjünk át a másik házba, ahol ők laktak, és akkor átvittek minket. És onnantól szakadék van. Fogalmam sincs. Áthordták a cuccunkat valahogyan. Arra nem is emlékszem igazából, hogy ott hogy éltünk, vagy mit ettünk, nem tudom, nem emlékszem. Csak azt tudom, hogy én másodikos voltam, amikor Boglárkához kerültem.”

Tehát sem anya, sem apa, hanem Boglárka... *Milyen Boglárkánál az élet?*

„Mikor hogy. Régen szörnyű volt, szar volt nagyon. Az, ahogy elvert, ahogy viselkedett velem. Volt egy olyan sztori, hogy otthon voltam, én meg a két nővérem, és meg volt beszélve, hogy elmosogatunk, és ők kitalálták, én meg nem akartam, aztán bezártak a kisszobába, és elverték a lányok. Én kiabáltam, segítség, segítség, és az egész kertszomszédság, mindenki oda-jött, aztán elmentek, és aztán kaptam tőle is. Megvert övvel, meg ahogyan éppen talált. Az utolsónak is nyoma volt. Három-négy hónapja. Ha most itthon lesz barátom, nem is tudom, nem hiszem, hogy merné. Mert barátom biztos visszaütne neki. Valószínűleg.”

Muszáj volt megkérdezni: *Mikor találkoztál anyával újra?*

„Én mai napig tartom vele a kapcsolatot. Most már egyre inkább keres, mert régen volt olyan idő, hogy föl se hívott, meg semmi, aztán most már föl hívott, most már sűrűbben hív. Ő a párjával él, és annak a gyerekével. Amikor vissza akart minket ráncigálni, hogy én maradjak vele, és hogy ne menjek el, meg hogy szeret, meg hogy izé... És ott sírt, meg minden. Hát ennyi. A bírósági papírokat akarom elolvasni majd, mert nem tudom, mi áll benne. Nem tudom egyiknek se elhinni, amit mondott.”

Azon gondolkodtam, miközben hallgattam a történet folytatását, hogy az egyik lehetséges szereplőről nem történt említés. Megkérdeztem hát: *És mi van apával?*

„Apa hajléktalanszállón él. Tízezer forint, és hárman vannak a szobában. Ő elvan igazából, mert nézi a tévét, cigizik, eszik, mindenféle, csak hogy kirándulni szeretne, mert mindig bent van. Akkor megy ki, amikor megkapja a fizetését vagy a nyugdíját. Elmegy bevásárolni, és ennyi. Meg néha kimegy a kisboltba. De hogy kirándulna, vagy menne mindenfelé, azt nem. Nincs akivel elmenjen. Amikor otthagytuk, akkor kénytelen volt elköltözni. Az utcán élt valameddig, aztán, nem tudom. Hát ő is alkoholista volt, ivott, aztán valahogy odakerült. Ott is már jó régóta van... Minket szeretett, meg nem is bántott. Már csak az albérletre emlékszem. Most nem megy albérletbe. Nincs pénze rá. 55 ezer forint a nyugdíja. Mondta, hogy már ott marad. Onnan fogják elvinni az ágyikóját.”

Érdekeltek a beszélgetőpartnerem mindennapjait meghatározó, vele együtt élő személyek: *Kivel laksz most együtt?*

„Boglárkával, a három gyerekével, Tibikével, az már családtag, van két lakónk, és a bátyám. Tibike már nagyon régről, amikor mi odakerültünk, akkor már ott volt. Ő egy alkoholista ember, akit kidobtak. A felesége,

vagy én nem tudom kicsoda, és ő tizeniksz éve Boglárkával él. És ő ilyen csicska nálunk otthon igazából.”

Tovább faggattam: *Mesélsz a bátyádról?*

„Ő harmincegy éves. És úgy van, hogy az ő szobáján keresztül megyek az én szobámba. Régen mesélte, hogy próbálkozott egy lánnyal, de faképnél hagyták, és nem is próbálkozik. Meg nem is szoktam hallani, hogy neki ilyen nős dolga lenne. Múltkor beszélgettünk róla, kérdeztem a gyerekről is, de azt mondta, hogy majd akkor, ha mindent elő tud neki teremteni. Ő nem jár el se bulizni, meg semmi. Jó, néha elmegy a haverjaival, de nagyon munkaizés. Állandóan a munka, a munka, a munka.”

Tehát a báty dolgozik, és a lehetőségekhez képest rendezett életet él: *Mit végzett?*

„Fogalmam sincs. Szakmunkást, azt hiszem. Hogy milyen szakmát, nem tudom. Jó, ilyen apróságok kimaradtak! Én már elfelejtettem a fél életemet igazából. A múlttal annyira nem foglalkozom. Jobb, ha nem. Nekem csak a jövő van.”

Könnyes lett a szeme, és elhallgatott. Eddig lehetett kérdezni. Nem csak az emlékei fájtak, hanem azok a dolgok is, amelyekre nem tud vagy nem akart emlékezni.

Szerencsés esetben a gyerekek a nagyszülőkhöz kerülnek, ha a szülők nem képesek gondoskodni róluk. Talán életkori okok miatt, talán a nagyobb élettapasztalatuknak köszönhetően, a nagyszülők általában nagyon felelősségteljesek. Minden bizonnyal nagyobb gonddal nevelik unokáikat, mint ahogy a gyerekeiket nevelték.

Tizenhetedik töredék, a családról

„Amire nem nagyon emlékszem, csak mesélték, az kiskoromban [volt], amikor a nagyszüleim kezdtek el nevelni. Amire legelőször emlékszem az ötéves koromban volt, amikor a rendőrséget hívták, amikor anyám meg apám el akart vinni. És öt órán keresztül kint voltak, hogy kihez kerüljek. Mert édesanyámék hallották a tévében, hogy visszamenőleg minden gyermekre jár valamennyi pénz, és anyukám éppen anyagi helyzettel küzdött, és ő kért. Csak akkor már el volt intézve, hogy gyámság alá fogok kerülni, és a nagymamám kezében volt egy olyan papír, hogy a szülői láthatóság szünetel. Anya 17 volt, amikor megszülettem, és nem akart foglalkozni velem. Egyszer hozzám vágta, hogy nem akartak, de mondta, hogy megbánta, hogy ezt mondta.”

Ha nagyszülők kerülnek a szülők helyére, a gyerekek hozzájuk kötődnek úgy, mint mások a szüleikhez. Tulajdonképpen formálisnak érzem az érdeklődést, azután rájövök, hogy mégsem az, sőt elvezet a gyerekeim számára legfontosabbhoz: *Milyen nagyinál az élet?*

„Jó. Elég engedékenyek. Most már. Régen szigorúan fogtak, de mindent megkaptam tőlük, amire egy gyerek vágyhat.”

Vajon mire vágyott az én tizedikesem: *Mire vágyik egy gyerek?*

„Hát, hogy foglalkozzanak velem, meg hogy szeressék. Éreztem azt, hogy ott vannak mellettem, támogatassanak. Leült tanulni velem, mondtam neki, hogy szeretnék elmenni valahova, és nem akartam egyedül menni, elkísért, figyelt rám, nem hagyta, hogy hülyeséget csináljak. Néha haragudtam rá, de megértettem.”

A családok szétszakadása, a válások is sok esetben vezetnek ahhoz, hogy a gyerekek elveszítik valamelyik szülőt, leginkább az apát.

Tizennyolcadik töredék, a családról

„Apa is sokat tehet arról, hogy anya megbetegedett, mert sokat idegeskedett miatta. Az apa miatt, mert alkoholistá. De nem váltak el, csak különköltöztek. Amikor anya hazajött a kórházból, akkor egyik napról a másikra kitették apát, de apa a jég hátán is megél, szóval talált lakást, meg minden. Eleinte aggódtam érte, mert szerencsétlen, komolyan mondom. Anya meg a mama összecuccoltak neki, és kitették. És utána jött a Tibi.”

Tovább kérdeztem: *Milyen volt elfogadni, hogy anyának új társa van?*

„Hát nem tudom. Erre már nem emlékszem. Nem tudom, hogy engem megrázott-e. Végül is nem zavart annyira, hisz eddig se foglalkozott úgy velünk az apa. Mert apa hazajött, aztán aludt, aztán ment dolgozni, ennyi volt. Alig beszélgettünk. Szóval, nem sírtam, és nem izgatott úgy, csak az, hogy találjon munkát, mert nem akartam, hogy hajléktalan legyen.”

Nem kellett kérdeznem, tovább mesélt:

„Albérletben lakik. Most halt meg az anyukája, és ő hitelt vett fel, vagy nem is tudom, és azt is törleszteni kell, meg az albérletet, meg a kajára is kéne neki, szóval minden hónapban így elmegy a pénze. De ott dolgozik nálunk a panelban, takarít, meg a kukákat rendezi, az öregeknek is el-

megy, bevásárol, aztán gondolom, ők adnak neki pénzt, és abból tud így piát venni, mert még most se szokott le.”

Megkockáztattam a kérdést: *Haragszol rá?*

„Nem.”

A 10/c diákjainak többsége magától értetődő természetességgel gondol saját sorára, s fogadja el olyanak, amilyen. Nem ábrándozik, és nem is vágyakozik arra, hogy múltja más legyen, mint ami volt.

Tizenkilencedik töredék, a családról

„Az apu? Nem tudok róla semmit. A nevét se tudom. Nem mesélt róla anya. Hétévesen láttam utoljára, vagy hétévesen. Meg párszor, tavaly valamikor beállított hozzám, hozzánk, hogy beszélni akar velem. De anyu nem akarja, nem tartja fontosnak, hogy beszéljek vele, és én se akartam igazából beszélgetni vele. Ránézésre azt tudom, hogy milyen ember. Élettelen ember, élete nincs neki.

Nem értettem: *Mit jelent az, hogy élettelen ember?*

„Hát, hogy ránézel, és látod, hogy nem valami üzletember. Hogy ránézek egy emberre, és látom, hogy megvan az időbeosztása, hogy valamikor felkel, felöltözik, elmegy dolgozni, hazajön, kávézik, megcsinálja a dolgait... Nem. Rá ránézel, és így, reggel felkel, talán lefürdik, ha olyanja van, talán nem. Szóval ilyen.”

Vannak családok, ahol komoly indulatok vannak szülő és gyerek között. A gyerek lázad, minden és mindenki ellen. Néha még a saját érdekei ellen is. Ha nő a feszültség a családon belül, csökken a tanulási motiváció, romlanak a jegyek, és rendszeressé válik a lógás.

Husadik töredék, a családról

„Apa napközben csak alszik, azután elmegy. Este hazajön, iszik három üveg bort, és amikor azt hiszi, hogy már mindenki alszik, akkor neki áll káromkodni. Mostanában apa már nemcsak este káromkodik, hanem napközben is. Szóval, úgy megy le Petihez a pincébe, Peti négykor végez az iskolában, Gyulával hazajönnek, és akkor Peti azonnal lemegy fűteni, és nemrég apa lement a pincébe, és akkor azt mondta, hogy »Ó, baszd meg, még nem fűtöttél? Még nem gyújtottál be?« Szóval egész nap nem csinál semmit, de azért a fiát ki tudja osztani, hogy nem gyújtott be fél óra alatt.

Ami lehetséges, be lehet gyűjtani fél óra alatt, de akkor is... Biztos tudja, hogy kapok pénzt a testvéremtől. Mert hazamegyünk úgy, hogy van nálunk energiáitál, és otthagyjuk az asztalon, és akkor apa meg nekiáll, hogy »Baszd meg, estére igyatok energiáitalt, ne tudjatok lefeküdni, meg hogy ettől nem tudtok fölkelni reggel«. Csak az a baj, hogy ilyenkor nem tudom neki megmondani, hogy lehet, hogy gyorsabban el tudnánk aludni, hogyha nem káromkodná szét az egész házat.»

Riportalanyomat jól ismerve, egyáltalán nem volt formális az érdeklődésem:
Tanulsz?

„Nem, mert nem érdekel. Semmi nem tud érdekelni, ami ilyen tanulással meg egyébekkel kapcsolatos.»

A választ kevésnek, rejtőzködőnek, üresnek éreztem, kérdeztem hát tovább:
Miért?

„Nem tudom. A pénzteket volt a legjobb ellőgni, és nem tudom, miért. Pedig a péntek az egyetlen, amikor hat óránk van, meg gyorsan elmegy, lightos órák vannak, de az volt a legjobb. És holnap a Brigi menni akart korcsolyázni, de most már nem. Már egy hete készültem rá, hogy hétfőn ingyenes lesz itt az Arénában a jégterasz, és mondtam a nővéremnek, hogy akkor elmegyünk, ugye, és mondta, hogy igen. Vasárnap kérdeztem, hogy megyünk? Azt mondja, hogy nem, mert holnap lesz vásár. És kérdeztem, hogy nem lehetne, hogy a következőn, de azt mondja, nem, mert egy hónapban csak egyszer van. Hát mondom, ez is egy hónapban csak egyszer van. És utána mondtam apának is, hogy nem lehetne, hogy holnap a nővéremmel... Nem, mert holnap lesz vásár, és mert az ingyenes korcsolyázás több ezer forintba kerül. És amikor apa még tovább is beszél, ott szoktam hagyni, ilyenkor nem érdekel, ha üvöltözik, hogy menjek vissza, figyeljek, hogyha hozzám beszél. Ilyenkor nem tud izgatni. Ilyenkor a baltát keresem. Csak az lent van a pincében.»

Nagy szerencse! – jegyeztem meg, és neveltünk.

A szülő-gyerek kapcsolatot jelentősen befolyásolhatja az is, ha valamelyik szülő külföldi munkavállalásra kényszerül, s bizony, ha lehetőség adódik rá, sok család indul el ezen az úton, tekintet nélkül a következményekre.

Huszonegyedik töredék, a családról

„Apa kint van T.-ben, de amúgy együtt élnek. Egy éve lesz lassan, hogy kint van. Az év elején ment ki, a'sszem, és leginkább ünnepekkor szokott

jönni. Mivel már nem volt nagyon itt munka, és akkor gondolom, anyával beszéltek róla, és akkor talált az Interneten egy ilyen hirdetést, fölhívta őket, és akkor kiment. Vagy kivitték, a'sszem."

Mi a szakmája? – kérdeztem.

„Kőműves. Volt vállalkozó is, de az befulladt, és akkor utána ment ki.”

T.-ben mit dolgozik? – kérdeztem tovább.

„Ugyanúgy kőműves. Tetszik neki. Hát elmeséli, hogy hétvége sűrűn szülinapokat tartanak, és akkor buliznak, meg minden. Meg volt egyszer, hogy volt náluk is ilyen majálisszerű, és akkor fölvette videóra, hogy milyen játékok vannak ott, amikre föl lehet ülni. Anyával minden nap szoktak beszélni skype-on. De velünk nem nagyon szoktak, vagyis hát szokott, mert szoktunk neki köszönni, meg ott vagyunk, de velünk ritkábban, mint anyával, mert mi hazamegyünk, tanulunk, és utána fent vagyunk a szobánkban. És akkor szoktunk vele beszélni, de inkább akkor, amikor itthon van. Az könnyebb. Eleinte rossz volt, hogy nem volt otthon, de most meg viszont az a fura, amikor itthon van. És utána mindig azt mondják, hogy egy hetet lesz itthon, de aztán mégis elhúzódik két vagy három hétig, és utána meg elmegy, és akkor az nagyon rossz érzés. Mert hogyha egy hétre jön haza, azt lehet, hogy könnyebben viselném. Nem tudom, az Anna hogy viseli, de én, mondjuk, lehet, hogy könnyebben viselném, mint ezt. Hogy így megszokom, hogy hazamegyek, és tudom, hogy ott van, hogy beszélni tudunk vele, meg minden, utána meg elmegy. Na, fura nagyon.”

Mit éreznek az otthon maradó gyerekek, hogy viselik az egyik szülő tartós távollétét: *Sírsz ilyenkor?*

„Hát nem. Én nem adom ki magamból, az a baj. Vagyis hát néha igen, de nagyon ritkán.”

Alkohol, cigaretta, drog

Hogy tizedikeseim isznak-e? Igen. Dohányoznak? Igen. Sokan. Fűveznek? Néha, és csak kevesen. Nincs rá pénz. Általánosságban elmondható, hogy minél nehezebb körülmények között él egy gyerek, minél magányosabb, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy dohányzik, hogy rendszeresen fogyaszt alkoholt, és ha lehetősége adódik rá, elszív egy füves cigit. Mást nem. Mert fél, és mert komolyabb drogra végképp nincs pénze. Egyikük sem fog masszívan fűvezni, és az osztály fele vagy kétharmada sem vállalt többet az egyszeri kipróbálásnál. Ennek

ellenére, a jogi következmények ismerete miatt nagyon szűkszavúan beszélnek a droggal kapcsolatos élményeikről.

„Ha egyszer kipróbálsz, azt mondják, lehet, hogy rászoksz. Meg, amíg nem vagy eszednél, ki tudja, mit csinálnak veled. Nem szeretek így elmen-
ni bulizni, és akkor gyere, próbáld ki, jaj de jó lesz. Nem. Nem vagyok én
bolond!

Huszonkettedik töredék, a drogról

„Én még soha nem fűveztem. Akartam, de megvettem kétezer forintért egy
gramm petrezselymet.”

Mosolyogtam: *Hogy derült ki, hogy petrezselyem?*

„Úgy, hogy elszívtam. Az egészet. Isteni volt. Nem lehetett érezni rajta
semmit. Nem értek hozzá, mert még általános hetedikben volt, és have-
romnak mondtam, hogy akkor szerezz. Kétezer forintért tudott biót
szerezni. Na, mondom, akkor jó, tessék. Akkor hozta, be is csavarta ne-
kem, adtam hozzá csigát, a cp-t is megvettem hozzá. Cigipapírt. Akkor így
becsavarta nekem, odaadta, ekkora joint kijött belőle. Elszívtam az egé-
szet, és másnap mondtam, hogy ne haragudj, te mit adtál nekem, és akkor
a másik haver mondta, hogy figyelj, petrezselymet kaptál, nem mást, úgy-
hogy szoszi van.”

Megkérdeztem: *Ki akarod próbálni?*

„Nem, már nem látom értelmét. Tök fölösleges.”

Huszonharmadik töredék, cigarettáról, alkoholoról, drogról

„Kocadohányos vagyok. De arra most nagyon büszke vagyok, hogy szeptem-
ber óta két szál cigit szívtam el, akkor, amikor nagyon ideges voltam.
Az helyett inkább csokizok. Az megnyugtat. Tudom, hogy az kövérít, de
viszont lelkileg megnyugtat. És erre tök büszke vagyok.”

Feltettem a kérdést: *Kipróbáltál valaha drogot?*

„Ö..., igen.”

Tovább kérdeztem: *Mit?*

„Füves cigit.”

Nehéz téma ez, szűkszavúak a válaszok: *Hány évesen?*

„Igaziból tizenöt évesen volt az első, de nem igaziból, akkor még nem is tudtam úgy cigizni se, meg semmi. Tehát ha úgy egy két percet voltam úgy-mond beállva, akkor sokat mondom, mert akkor nem tudtam letűdözni.”

Óvatosak a válaszok: *Mikor szívtál utoljára?*

„Azt hiszem, két hónappal ezelőtt, amikor voltunk bulizni. Csak akkor, ha ilyen nagyon nagyon nagy buli van, akkor egy kicsit...”

Vajon milyen egy „nagyon nagy” és milyen a „kis” buli: *Milyen gyakran van nagyon nagy buli?*

„Négy-öt hónaponta, nem olyan gyakran. De kisebb bulik azok vannak, azok kéthetente szoktak lenni.”

Következtettem: *És akkor nem füvezel.*

„Nem. Akkor viszont piálok.”

Tovább faggatom: *Miért füvezel a nagyon nagy bulikon?*

„Azért, mert az úgy szokott lenni, hogy előtte elmegyünk egy házibuliba, és akkor ott már készülünk a nagyobb bulira, és ott szoktunk inni, meg minden, és igaziból ott szoktunk egy kicsit füves cigit szívni, de amúgy megvagyunk. Ha nem tudunk szerezni, nincs éppen pénzünk vagy valami, akkor is elvagyunk”.

A fű jó? – érdeklődtem.

„Nem, igaziból nem, mert azt se tudod, hogy hol vagy, meg mindenem röhögsz.”

Érdekelt a motiváció: *Akkor miért csinálsz?*

„Nem tudom. Ezen már én is gondolkoztam, hogy nem kéne. Szilveszterkor lesz nagy buli, de erre nem szeretnék se cigit, se füvet és a piát is úgy, hogy kordában tartani.”

Huszonnegyedik töredék, a drogról

Kérdés: *Mikor füveztél utoljára?*

„Nyáron, a születésnapomkor.”

Kérdés: *És mikor füveztél először?*

„Két éve, vagy két és fél?”

Ismét a motiváció, vagy annak hiánya érdekelt: *Miért?*

„Mert a barátom fölhevített, elmentünk barátnőimhöz, elmentünk venni cuccot. Mér' ne próbáljam ki, mert még sose próbáltam ki? Aztán ennyi.”

Kérdés: *És miért füveztél újra?*

„Azért, mert az tök jó volt hétvégén.”

A motiváció elég gyöngének tűnik, és mégis...: *Milyen gyakran füvezel?*

„Én? Most is lehetne, de nem izgat. Még a nyáron vettünk. Öten fölmentünk az erkélyemre, elszívtunk egy cigit. Bármikor tudnék szerezni. De úgy igazából nem vonz a dolog. Néha. Úgy tök jó. Hogy akkor lesz egy ilyen estém, és akkor nem úgy gondolok mindent, mint a többibe. És ennyi. De nem vonz a dolog. Drága. Minek? Az a baj, hogy hiába, most elszívom, nem lesz jobb semmi. Tök jó kedvem lesz, röhögcsélek... De ehhez elég egy jó társaság is, hogy így rihi-röhi, meg minden. Nem kell ahhoz füvezni. Tanárnő nem próbálta, ugye?”

Mosolyogtam: *Nem.*

„Ne is! Nem is cigizik, ugye?”

Megfordult a helyzet: *Nem.*

„Én nem is tudom, mért dohányzom. Olyan megszokás, hogy kaja után elszívsz egy cigit.”

Ismét én kérdeztem: *Töltöttet szívsz?*

„Ja, töltöttet. Hát, most épp nincs cigim. A múlt héten volt pénzem, dobozosat vettem. Régebben mindig dobozosat szívtam. Rendeset. De ha

egyáltalán nincs pénzem, akkor a töltöttre sincs pénzem. Ha töltöttre van pénzem, akkor van pénzem dobozra is, csak a töltöttet választom, mert az tovább elég.”

Huszonötödik töredék, cigarettáról, alkoholról, drogról

Kérdés: *Milyen cigit szívsz?*

„Töltöttet.”

Kérdés: *Hol szerzed a dohányt?*

„Anyu veszi.”

Megálltam, és nem kérdeztem, meg, hogy miért. Inkább mást: *Olcsóbb így?*

„Sokkal. Árba ugyanannyi, csak tovább elég. Egy doboz cigi is ezer forint, az egy nap alatt elmegy, a dohány meg két-három napig elég.”

Váltottam: *Füveztél valaha?*

„Igen.”

Kérdés: *Mikor?*

„Tizennégy éves koromban.”

Kérdés: *Tartósan vagy csak kipróbáltad?*

„Két hónapig.”

Motiváció...: *Miért?*

„Mert akkor rossz korszakom volt. Depressziós voltam.”

Tovább kérdeztem: *Hogy múlt el?*

„Hát először azért, mert füveztem, meg piáltam, meg haverokkal voltam. Utána meg csak haverok, aztán lett egy barátom, aztán így, nem tudom. Helyrejött.”

Kérdés: *Mikor füveztél utoljára?*

„Egy hónapja.”

Ismét csak a motiváció, az okok érdekeltek: *Akkor miért?*

„Mert jó.”

Kérdés: *Milyen gyakran sívysz?*

„Hát, ahogy van.”

Kimondtam, amire következtettem: *Tehát ha lenne, akkor fűveznél?*

„Ja. De ezt a tanárnő úgyse értené. A pia sokkal, ezerszer károsabb. Ugyanolyan, mint a pia, vagy nem ugyanolyan, csak annyi, hogy jókedved van tőle. Boldog vagy, és így semmi rossz nem jut eszedbe, csak jól érzed magad.”

Kérdés: *Ha nem fűvezel, rossz dolgok jutnak eszedbe?*

„Hát igen, akkor nem vagyok olyan boldog.”

Kérdés: *Mik jutnak eszedbe?*

„Hát az élet. A rossz helyzetek. A családé.”

Faggattam: *Ha nem lenne rossz anyagi helyzetben a család?*

„Akkor biztos, hogy nem nyúltam volna hozzá.”

Kérdés: *Honnan van rá pénz?*

„Hát, néha valahogy összekaparjuk. Két-három óra jókedv, és utána meg alszok egy jót.”

Halkan kérdeztem: *Anyá tudja?*

„Szerintem sejtí.”

Állítottam, nem kérdeztem: *De nem szól.*

„Hát, hogyha neki is... Na mindegy!”

Ha neki is? Elharaptad a végét – jeleztem.

„Hát, hogyha ő ihat.”

Értettem: *Nagyon iszik?*

„Hát, minden nap. De dolgozik. Hajnali háromkor kel minden nap. Szóval azt rendszeren csinálja. Meg amúgy tényleg jó anya, meg minden, csak ez az egy...”

Epilógus helyett

Tanítványaim életéről, mindennapjaikról, gondjaikról, a számukra fontos dolgokról kevesen tudnak. Sokszor még a szülők sem. Sokan érzik magukat magányosnak, vagy kevésnek érzik azt a felnőtt támogatást, amire támaszkodhatnának. A kortárs csoport tagjai is bizonytalanok, sokszor szerepet játszanak, így egymás felé sem mernek teljes őszinteséggel nyitni a gyerekek. Ezért olyan fontos, hogy ne maradjanak magukra, hogy legyen a környezetükben nyitott, számukra megbízható, értékrendet, etikát kínáló, orientáló, hiteles felnőtt. Karizmatikus tanár, vagy az iskola (nemrég megszüntetett) ifjúságvédelmi felelőse, vagy egy edző, vagy az iskolapszichológus, vagy az osztályfőnök, mindegy – csak legyen valaki.

Ha nincs más, és általában nincs, nagyon korán, nagyon-nagyon fiatalon, a párkapcsolat, a nemritkán szülői szerepeket vállaló társ válik életük egyetlen tájékozódási pontjává, egyedüli értelmévé.

„Tanulni? Nem. Minek? Hiába tanulok, akkor se lesz jobb. Lehet, hogy ideig jól érzem magamat egy ötöstől, két óráig, aztán elmúlik, kész. Talán most, ha itthon lesz a barátom. Ha itthon lenne, akkor tudom, hogy ha hazamegyek, akkor vár otthon valaki, akinek elmesélhetem, aki együtt tud velem örülni, aki tud segíteni tanulni. Meg amíg én tanulok, addig otthon van, csinál mást, és akkor, jaj de jó! gyorsan megtanulok, és akkor neki föl tudom mondani, vagy ha nincs épp otthon, tudom, hogy jön vissza, és hoz egy csokit, hogy tök ügyes vagyok, és várna, vagy mit tudom én. Hogy érezzem azt, hogy nekem is van miért hajtani. Mert eddig csak úgy voltam. Semmi boldogság nem volt az életemben. Hogy legyen valaki, aki megölel, hogy elfelejtsem minden bajomat.”

A SZOCIÁLIS MUNKA GLOBÁLIS DEFINÍCIÓJA*

Az alábbi definíciót 2014 júliusában fogadta el az IFSW Nagygyűlése és az IASSW Közgyűlése.

A szociálismunka-szakma globális definíciója

„A szociális munka olyan gyakorlat alapú szakma és tudományág, amely elősegíti a társadalmi változást és fejlődést, a társadalmi összetartozást, valamint az emberek hatalommal való felruházását és felszabadítását. A társadalmi igazságosság, az emberi jogok, a közös felelősségvállalás és a különbözőségek tiszteletének elvei központi helyet foglalnak el a szociális munkában. A humán és társadalomtudományok elméleteivel, valamint a helyi tudásokkal felvértezve a szociális munka embereket és rendszereket aktivizál, hogy választ adjon az élet kihívásaira és előmozdítsa a jóllétet.

A fenti definíció egyes részei a nemzeti és/vagy helyi szinteken nagyobb jelentőségűek lehetnek.”

Megjegyzések a szociális munka globális definíciójához

A megjegyzések célja a definícióban szereplő fő fogalmak magyarázata, melyeket a szociálismunka-szakma meghatározó céljaira, elveire, ismereteire és gyakorlatára nézve fejtünk ki.

Meghatározó célok

A szociálismunka-szakma meghatározó céljai közé tartozik a társadalmi változás elősegítése, a társadalmi fejlődés, a társadalmi összetartozás, valamint az emberek hatalommal való felruházása és felszabadítása.

A szociális munka egyszerre gyakorlati szakma és tudományág, amely elismeri, hogy egymáshoz szorosan kapcsolódó történelmi, társadalmi-gazdasági, kulturális, térbeli, politikai és személyes tényezők kedvezően és/vagy kedvezőt-

* Global Definition of Social Work, <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/> (utolsó letöltés: 2014. 11. 26.)

lenül befolyásolják az emberiség jóllétét és fejlődését. Strukturális akadályok is hozzájárulnak az egyenlőtlenségek, a diszkrimináció, a kizsákmányolás és az elnyomás fenntartásához. A faji, osztályhelyeztetel kapcsolatos, nyelvi, vallási, nemi, kulturális, fogyatékossgon vagy szexuális orientáción alapuló hátrányos és/vagy pozitív megkülönböztetés strukturális forrásaival kapcsolatos kritikai tudat fejlesztése, továbbá a strukturális és személyes hátrányok leküzdésére irányuló akció stratégiák kidolgozása központi helyet foglal el abban a felszabadító gyakorlatban, amely az emberek hatalommal való felruházását tűzi ki céljául. A hátrányos helyzetben lévőkkel szolidaritást vállalva a szakma a szegénység enyhítéséért, a sérülékenyek és elnyomottak felszabadításáért küzd, valamint hozzájárul a társadalmi befogadás és társadalmi összetartozás megvalósulásához.

A társadalmi változás célja azon a feltételezésen alapul, hogy a szociális munka beavatkozására akkor van szükség, amikor egy adott helyzetben elkerülhetetlen a változás és fejlődés – legyen az akár az egyén, család, kiscsoport, közösség vagy társadalom szintjén. Mozgatórugója azon strukturális feltételek lebontásának és megváltoztatásának az igénye, melyek hozzájárulnak a marginalizációhoz, a társadalmi kirekesztéshez és az elnyomáshoz. A társadalmi változást célzó kezdeményezések fontosnak tartják az egyéni szerepvállalást az emberi jogok, valamint a gazdasági, környezeti és társadalmi igazságosság megvalósulásának elősegítésében. A szakma ezzel egyidejűleg elkötelezett a társadalmi stabilitás fenntartása mellett, amennyiben ez a stabilitás nem okozza bizonyos embercsoportok marginalizációját, kirekesztését vagy elnyomását.

A társadalmi fejlődést úgy értelmezzük, hogy az a beavatkozásra, az elérni kívánt célokra és a populárisabb reziduális és intézményi kereteken felüli szakpolitikai keretre vonatkozó stratégiákat jelent. Olyan holisztikus bio-pszichoszociális, spirituális felméréseken és beavatkozásokon alapszik, amelyek meghaladják a mikro- és makroszintek megkülönböztetését, és a fenntartható fejlődés érdekében különböző rendszerszintekkel, szektorokkal és szakmákkal is együttműködnek. E felfogás a társadalom strukturális és gazdasági fejlődését helyezi előtérbe, és nem fogadja el azt az általánosnak tartott bölcsességet, hogy a gazdasági növekedés a társadalmi fejlődés előfeltétele.

Elvek

A szociális munka alapelvei közé tartozik az emberi lények velük született méltósága és értéke, a különbözőség tisztelete, az emberi jogok és a társadalmi igazságosság védelme, valamint az, hogy senkinek ne okozzunk kárt.

Az emberi jogok és a társadalmi igazságosság képvisellete és védelme a szociális munka célja, és egyben ez adja létjogosultságát is. A szociálmunka-szakma elismeri, hogy az emberi jogok a közösségi felelősségekkel együtt érvényesek. A közösségi felelősség fogalma arra utal, hogy az egyéni emberi jogok a mindennapokban csakis akkor valósulhatnak meg, ha az emberek felelősséget vállalnak

egymásért és környezetükért, és a közösségeken belül reciprok kapcsolatokat hoznak létre. Ezért a szociális munka egyik központi célja az, hogy minden szinten képviselje az egyének jogait, és olyan megoldásokat találjon, ahol az emberek felelősséget vállalnak egymás jóllétéért, továbbá felismerik és tisztelőben tartják, hogy egymástól, valamint környezetüktől is függenek.

A szociális munka magában foglalja az első-, másod- és harmadgenerációs jogokat. Az elsőgenerációs jogokon olyan polgári és politikai jogokat értünk, mint a szólás- és gondolat szabadság, vagy a kínzás és önkényes fogva tartás tilalma; a másodgenerációs jogok a szociális-gazdasági és kulturális jogok, mint például az elvárható szintű oktatáshoz, egészségügyi ellátáshoz és lakhatáshoz való jog, vagy a kisebbségek nyelvhasználati joga; míg a harmadgenerációs jogok a természeti világra, a fajok sokszínűségének jogára és a generációk közötti egyenlőségre helyezik a hangsúlyt. Ezen jogok kölcsönösen erősítik egymást és egymástól függenek, valamint mind az egyéni, mind a kollektív jogokat tartalmazzák.

Bizonyos esetekben az, hogy „senkinek nem okozunk kárt” és az, hogy „tisztelőben tartjuk a sokszínűséget”, egymással ellentétes és versengő értékeket képviselhet, például amikor a kultúra nevében bizonyos csoportok, például a nők és homoszexuálisok jogai, ideértve az élethez való jogot, sérülnek. *A szociális munka oktatásának és képzésének általános sztenderdjei* olyan megoldást kínálnak erre az összetett problémára, amely a szociális munkások alapvető emberi jogi ismereteinek megalapozását hangsúlyozza, kiemelve, hogy:

Ez a megközelítés hozzájárulhat az építő vitához és változáshoz olyan esetekben, amikor bizonyos kulturális hiedelmek, értékek és hagyományok megsértik egyes emberek alapvető emberi jogait. Mivel a kultúra egy dinamikusan fejlődő társadalmi konstrukció, folyamatosan le bomlik, változik. Az ilyen építő ellentétek, lebontó és változást generáló viták kialakulását segíti, ha elmélyedünk az adott kulturális értékek, hiedelmek és hagyományok megismerésében, valamint az emberi jogok szélesebb csoportját képviselve kritikai és reflektív beszélgetéseket folytatunk az adott kulturális csoport tagjaival.

Ismeret

A szociális munka egyszerre inter- és transzdiszciplináris, és széles körű tudományos elméletekre és kutatási eredményekre épít. A „tudomány” ebben az értelemben ugyanazt jelenti, mint az „ismeret”. A szociális munka részben saját, folyamatosan fejlődő elméleti alapjaira és kutatásaira, részben más humán tudományok (többek között közösségfejlesztés, szociálpedagógia, közigazgatás, antropológia, ökológia, közgazdaságtan, pedagógia, menedzsment, ápolási ismeretek, pszichiátria, pszichológia, közegészségügy és szociológia) elméleteire támaszkodik. A szo-

ciális munka kutatásának és elméleteinek sajátossága az, hogy gyakorlati és felszabadító jellegűek. A szociális munka terén a kutatás és az elmélet egy jelentős része a szolgáltatást igénybe vevőkkel közösen interaktív módon, dialógusokon keresztül valósul meg, s ezáltal nyilvánvalóan konkrét gyakorlati környezetekből merít.

Az általunk javasolt definíció hangsúlyozza, hogy a szociális munka nem csupán az egy meghatározott környezetben zajló gyakorlatokra és a nyugati világ elméleteire támaszkodik, hanem az őslakosok tudására is. A gyarmatosítás egyik öröksége, hogy a nyugati világ elméleteit és ismereteit tartották értékesnek, az őslakosok ismereteit pedig elnyomták, kiszorították vagy kisajátították a nyugati világ elméletei és ismeretei. Az általunk javasolt meghatározás ezt a folyamatot kívánja megállítani és visszafordítani azzal, hogy elismeri: az őslakosoknak minden régióban, országban és területen megvan a saját értékrendjük, vannak megismerési módjaik és az ismeretek átadásának bevett gyakorlatai, amelyek kiemelkedő fontosságúak voltak a tudományok fejlődése során. A szociális munka oly módon kísérel meg jót tenni a nyugati világ tudományos gyarmatosítását és hegemoniáját, hogy odafigyel a világ őslakos népeire, és tanul tőlük. A szociális munka ismeretanyaga így együtt fejlődik az őslakos népekkel, tanulva tőlük, s így helyesebben jár el a gyakorlatban, nem csupán helyi, hanem nemzetközi szinten is. Az ENSZ anyagaira támaszkodva az IFSW az őslakos népeket az alábbiak szerint határozza meg (<http://ifsw.org/policies/indigenous-peoples>):

- Földrajzilag körülhatárolható ősi területeken élnek (vagy ilyen területekhez kötődnek).
- Ezeken a területeken általában saját társadalmi, gazdasági és politikai intézményeket működtetnek.
- Általában arra törekszenek, hogy megőrizték kulturális, földrajzi és intézményrendszer-szintű elkülönülésüket az őket körülvevő néphez való asszimiláció helyett.
- Saját magukat őslakosként vagy törzsként határozzák meg.

Gyakorlat

A szociális munka legitimitását és céljait az emberek és környezetük közötti interakciókba való beavatkozás jelenti. A környezet ebben az értelmezésben magában foglalja azokat a különféle társadalmi rendszereket, amelyekben az emberek élnek, valamint a természeti és földrajzi környezetet, amelynek alapvető hatása van az egyének életére. A szociális munka által felkarolt résztvevői módszer tükröződik abban, hogy „a szociális munka egyénekkal és rendszerekkel együttműködve kínál választ az élet különböző kihívásaira a jóllét előmozdítása érdekében”. Amennyire csak lehetséges, a szociális munka előnyben részesíti az emberekkel *együtt* végzett munkát a *másokért* végzett munka helyett. A társadalmi fejlődés paradigmájával összhangban a szociális munkások többféle készséget, technikát, stratégiát, elvet

és tevékenységet mozgósítanak különböző rendszerszinteken a rendszer megőrzése és/vagy megváltoztatása érdekében. A szociális munka gyakorlata sokszínű tevékenységeket ölel fel, mint például a különböző fajta terápiák és tanácsadások, a csoport- és közösségi munka, szakpolitikai ajánlások és elemzések, lobbizás és politikai akciók. A felszabadítás nézőpontjából, melyet ez a definíció támogat, a szociális munka stratégiáinak célja az emberek reményének, önbecsülésének és kreatív potenciáljának növelése annak érdekében, hogy megkérdőjelezzék és átalakítsák az őket elnyomó hatalmi gyakorlatokat és az igazságtalanság strukturális forrásait, ezáltal egyesítve a beavatkozás személyes-politikai, valamint mikro-makro dimenzióit. A szociális munka holisztikus központi magja univerzális, ám a szociális munka gyakorlati prioritásai országról országra, időről időre változhatnak a történelmi, kulturális, politikai és társadalmi-gazdasági körülmények függvényében.

A világ szociális munkásainak a felelőssége az e definícióban szereplő értékek és elvek védelme, kiteljesítése és megvalósítása. A szociális munka bármely definíciójának is csak annyiban van jelentése, amennyiben a szociális munkások aktívan elkötelezik magukat az értékei és látásmódja mellett.

Az IFSW Nagygyűlésén a szociális munka általános definíciójával kapcsolatban elhangzott további észrevételek

„E definíció egyetlen részét sem lehet oly módon magyarázni, hogy az ellentétben álljon e definíció más részeivel.”

„Az egyes országok és/vagy régiók által hangsúlyozni kívánt részek nem lehetnek ellentétesek a definíció egyéb elemeivel vagy a teljes definíció szellemiségével.”

„Mivel a szociális munka definíciója kulcsfontosságú a foglalkozási csoport identitásának megalapozása szempontjából, csak a megvalósítás folyamatának pontos értékelése és a változás szükségességének megállapítása után lehet ezt a jövőben megváltoztatni. Előnyben kell részesíteni további megjegyzések hozzáadását a definíció megváltoztatásával szemben.”

Fordította Fehér Boróka

JUHÁSZ GÁBOR

JOS BERGHMAN (1949–2014)

Jos Berghman a Leuveni Katolikus Egyetem szociálpolitika professzora 2014. október 10-én, hatvanöt éves korában váratlanul meghalt.

Berghman professzor 1949. július 5-én született Kelet-Flandriában, Aalst városában. Diplomáját a Leuveni Egyetemen szerezte társadalom- és politikatudományi ismeretekből. Végzését követően 1971-től 1985-ig az Antwerpeni Egyetem Szociálpolitikai Központjának kutatójaként dolgozott. Itt előbb a szegénység felszámolásának, a minimális életszínvonal biztosításának és a szociális biztonság megteremtésének tervein dolgozó kutatócsoportot irányította, majd a Központ igazgatója lett. Antwerpeni évei alatt, 1981-ben védte meg a szociális biztonság elméleti kérdéseit tárgyaló doktori disszertációját, melynek központi gondolatát a szociális biztonsági rendszerek legitimációjának a társadalom kulturális és strukturális folyamatai általi meghatározottsága alkotta, amit a disszertáció második részében a belga nyugdíjrendszer példáján illusztrált. Doktori fokozatszerzését követően néhány évig a Központ igazgatójaként tevékenykedett. Itt dolgozta ki a szegénységet a megélhetés bizonytalanságaként leíró, a szegénységből való kiemelkedés és az oda való lesüllyedés dinamikus szemléletére építő megközelítést, amit később az Európai Unió társadalmi befogadási stratégiájának kialakításához való hozzájárulása során is hasznosított.

Antwerpenből Tilburgba vezetett az útja, ahol a szociális biztonság témakörével foglalkozó négyéves képzés kialakításáért és fejlesztéséért felelős tanszékvezető lett. Itt tanszéke tevékenységét fokozatosan a szociális biztonság kérdéseinek nemzetközi vizsgálata felé mozdította. Tilburgi tartózkodása idején kezdeményezte az azóta is működő Tilburg Institute for Social Security Research (TISSER) intézet létrejöttét, aminek néhány évig az igazgatói tisztségét is betöltötte, majd 1993–96 közt dékánként ő irányította a Tilburgi Egyetem Társadalomtudományi Karát.

1998-ban visszatért alma materébe, Leuvenbe, ahol egészen nemrégiben bekövetkezett haláláig a szociálpolitika professzoraként tanított. Kurzusokat tartott az európai szociális modell jellemzőiről és fejlődéséről, a jóléti állam fenntarthatóságáról, de vállalta a szociálpolitikai alapismeretekkel foglalkozó tárgy előadásainak megtartását is. Leuveni tartózkodása alatt elnyerte a Delta Lloyd Life Chair in Pension Policy posztját, alelnöke lett a luxemburgi CEPS/INSTEAD Social and Economic Research Centernek. Számos nemzetközi folyóirat szerkesztőbizottságának tagja, a szociálpolitikai kérdésekkel foglalkozó *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid* folyóiratnak pedig főszerkesztője volt.

Szakmai elismertségét leginkább a szociálpolitikai problémák rendkívül széles spektrumú, szociológiai ihletésű megközelítésének köszönhetette. Vizsgálatai fókuszába mindig azt a kérdést helyezte, hogy a szociális biztonság intézményei és intézkedései miként mozdíthatják elő az egyének, a családok, illetve a társadalom egészének jólétét.

Elkötelezett európaiként vezető tisztségeit arra is használta, hogy elősegítse az európai oktatási platformok kialakítását. Három sikeres európai képzési program létrehozatalához és működéséhez járult hozzá. Ezek közé tartozott a Social Security in Europe elnevezésű három hónapos TEMPUS, majd később ERASMUS program, ahol az ELTE Szociálpolitikai Tanszékének kilencvenes évekbeli oktatói és hallgatói személyesen is megismerhették őt visszafogott humorú kollégaként, illetve magas követelményeket támasztó, de egyúttal mélyen emberséges oktatóként. E képzésen alapult a kilencvenes évek végén indított európai mesterprogram, a European Master of Social Security, amelynek keretében ugyancsak számos magyar hallgató szerzett diplomát. Oszlopos tagja volt a Master's Degree in Social Policy programnak, valamint alapítója és állandó oktatója a luxemburgi székhelyű IMPALLA (International Master in Social Policy) képzési programnak is.

Szakmai elismertségét szakértői felkérések sora bizonyította: számos, a szociálpolitikával és a szociális biztonság kérdéskörével foglalkozó uniós bizottság elnöke és állandó tanácsadója volt, de tanácsaira hazáján kívül számos más ország nyugdíjbiztosítási rendszerében is igényt tartottak.

A sors furcsa iróniájaként közvetlenül nyugdíjba vonulásának ceremóniája előtt érte a halál, így a nyugdíjpolitika egyik legelismertebb nemzetközi szakértőjének nem adatott meg, hogy a hozzájárulásával fejlesztett rendszer hasznait is élvezhesse. Személyében a szociálpolitika nemzetközileg is kimagasló alakját veszítettük el. Béke poraira.

JOS BERGHMAN

A SZOCIÁLPOLITIKA ÚJRAGONDOLÁSA*

Néhány hónappal ezelőtt a nyugdíjpolitika vizsgálatára létrehozott belga szakértő bizottság tagjaként egyetértettem a bizottság arra vonatkozó javaslatával, hogy a nyugdíjkorhatárt a meghatározott hosszúságú munkakarrier váltsa fel a nyugdíjazás feltételeként (CP 2014). Ezt figyelembe véve természetesen hiba lenne, ha az emeritus cím elfogadása pillanatában azzal foglalkoznék, hogy elértem a nyugdíjkorhatárt. Éppen ellenkezőleg, nem az életkornak, hanem a munkával töltött életpályának kell a középpontban lennie. És igen, szociálpolitikával foglalkozó tudósként ez a búcsúelőadás lehetőséget ad nekem arra, hogy számba vegyem a szociálpolitika pályafutásom alatti fejlődését.

Professzorként fel kell hívnom a figyelmüket arra, hogy a szociálpolitikának kettős jelentése van. Egyrészt azokat az eszközöket, rendszereket és programokat jelöli, amelyek révén a kollektív cselekvés megpróbálja elősegíteni az állampolgárok jólétét.¹ Tehát a valóságban a szociális biztonsági rendszerek, a munkaerőpiac, az egészségügyi ellátórendszer, a lakáspolitikai és az oktatáspolitikai jelentik a szociálpolitikát. A szociálpolitika másik jelentése ezeknek az eszközöknek, rendszereknek és programoknak a tudományos vizsgálatára utal. A pályafutásom során természetesen az utóbbi értelemben foglalkoztam a szociálpolitikával: a szociálpolitikát tanulmányoztam. De eközben nyilvánvalóan lehetőségem nyílt arra, sőt kötelességem is volt, hogy az első értelmében is foglalkozzak a szociálpolitikával, a jóváhagyott (vagy elvetett), alkalmazott, vitatott, megváltoztatott vagy akár elfeledett szakpolitikái elképzelésekkel. Tudósként valójában a valóság általunk választott részének – esetemben a szociálpolitikai kezdeményezéseknek – a kiváltságos helyzetben levő tanulmányozói vagyunk. A pályámra visszatekintve így mindkét értelemben – létező rendszerként és e rendszer tanulmányozásaként és kutatásaként – értékelhetem a szociálpolitika fejlődését.

Életpályámra emlékezve az tűnt fel, hogy ez jórészt összhangban volt azzal a latin közmondással, hogy *numquam duo, semper tres*, sohasem kettő, mindig három. Ez már arra a három helyszínre is áll, ahol dolgoztam. Mindhárom helyen

* A szerző a Leuveni Katolikus Egyetem (Katholieke Universiteit Leuven) Szociológiai Kutatóközpontjának szociálpolitika professzora. Az itt közölt búcsúelőadását a nyugdíjba vonulása alkalmából tiszteletére szervezett nemzetközi konferencián készült elmondani 2014. október 10-én. Aznap bekövetkezett váratlan halála miatt az előadást a gyerekei, Liselore és Michaël Berghman olvasták fel.

¹ Vö. például Alcock–May–Wright (2012: 5).

a pályám körülbelül harmadát töltöttem: először Antwerpenben a Szociálpolitikai Központban, utána Tilburgban a Szociális Biztonsági Kutatások Intézetében, végül pedig itt Leuvenben a Szociológiai Kutatóközpontban. Antwerpenben megtanultam a szakmát, Tilburgban megtanultam az ezzel kapcsolatos munkát, és Leuvenben alkalmazni tudtam mindkét korábban elsajátított tudásomat. Ha figyelembe vesszük, hogy a Leuvenben töltött éveim alatt a luxemburgi barátaimmal együtt az IMPALLA²-t is vezetni tudtam, akkor ténylegesen három országban, nevezetesen a Benelux országokban dolgoztam. De be kell vallanom, hogy nem minden volt ilyen hármass jellegű. Például mikor Tilburgban dolgoztam, és Hollandiát képviseltem az Európai Unió intézményeiben, azt szoktam volt mondani, hogy a kulturális hátterem flamand, a nemzetiségem belga, szakmai szempontból holland vagyok, és a vágyaim szerint európai szeretnék lenni. Így a „tres”-ből „quattuor” lett. Leuvenbe jöve természetesen elveszítettem a holland szakmai hátteremet, ráadásul egyre erősödő kétélyeim vannak azzal kapcsolatban, hogy az EU képes-e megfelelni az elvárásaimnak, és egyáltalán akarja-e általam remélt szinten beteljesíteni a vágyaimat. Így aztán lehet, hogy a közmondásban hangsúlyozott „numquam” ellenére a „quattuor”-ból számomra „duo” lett.

A következőkben először azzal szemléltetem a szociálpolitika elméletének a fejlődését, hogy áttekintem a pályafutásom három helyszínén terítéken levő kutatási témákat. Az előadásom második részében felidézek néhány kutatási eredményt, és utána, a harmadik részben, visszatérek az általam egykor végzett belga–holland összehasonlításához.

Antwerpen – Tilburg – Leuven: a szociálpolitika fejlődése dióhéjban

A „numquam duo, semper tres” szólás áll a kutatásaim középpontjában levő témákra is. Antwerpenben velem együtt három kutató – megint csak három – foglalkozott a szegénységgel. Elég bölcsek voltunk ahhoz, hogy létbizonytalanságnak nevezzük és ily módon a szociális biztonsággal társítsuk a témát. A létbizonytalanság kérdését utóbb a társadalmi kirekesztés címszó alatt tárgyalták, később pedig még pontosabb megjelöléssel az AROP – At Risk of Poverty, szegénység által veszélyeztetettek – kifejezést használták (Vanderbroucke–Diris 2014). Ez a megfigyelés indít a szociálpolitika tanulmányozásával kapcsolatos első megjegyzésemre: az évek során változatlanul ugyanazokkal a jelenségekkel foglalkozunk, csak a szociálpolitikai kutatások eredményeként fokozatosan változik a vizsgálódás hatóköre és súlypontja. Ennek keretében új elméletek jönnek létre a változások értelmezésére; a szegénységtől eljutottunk a létbizonytalansághoz, a relatív deprivációhoz, az el-

² IMPALLA – International Master in Social Policy Analysis (Szociálpolitikai Elemzés Nemzetközi Mesterszak) (a ford.)

szegényedéshez és a társadalmi kirekesztéshez, és a szegénységi rátából a szegénység által veszélyeztetettek aránya lett.³

Visszatekintve egészen megdöbbentő, hogy a fejlett szociális biztonsági rendszereink képtelenek voltak a szegénység megszüntetésére. A „*Social security between dream and action*” (Szociális biztonság az álom és a valóság között, Deleeck et al. 1980) kötet létbizonytalansággal kapcsolatos elemzései kimutatták a szegénység mértékét Flandriában, de csak újabb felfedezések nyomán váltak lehetségessé a szakpolitikai intézkedések. Valójában a panelvizsgálatok eredményei vezettek bennünket ahhoz a felismeréshez, hogy a politikának nem a szegények évenkénti számára, hanem a szegénységből kivezető mobilitásra kell koncentrálnia (Deleeck–van den Bosch–Lathouwer 1992, Muffels–Berghman–Dirven 1992). Csak ezután volt elképzelhető a szegénység elleni sikeres küzdelem. A politikusok azonban nem váltak e küzdelem meggyőződéses harcosává, egyrészt mert a nyolcvanas évek gazdasági és költségvetési válsága miatt nem álltak rendelkezésre a szükséges pénzügyi források, másrészt pedig mert a thatcheri ideológia tagadta a szegénység létezését, és csak a gyermekszegénységet tekintette problémának (mintha a szegény gyerekek nem szegény háztartásokban éltek volna). De végső soron úgy gondolom, hogy a szegénység elleni harc túlságosan is ellentétes a társadalmainkban gyökerező önszorgító ideológiával. A szegénység a jövedelemeloszlás alján levő népeiséget érinti, és általában mindaddig nem jelent veszélyt a társadalom számára, amíg elfogadható marad az általános jövedelemeloszlás. Ezért a szegénység elleni küzdelem a jó szándékú politikai szereplők és tudósok feladata marad, és az ő szereplésüktől függ. Csak remélhetjük, hogy bátorítja őket I. (Hallgatag) Vilmos és Merész Károly⁴ mondása: „*Point n'est besoin d'espérer pour entreprendre, ni de réussir pour persévérer*”⁵ (Gerlo 1984).

Tilburgban nem a szociális biztonságnak a szegénység elleni küzdelemben játszott szerepével, hanem magával a szociális biztonsággal foglalkoztunk. A kutatásaink középpontjában a szociális biztonság alapszerkezetének a vizsgálata állt, és az, hogy miért és hogyan alakultak ki ezek a rendszerek. Eközben figyelemmel voltunk a komparatív és nemzetközi, gyakran európai dimenzióra (pl. Berghman 1991, 1996, 1997a, 1997b). A nyolcvanas évek második felében és a kilencvenes években a szociális biztonság láthatatlan részei keltették fel a figyelmünket (Berghman 1986). Ezzel egy időben megkérdőjeleződött a szociális biztonság domináns értelmezése (Muffels–Berghman–Rieken 1988). A humán károsodás elmélete arra ösztönzött bennünket, hogy megkülönböztessük egymástól a szociális védelem három lehetséges módját: a kompenzatórikus, resztoratív és preventív megoldást. Azt tanítottuk, hogy a prevenciónak elsőbbséget kell biztosítani a resztorációval,

³ Ezek és más koncepciók bővebb kifejtésére vö. Berghman (1995).

⁴ I. (Hallgatag) Vilmos (1533–1584) Oránia hercege, a spanyolok elleni németalföldi szabadságharc kiemelkedő vezetője; Merész Károly (1433–1477) Burgundia utolsó hercege, halálával megszűnt az önálló Burgundi Hercegség. (a ford.)

⁵ „Nem szükséges hinnünk ahhoz, hogy vállalkozunk valamire, és nem szükséges sikert aratnunk ahhoz, hogy kitarstunk mellette.” (a ford.)

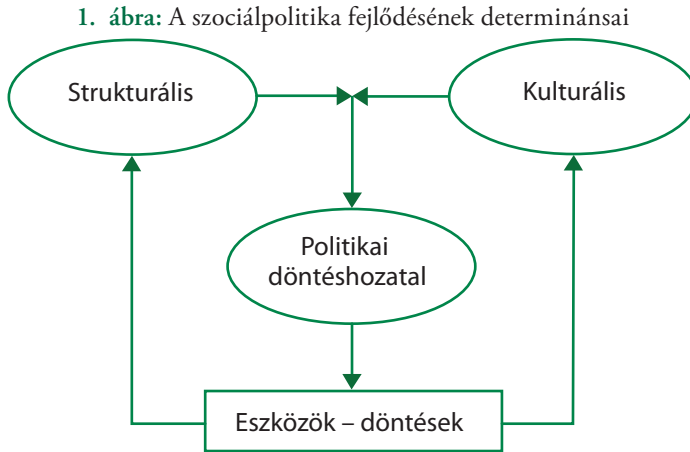
a resztorációnak pedig a kompenzációval szemben, de azt is elmondtuk, hogy a szociális biztonság tényleges működése ezzel éppen ellentétes képet mutat: nagyrészt kompenzatórikus, némi resztorációval és alig valami prevencióval (Berghman 2000). A társadalmi-gazdasági valóság szerencsére ráébresztette a társadalmat a szükséges szakpolitikai prioritásokra. A reaktiválás és a munkahelyre történő reintegrálás domináns politikai prioritássá változott (Debels 2008a); még a prevenció is utat tört magának a politikába, bár a gyakorlatba való átültetése továbbra is nehéz maradt (Berghman–Debels–van Hoyweghen 2013).

A szociális biztonság és később a szélesebb értelemben vett szociálpolitika fejlődését magyarázó determinánsokkal kapcsolatban azt írtam, hogy ez a fejlődés három tényezőegyettes – a strukturális, a kulturális és a politikai döntéshozatalbeli tényezők – kölcsönös egymásra hatásának az eredménye. A szociálpolitika fejlődését befolyásoló legfontosabb strukturális tényezők a demográfiai, a munkaerő-piaci és a technológiai változások.⁶ Ez a hatás azonban nem közvetlenül érvényesül, hanem kulturális és politikai tényezők közvetítik. A kulturális tényezők közé tartoznak a munkaetika, az önségítés, a szolidaritás és az emberi méltóság konfliktusos értékei. A politikai szereplők ezen értékek fényében alkotnak véleményt az előttük álló strukturális változásokról és kihívásokról. A folyamat végén a politikusoknak a javaslataik törvénné konvertálása érdekében többséget kell szerezniük a parlamentben, így a politikai döntéshozatali folyamatok is fontos szerepet játszanak (Roebroek 1993, Hertogh 1998, Veldkamp 1993). A szociálpolitika fejlődésének elemzése során tehát vizsgálnunk kell a strukturális, a kulturális és a politikai döntéshozatal e három tényező együttesét és a közöttük levő kölcsönhatásokat (Muffels 1993).

A strukturális tényezők vizsgálatát az adott terület szakértőire – demográfusokra, családszociológusokra és a munkaerőpiac kutatóira – hagytuk. A kulturális tényezők szociálpolitikai hatását nemzetközi összehasonlító kutatások vizsgálták, például az Európai Értékrend Vizsgálat (European Values Study) és az Európai Társadalmak Összehasonlító Vizsgálata (European Social Survey); az adatokat a kollégáink, például Wim van Oorschot (2006) elemezték és értékelték (vö. még Halman–Sieben–van Zundert 2012). Az évek során meggyőződésemé vált, hogy az egyes országok szociálpolitikai rendszerei közötti különbségek magyarázatában sokkal fontosabbak a kulturális, mint a strukturális eltérések. A szociálpolitika és különösen a szociális biztonság kétségkívül a piac tökéletlen működésére adott válasz, és így strukturális változók következménye. E változók nagyon hasonlóak az általunk általában összehasonlított országok tekintetében. De azt alapvetően a kulturális és a politikai tényezők határozzák meg, hogy ezek az országok miként válaszolnak a strukturális változásokra és hogyan birkóznak meg a piac elégtelenségéből adódó problémákkal (van Oorschot 2007, van Oorschot–Opielka–Pfau-Effinger 2008). Legyen ez a második személyes megjegyzésem. A kulturális és a kormányzati tradíciók, valamint az ezek hatására

⁶ Ezek áttekintésére vö. Berghman et al. (2003).

kialakuló hosszú távú útfüggőségek meghatározó fontosságúak a döntéshozatali folyamatok legitimitása szempontjából (Goodin et al. 1999). Később Belgium és Hollandia összehasonlításával szemléltetem majd ezt az állítást.

És végül következett Leuven. A PhD disszertációm készítése nyomán tudatosultak bennem a belga szociális biztonsági rendszer bismarcki gyökerei. Az ilyen típusú rendszer célja a megszerzett életszínvonal védelme. A létbiztonsággal kapcsolatban Antwerpenben folytatott kutatások azonban arra ösztönöztek bennünket, hogy ne feledkezzünk meg a rendszer lehetséges másik céljáról, a Beveridge-típusú minimális védelemről. A Tilburgban töltött időszak kutatásainak középpontjában álló társadalombiztosítás vizsgálata azonban ismét figyelmeztetett bennünket az előbb említett első cél fontosságára. A holland nyugdíjrendszer második pillérének vizsgálata és a szociális biztonság láthatatlan eszközeivel kapcsolatos kutatások nyomán a kutatócsoportom segítséget nyújtott ahhoz, hogy a Data Warehouse Labour Market (Munkaerő-piaci Adattár) adatbázist kiterjesszék a szociális védelemre is. Az európai uniós obszervatóriumokban és az olyan uniós intézményekben, mint a Kölcsönös szociális védelmi információs rendszer (Mutual Information System on Social Protection – MISSOC), az Integrált szociális védelmi statisztikák európai rendszere (European System of Integrated Social Protection Statistics – ESSPROS) összegyűjtött komparatív tudásanyag és az ezzel egy időben a Közösségi Háztartás Panel (European community household panel – ECHP) (Berghman et al. 1990) kutatás előkészítése és tartalmának kidolgozása egyengették az utat a szociális biztonság szisztematikus rendszerbe foglalásához, illetve a szükséges változók meghatározásához és operacionalizálásához (Boos et al. 1991).⁷ Mindez a szociális biztonsággal kapcsolatos belga kormányzati internetes tájékoztató portál munkaerő-piaci adattárának (Data Warehouse Labour

⁷ Egy másik összefüggésben a kutatási eredmények segítséget nyújtottak nekem egy új belga szociális biztonsági rendszer tervének a kidolgozásához: Sociura (1993).

Market of the Belgian Crossroads Bank for Social Security) a szociális védelem irányába történő kiterjesztéséhez vezetett, amely nyomán a szociálpolitikai kutatók optimális lehetőséget kaptak a meglevő adminisztratív adatok felhasználására (Knapien et al. 2014). Ez a hozzáférés elsősorban abban segített bennünket, hogy az adminisztratív adatok felhasználásával elemezzük a nyugdíjak eloszlását és megfelelését.

Hamarosan bővebben is foglalkozom a belga nyugdíjrendszerrel, de az engem foglalkoztató kutatási kérdések áttekintését nem fejezhetem be anélkül, hogy ne szólnék a kihagyott lehetőségekről. Ezek egyike az átképzési juttatásokkal kapcsolatos. Már a létbizonytalanságot vizsgáló antwerpeni kutatások idején kiderült, hogy a foglalkoztatás jelenti a biztonsághoz vezető királyi utat, és a munkások szakértelmének elavulása esetén az átképzés a nyilvánvaló megoldás. De az átképzésen levő munkásoknak jövedelemhelyettesítő ellátásra van szükségük. A nyolcvanas évek elején az arra vonatkozó javaslatomat, hogy tegyük ezt egy új szociális biztonsági alrendszerrel, kezdetben jól fogadták, de gyorsan elfelejtették. A második lehetőség a figyelem átképzési ellátásra irányítására 2007-ben, a portugál EU elnökség idején jött el (Berghman 2007). A tagállamoknak azonban nem tetszett az ötlet, és még a Bizottság is – meglepő módon a szociális védelem alapvető eszközeire összpontosítás helyett a társadalmi kirekesztést fontosabbnak tartva – ragaszkodott a szubszidiaritási elvhez (Fouarge 2002). A harmadik elszalasztott lehetőség nemrég történt, és a nyugdíjpolitikához kötődött. A nyugdíjkonferencia idején Arena miniszter elszántan törekedett egy jövőorientált átfogó nyugdíjpolitika kidolgozására. De újabb öt év telt el, míg felállították a 2020–2040 közötti nyugdíjpolitika kidolgozásával foglalkozó szakértő bizottságot, amely a multidiszciplináris szakértelmével és empirikus elemzéseivel megalkothatta és tesztelhette az átfogó belga nyugdíjpolitikát (CP 2014).

Tehát létbizonytalanság Antwerpenben, komparatív szociális biztonsági rendszerek Tilburgban és az adminisztratív – különösen a nyugdíjra vonatkozó – adatok elemzése Leuvenben... Mégis, téves volna azt hinnünk, hogy ezek a kutatási témák kizárólag az egyik vagy másik felsorolt helyszínen szerepeltek. A létbizonytalanság kutatásában a nagy áttörés – azaz a szegénységbe való ki és beáramlás fontosságának tudatosodása és ennek tanulságai a szegénypolitika számára – nem az antwerpeni időszakban történt, hanem a későbbi panelkutatásokban, mikor a tilburgi tartózkodásom alatt beillesztettük a releváns kérdéseket az ECHP felmérésekbe (Dirven–Berghman 1995). Ehhez hasonlóan a komparatív és uniós távlat nem korlátozódott Tilburgra, hanem később a Lisbon Agenda Group keretében megjelent a szakpolitikai intézkedések tervezésekor (Berghman et al. 2005, Rodrigues 2009) és az adminisztratív adatbázisokkal folyó munkában a leuveni években.

Így a szociálpolitika-tudomány, és ezen belül a szociális biztonság mint fontos terület elmúlt évtizedekbeli fejlődését összefoglalóan az elméleti keretek megszilárdulásával, az empirikus igazolás erősödésével és az adatokkal való hitelesítés terjedésével jellemezhetjük. Az első trendre példaként felhozható a szegénység és

társadalmi kirekesztés elméleti kereteinek finomítása, a humán veszteség elmélete, a szociális biztonság és a jóléti állam tipológiáinak kidolgozása; az empirikus igazolás erősödését mutatja az egyre több empirikus és komparatív kutatási eredmény; a szisztematikus adatgyűjtés és az adatok kutatási elemzésekben való felhasználásának harmadik trendjét pedig a nagy adatbázisok létrehozása – ECHP, EU-SILC⁸ és ESSPROS az uniós szinten, Data Warehouse Labour Market and Social Protection országos szinten – szemlélteti. Mindez bizonyítja a szociálpolitika mint önálló tudományág erősödő tudományos és empirikus jellegét.

Újragondolt témák

Az előadásom második részében a nyugdíjak vizsgálatával szemléltetem annak az elmúlt évtizedekbeni fejlődését, amit „szociális biztonsági tanulmányoknak” („social security studies”) nevezhetnénk. Az első lépéseket a hetvenes években tettem meg a nyugdíjtémában, amikor a doktori disszertációmát készítettem (Berghman 1981). Ez nemcsak a későbbi kutatási tevékenységemet ösztönző általános elméleti keretet biztosított számomra, hanem tapasztalatot szereztem a nyugdíjrendszerek mikro- és makroszintű elemzése terén is, és meggyőződhettem e rendszerek két kinyilvánított céljáról: a minimális védelemről és a megszerzett életszínvonal védelméről. Itt mellesleg szeretném emlékeztetni a belga hallgatóságot arra, hogy a belga nyugdíjpolitika eredeti fő célja a nyugdíjasok életszínvonalának a biztosítása volt. A bismarcki és Beveridge-i modell konvergenciája nyomán csak a hetvenes években építették be a rendszerbe második fő célként a minimális jövedelemvédelmet. Az 1969-ben bevezetett Idősek Garantált Minimumjövedelmi Rendszerén felül a következő évtizedekben a nyugdíjrendszeren belül is fokozott figyelmet fordítottak a minimális jövedelemszint garantálására. Nem ellenzem a minimális jövedelem biztosításának célját, de ugyanakkor úgy gondolom, hogy nem kellene elfelejteni az eredeti célt, a megszerzett életszínvonal garantálását. Ezt figyelembe véve szükséges egy második pillér, az alacsonyabb nyugdíjakat kapóknak is, máskülönben a nyugdíjrendszer oda jut, hogy súlyosbítni fogja a jövedelemegyenlőtlenségeket.

A tilburgi beiktatási beszédemben azt javasoltam, hogy tágítsuk ki a szociális biztonság fogalmát és eszközeit. Azzal folytattam, hogy „bár egyértelműen az egyetlen a leginnovatívabb változást, ha szituációs keretben értelmeznénk a szociális biztonságot, az ilyen irányba tett első, szükségszerű és megvalósítható lépés a szociális biztonság szélesebb közeggyüttesének az elemzése” (Berghman 1986: 13). Ezt mi fogalmaztuk meg először kutatási kérdésként. A kutatás során három lépés különíthető el: az elméleti megalapozás, amelyet a makrostatisztikai fázis

⁸ European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC): a jövedelmekre és életkörülményekre vonatkozó közösségi statisztika (az Eurostat jövedelem- és életkörülmény-vizsgálata) (*a ford.*)

követ, végül pedig a mikroszintű adminisztratív adatok felhasználásával folytatott elemzés.

Korábban már utaltam az elméleti lépésre. Ez egy olyan szociális biztonság meghatározás kidolgozásából áll, amely széles körű eszközgyűttest tartalmaz, ugyanakkor jól operacionalizálható is. Az ESSPROS-hoz hasonló nemzetközi, komparatív kereteken kívül az elméleti munka megpróbálta felhasználni „a jólét társadalmi megoszlása” (Titmuss 1958) és a „humán veszteség elmélete” (Klosse–Berghman 2000) által nyújtott inspirációt is. Az eredményként kapott definíció szerint a szociális biztonsági rendszer a kollektíven elismert humán veszteség – a jövedelem és az egészség elvesztése – kezelését célzó összes kollektíven szervezett rendszer (Boos et al. 1991: 67). E definíció alapján kialakítottunk egy változóegyüttest, ez alapján jött létre a Data Warehouse Labour Market and Social Protection szociális védelemmel kapcsolatos része (Nijs 2004).

E szélesebb szociális biztonság definíció alkalmazásának második lépése annak vizsgálatából állt, hogy a létező szociális biztonsági költségvetés mennyire megbízható és megalapozott. A tilburgi Tisser kutatócsoport Hollandiára nézve megvizsgálta ezeket. Miután az Eurostatnak elküldött adatok alapján összehasonlították az 1988-as holland költségvetésben található összes szociális biztonságra vonatkozó tételt, azt kellett megállapítaniuk, hogy a szociális biztonsági kiadások 15,4 százalékát nem jelentették. Ebből 6,7 százalék a szociális biztonsági költségvetési tételek hibás nyilvántartásából következett, további 8,66 százalék oka pedig az volt, hogy a holland statisztikai hivatal rossz szociális biztonság definíciót használt. Tehát egy olyan, statisztikai szempontból nagyon megbízható országban, mint Hollandia is, azzal kellett szembesülnünk, hogy a jelentett adatok 7,4 százaléka⁹ megbízhatatlan, 8,66 százaléka pedig érvénytelen (Boos et al. 1993). Lehet, hogy azóta változott a helyzet, de továbbra sem árt az óvatosság.

A harmadik és időben legutóbbi lépés mikrostatistikai adatok elemzését tartalmazza. Az elemzés a belga nyugdíjrendszerrel foglalkozott, és a nyugdíjak eloszlását vizsgálta. Most felvázolom azokat a kutatási lépéseket, amelyeket annak érdekében tettünk, hogy megbízható képet kapjunk az idősök jövedelmi helyzetéről. Ennek során elsősorban a 2011-es nyugdíjnyilvántartás adatain alapuló decilismegoszlásokat fogok használni.¹⁰ Minden ábra a saját nyugdíjkutató csoportunk által végzett számításokon alapul.¹¹ A 2. ábra mutatja a kiindulópontunkat. A sötétebb oszlopok az egyéni első pilléres nyugdíjak decilismegoszlását mutatják a nyugdíjhivaltól beszerezhető adatok alapján. Az eredmény helytelenül jelzi a nyugdíjasok nyugdíjjövedelmét, nem is beszélve a háztartási jöve-

⁹ A számítás alapja: összehasonlítottuk a jelentett adatokat a kormányköltségvetésben található adatokkal.

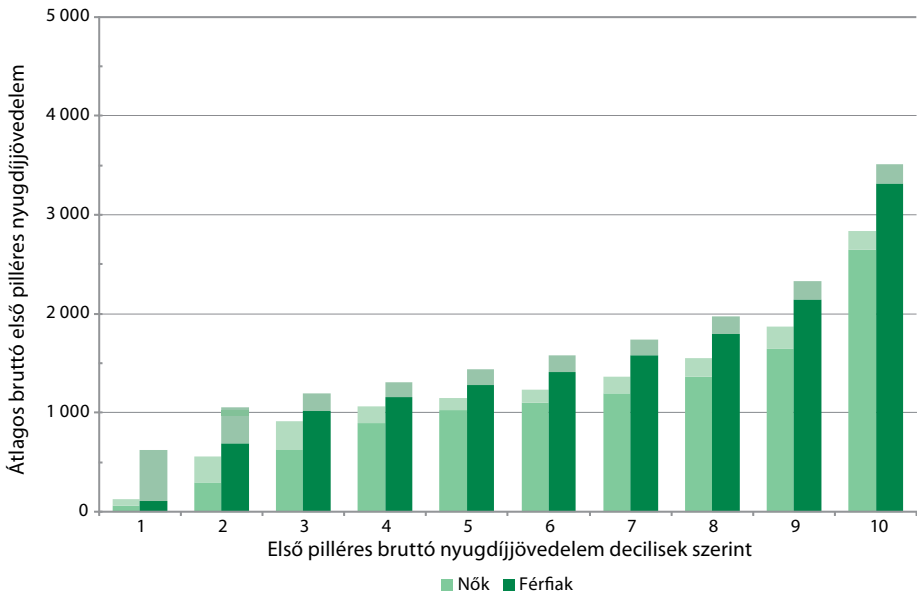
¹⁰ A nyugdíjnyilvántartást 1998-ban hozták létre, és az a belga első és második nyugdíjpillérből teljesített kifizetésekkel kapcsolatos összes információt tartalmazza (vö. Palmans–Peeters–Berghman 2006).

¹¹ Ennek tagjai: Hans Peeters, Nina Donvil, Line De Witte és Lise Cordeel. A korábbi évekre vonatkozó elemzéseket lásd Berghman et al. (2010) és Berghman–Peeters (2012).

delmeikről, mivel csak azokat a bruttó nyugdíjakat veszi figyelembe, amelyek az egymástól elkülönülő nyugdíj-adminisztrációk egyikében nyilván vannak tartva. Ennek következtében például egy vegyes munkakarriert bejárt (korábban alkalmazottként és közhivatalnokként is dolgozó) nyugdíjast kétszer számolnak. Ezenkívül az eloszlás bruttó adatokon alapul. Az eredmény meglehetősen egyenlőtlen eloszlást mutat, az alsó 3–4 decilisben nagyon alacsony nyugdíjakkal, különösen a nők körében.

Az általunk elvégzett első kiigazítás során ugyanazokat az adatokat használtuk, de nem számítottuk duplán a vegyes munkakarrierrel rendelkezőket, és figyelembe vettük a korábban nem beszámított első pilléres juttatásokat (pl. a szabadság idejére történt kifizetéseket). Az eredmény megint csak a 2. ábrán látható, a világosabb oszlopárszak mutatják a különbségeket.

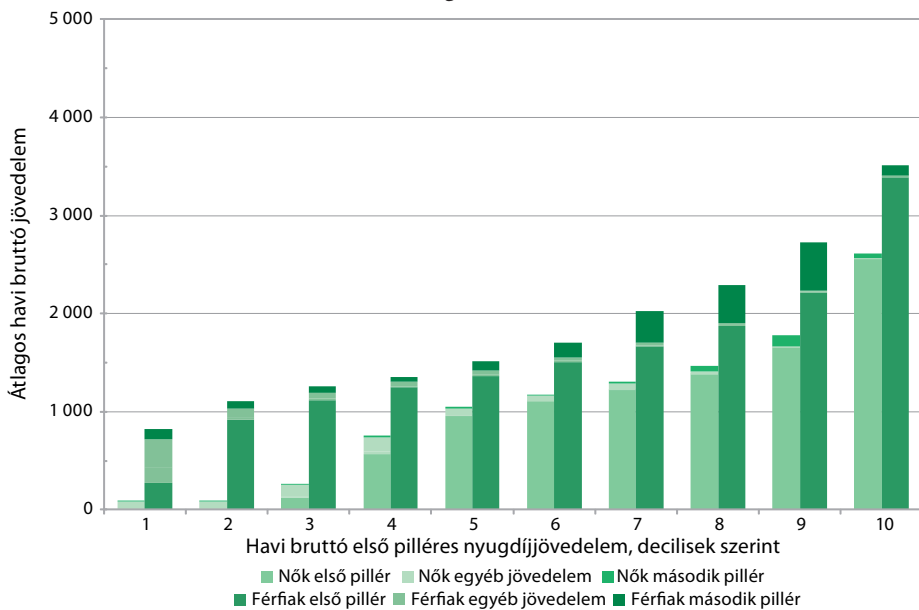
2. ábra: Átlagos első pilléres bruttó nyugdíjjövedelem januárban dupla beszámítással (sötétebb oszlop) és átlagos első pilléres bruttó nyugdíjjövedelem dupla beszámítás nélkül, nemek és decilisek szerinti megoszlásban, Belgium 2011 ($n = 93\,064$)

A következő lépésben figyelembe vettük a második pilléres nyugdíjakat és az összes időset, azaz nem csak a nyugdíjban részesülőket (3. ábra). Az ábra azt mutatja, hogy az alsó decilisekben a nőknek alig van saját jövedelmük. A második pilléres nyugdíjak növelik a nyugdíjvédelmeket, bár ez csak a felsőbb decilisekben jelentősebb. A második pilléres nyugdíjak megkülönböztető hatása egy kettős egyenlőtlenység eredménye: az egyik a második pillér nyújtotta védelemhez való egyenlőtlen hozzáférés, a másik pedig a második pilléres nyugdíjak mértékében mutatkozó eltérés. Megjegyzendő, hogy ezt az eloszlást úgy kapjuk meg, ha a má-

sodik pilléres nyugdíj összegű juttatásait fiktív évjáradékká alakítjuk át. De ha közelebbről szemügyre vesszük, ez nincs összhangban a valósággal. Az utóbbi időben az összegű ellátásokban részesülőkkel készült mélyinterjúkból tudjuk, hogy a második pillérből származó összegű juttatásokat nem a havi rendelkezésre álló jövedelem kiegészítésére használják, hanem egyszerűen átirányítják a juttatásban részesülők megtakarítási portfóliójába, és csak kivételes kiadások felmerülése esetén, szükséghelyzetben aktiválják őket (Berghman–Cordeel–Peeters, megj. alatt).

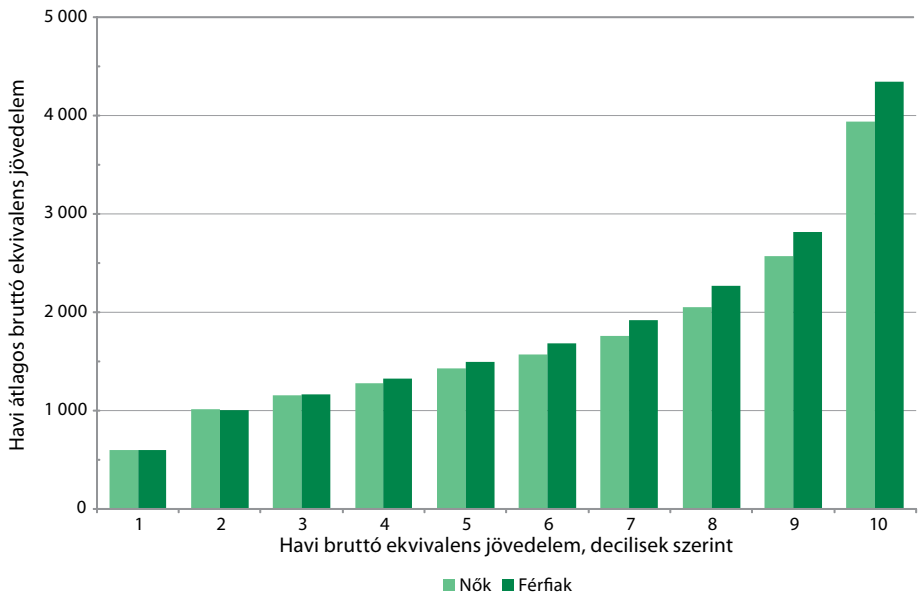
3. ábra: Az első és második pilléres nyugdíjakat tartalmazó havi átlagos bruttó jövedelem, nemek és decilisek szerinti megoszlásban, 65 éven felüliek, Belgium 2011 ($n = 100\,642$)

A 3. ábra az egyéni jövedelmeket mutatta. Sok nyugdíjas azonban másokkal lakik egy háztartásban. Ezért a jóléti pozíciójukat nem elsősorban a személyes nyugdíjjövedelmük határozza meg, hanem a háztartás nyugdíjjövedelme. A nyugdíjregiszter és az országos nyilvántartás adatait összekötve meg tudtuk határozni a háztartások nyugdíjjövedelmét. Ezen felül a háztartásokban figyelembe kell venni a méretgazdaságosságot is, ezért a bruttó nyugdíjjövedelmet átszámítottuk ekvivalens jövedelemre.¹² Az ennek eredményeként kapott eloszlást mutatja a 4. ábra. Főleg a nők helyzete javult: nemcsak a saját alacsony nyugdíjukra támaszkodhatnak, hanem a partnereik nyugdíjából is részesednek.

¹² Házaspárok esetén a háztartás összes nyugdíjjövedelmét 2 helyett 1,5-del osztottuk, és az eredményként kapott összeget tüntettük fel mindkét házastársnál.

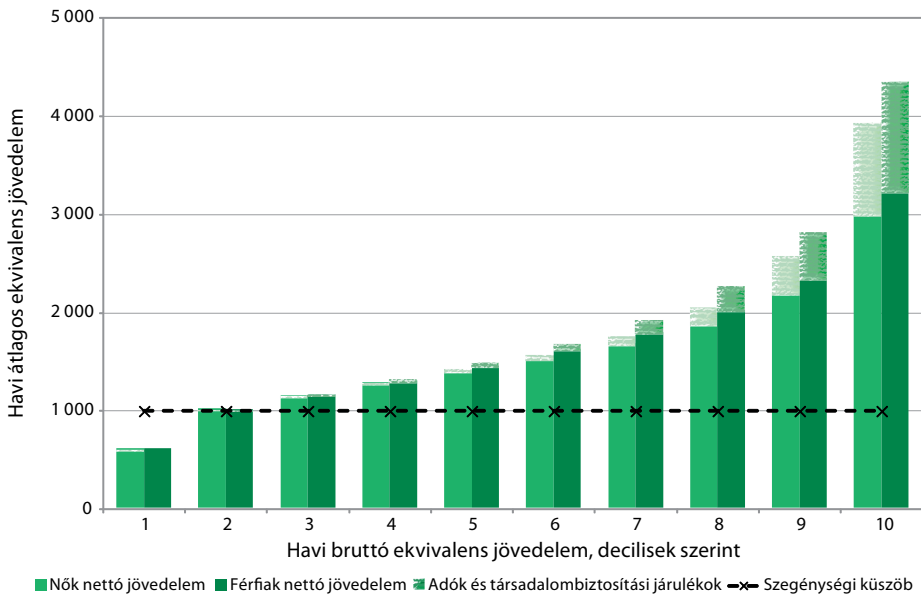
4. ábra: Az első és második pilléres nyugdíjakat tartalmazó havi átlagos bruttó ekvivalens háztartási jövedelem, nemek és decilisek szerinti megoszlásban, 65 éven felüliek, Belgium 2011 ($n = 100\,642$)

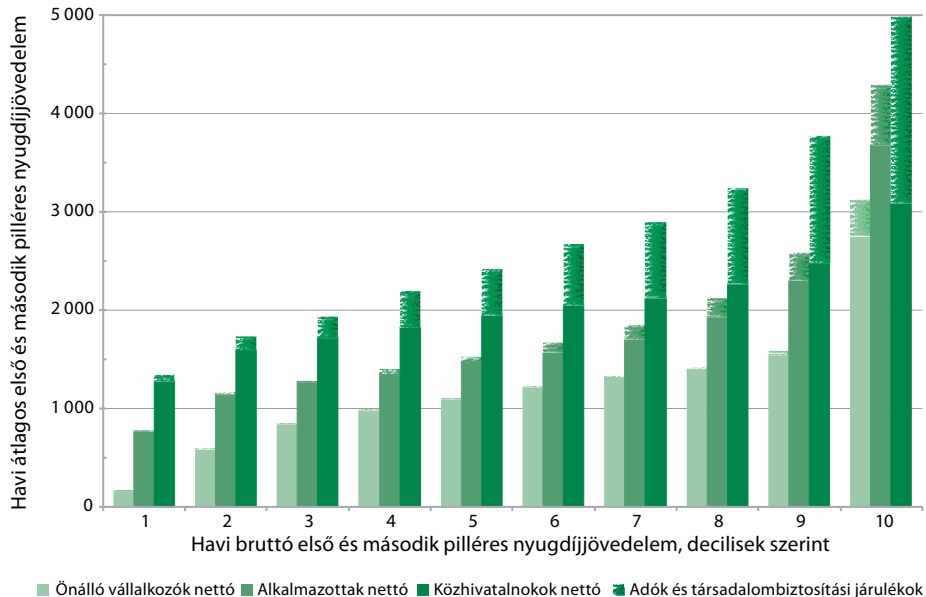
Végül, a bruttó jövedelmek nem adnak pontos képet a háztartások rendelkezésre álló jövedelméről. A bruttó jövedelemből le kell vonni a társadalombiztosítási járulékot és a személyi jövedelemadót. Ezért a 4. ábra bruttó összegeit átszámítottuk nettó jövedelemmé, az eredmény az 5. ábrán látható.

A bruttó helyetti nettó jövedelem számításának különösen a magas bruttó közhivatalnoki nyugdíjak esetében vannak messzeszemő következményei. A 6. ábra decilismegoszlása ezért különbözteti meg a három nagy rendszert: az alkalmazottakét, az önálló vállalkozóké és a közhivatalnokokét. Az ábrát ismét az egyéni nyugdíjösszegek alapján szerkesztettük, most a 65–69 éves férfiak szerepeltetésével. Mivel a magas közhivatalnoki első pilléres nyugdíjak teljes egészében adókötelesek, a munkavállalók és önálló vállalkozók második pilléres nyugdíja pedig nem, hasonló nagyságú lesz a közhivatalnokok és a magas keresetű munkavállalók nettó nyugdíjjövedelme.

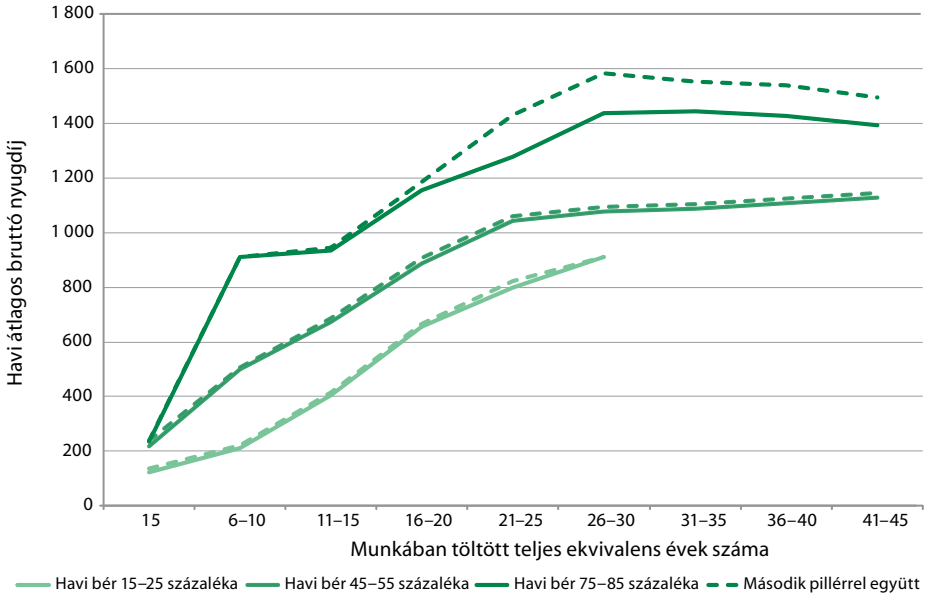
5. ábra: Az első és második pilléres nyugdíjakat tartalmazó havi átlagos nettó ekvivalens háztartási jövedelem, nemek és decilisek szerinti megoszlásban, 65 éven felüliek, Belgium 2011 (n = 100 642)

6. ábra: A havi átlagos első és második pilléres nyugdíjbevételek az egyes nyugdíjrendszerek és decilisek szerint, 65–69 éves férfinyugdíjasok, Belgium 2011 (n = 10 790)

7. ábra: Havi átlagos bruttó első pilléres nyugdíj egyedül (folyamatos vonalak) és a második pilléres nyugdíjjal együtt (szaggatott vonalak) a teljes ekvivalens ledolgozott évek száma és a munkában töltött évek alatt kapott havi átlagbér szerint, 65 év feletti korábbi alkalmazottak, Belgium 2011 ($n = 43\,879$)

Végül a 7. ábra bepillantást enged abba, hogy de facto milyen jelentősége van a munkakarrier hosszának, a járulékköteles kereset nagyságának és a munkavállalók nyugdíjrendszerébe beépített szolidaritási elemeknek. Az ábra az emberek havi átlagos nyugdíját ábrázolja különböző hosszúságú munkakarrier és a munkakarrier alatti különböző nagyságú átlagbér alapján. Az első meglepő dolog, hogy a ledolgozott munkaévek szerepe a valóságban meglehetősen lényegtelennek tűnik az első pilléres nyugdíjak meghatározásában, azaz a 21–25 évet dolgozó és a medián alkalmazott bérével megegyező átlagbérhez jutó emberek nagyjából ugyanannyi nyugdíjat kapnak, mint a hasonló bért kereső, 41–45 évig dolgozók.¹³ Ez a hatás azon évek számával magyarázható, amennyit a nyugdíjba vonulás előtti utolsó bér szintjén vesznek figyelembe. Az ábra továbbá azt is megmutatja, hogy átlagosan a bérszintnek is csekély jelentősége van. Így ha összehasonlítjuk a 41–45 évet medián bérral dolgozókat a havi bér 75–85 százalékát kapókkal, csak 250 euró lesz a különbség. A bérszintnek a későbbi nyugdíjakra gyakorolt csekély hatása főleg azzal magyarázható, hogy létezik egy bérplafon, ami fölött továbbra is fizetni kell a járulékot, de az e fölötti rész már nem kelet-

¹³ Ugyanez lesz a következtetés, ha a magas keresetű 26–30, illetve 41–45 évig dolgozókat hasonlítjuk össze. Alacsony bérűek esetében nem végezhető ilyen összehasonlítás, aminek az az oka, hogy elégtelen számú alacsony bérű dolgozó rendelkezik sok munkában letöltött évvel.

kezet nyugdíjogosítványt. Mindent egybevetve tehát az alkalmazottak nyugdíja szempontjából nagyon fontosak a szolidaritási mechanizmusok. A szaggatott vonalak összehasonlítása nyomán láthatjuk, hogy a második pilléres nyugdíjak beszámítása némileg módosítja az említett szolidaritási mechanizmusokat, de átlagosan csak nagyon kis mértékben.

Összességében tehát az elmúlt évtizedek kutatásai javították a szociális biztonság átláthatóságát. A jobban kidolgozott fogalmi keret döntő szerepet játszott abban, hogy átfogóbb, koherensebb és a gyakorlati politika szempontjából relevánsabb képet kaptunk róla. Mindez fokozatosan megbízhatóbb és érvényesebb statisztikai eszközökhöz is vezetett. Belgiumban az olyan kezdeményezések, mint a nyugdíjpolitika 2020–2040 projekt szakértő bizottsága által javasolt Sigedis¹⁴ és Nyugdíjkutató Központ létrehozása ígéretes példák minderre. Időközben a gazdag adminisztratív adatok intenzív hasznosítása is elkezdődött. Ezeknek az adatoknak a szisztematikus elemzése végre érvényes képet rajzol a társadalmi valóságról és eszközt szolgáltat a politikai döntések intenzív előmunkálataihoz. Meglátjuk, hogy Belgium mennyire van tisztában azzal, hogy szükségesek számára ezek az eszközök. Erre némi fényt deríthet a Benelux országok politikai tradícióinak és a szakpolitikai döntések e tradíciókon belüli szerepének az összehasonlítása.

A Benelux országok

1997-ben a tilburgi kollégánk, Wil Arts volt az egyik vezető holland szociológiai folyóirat, a *Mens en Maatschappij* főszerkesztője. Az a nagyszerű ötlete támadt, hogy megkéri a kollégáit Hollandiából és Flandriából, írjanak szerkesztőségi előszót a folyóirat az évi számaihoz. A téma: Hollandia és Belgium (vagy Flandria, ha ez relevánsabb) összehasonlítása a szakterületükön. Engem a jóléti állam témakörben kért fel az összehasonlításra. A munka elvégzése során három következtetésre jutottam (Berghman 1997c). Először: bár – ahogy a mondás tartja – a két országot az azonos nyelv választja ketté, eltérő elképzeléseik vannak arról, amit az angolban jóléti államnak neveznek. A hollandok a „*verzorgingsstaat*” („gondoskodó állam”) kifejezést használják a széles körű juttatási rendszerek és szolgáltatások megjelölésére; a flamandok ezzel szemben a „*welvaartsstaat*” megjelölést használják, ami a jóléti állam közvetlen megfelelőjének tűnik, de sokkal szűkebb a jelentése, csak a jövedelempótló rendszereket értik rajta. A második következtetés az volt, hogy bár általában mindkét országot ugyanabba a kontinentális, konzervatív jóléti állam típusba sorolják, a valóságban ez többé-kevésbé áll Belgiumra/Flandriára, Hollandiára viszont kevésbé. Hollandia valójában a hatvanas évek óta elmozdult a kontinentális bismarcki modelltől az angolszász beveridge-i típus irányába. A harmadik

¹⁴ Sigedis (Sociale Individuele Gegevens – Données Individuelles Sociales): belga intézet, amely a szociális biztonsággal és különösen a nyugdíjrendszerekkel kapcsolatos adatokat gyűjti és kezeli.

következtetés a politikai folyamat különböző fázisaira vonatkozott. Különbséget tehetünk egyrészt a politika előkészítésének, értékelésének és visszacsatolásának objektív szakaszai, másrészt az érték- és érdekevezérelt politikaválasztások, azaz a *policy* és a *politics* között. Ekkor kiderül, hogy Hollandia kedveli a *policy*t és tart a *politics*-tól, míg a belgák szeretik a *politics*-t és fölöslegesnek, ha nem kényelmetlennek érzik a *policy*-t. Most az a kérdés, hogy még mindig érvényes-e ez a megkülönböztetés, és hova sorolható a Luxemburgi Nagyhercegség. Hadd adjak a szociális biztonságra és a felsőoktatási politikára vonatkozóan – további kutatásokat igénylő – előzetes választ ezekre a kérdésekre.

Ami a jóléti államot és a szociális biztonságot illeti, változik a Hollandia és Belgium közötti különbség. Megmaradt a terminológiai eltérés, de a flamandok ma inkább tudatában vannak annak, hogy a társadalmi befogadáshoz és a szélesebb értelemben felfogott szociálpolitikához szükségszerűen a javak és szolgáltatások tágabb körét kell figyelembe venni (Cantillon–Vandenbroucke 2014). Úgy tűnik, hogy Luxemburg a belga példát követi (Fusco–van Kerm 2013, Marlier et al. 2014). A jóléti állam tipológiákban elfoglalt helyét tekintve Hollandia a szociáldemokrata, skandináv típus felé közeledik. Azt mondhatjuk, hogy mára Hollandia lett a legdélebbi északi jóléti állam (Halman–Sieben 2011). A flamandok a beilleszkedési és aktiváló politikájukkal az északi modell felé mozognak, miközben a délbelga közösség továbbra is a kompenzatórikus juttatási rendszerek kontinentális tradíciójára esküszik. Ebben az összefüggésben Luxemburg szerintem nemcsak Németalföld, hanem egyúttal Belgium közepén helyezhető el. Végül, ami a politikai aspektust illeti, Hollandia még mindig a *policy*-t szereti, és tart a *politics*-tól. Ez vezette őket arra, hogy az első között vegyék át a skandináv ihletettséggű aktív munkaerő-piaci politikát és támogassák a *flexicurity*¹⁵ (Debels 2008b, Muffels 2008). Ezzel egy időben a költségvetési kiadások csökkentésével, a szociális védelem részbeni privatizálásával, az ellátási felelősség önkormányzatokra terhelésével az angolszász modell felé való elmozdulás jelei is megfigyelhetőek.¹⁶ És bár messze ható politikai (*policy*) változásokról van szó, továbbra is objektív, nyilvánvaló és szükségszerű döntéseként tálalják őket. Belgium sokkal statikusabb a kormányzati gyakorlata tekintetében. Az alkotmánymódosítások fontos változásokat hoztak a feladatkörök átrendezésével, de ezzel együtt is sokkal stabilabb a kormányzat alapvető működésmódja.

Hasonló mintát láthatunk a felsőoktatási politika területén. Az elmúlt három évtizedben a holland oktatáspolitikai irányítói hosszabb távú programokat dolgoztak ki, de értékelő bizottságokkal intenzíven ellenőrzik az oktatási és a kutatási fejleményeket is. Ezek a bizottságok megvizsgálják és értékelik a programok minőségét, hatékonyságát és hatásosságát, valamint az alkalmazhatóságát. Flandria némi késéssel a holland modellt másolja. Szerencsére bizonyos időbe

¹⁵ Flexicurity = flexible security (rugalmas biztonság, a munkaerő rugalmasságának és szociális biztonságának egyidejű megvalósítása). (*a ford.*)

¹⁶ Vö. a Holland Társadalmi-Kulturális Tervhivatal (Dutch Socio-Cultural Planning Bureau – SCP) kiadványai.

telik a kezdeményezések átvétele, ami nagyobb politikai stabilitást és fokozatos fejlődést biztosít; ugyanakkor azonban Flandria sajnos nem vizsgálja meg szisztematikusan a holland kezdeményezések negatívumait, és sokszor átveszi a holland programok másodrendű hibáit. Luxemburg a belgiumi franciául beszélő közösséggel majdnem egy időben az európai partnereinél keresi a mintákat, és úgy tűnik, hogy a saját fejlődési sebességével Flandriát másolja. A másolás alapos, például nem veszik át a már bebizonyosodott diszfunkciókat.

Hollandiában kiterjedt kutatásokkal és tanácsadó testületekkel készítik elő a politika változásait, és az örökkévalóságnak szánják őket. De az „örökkévalóság” minden esetben csak négy-öt évig tart. Flandriában és Luxemburgban a politika (*policy*) változásai tovább tartanak, és jobban építenek a fokozatosságra. Azt hiszem, ennek az oka, hogy a lakosságuk kevésbé racionális és alkalmazkodó, mint Hollandiában, és a bismarcki szociális partnerek jelenléte nem teszi lehetővé a gyors politikaváltásokat. Az elmondottakat figyelembe véve nem lepheti meg önöket, hogy abban a szerencsében volt részem, hogy a pályafutásom alatt háromszor éltem meg ugyanazt a politikaváltást: először Hollandiában, később Leuvenben ismét, és ebben a pillanatban ugyanazt tapasztalom Luxemburgban.

1997-ben a *Mens en Maatschappij*-ban azt tanácsoltam, hogy Hollandia valamennyire értékorientáltabb lehetne a politika döntéshozatali folyamataiban, Belgiumnak pedig valamelyest több előkészítésre és értékelésre lenne szüksége. Belgium esetében továbbra is érvényes ez a következtetés, és úgy gondolom, hogy a Nagyhercegségnek is hasznára válna ez a tanács. Nem hiszem, hogy Belgium vágyódna egy olyan Kormánypolitikai Tudományos Tanácsra¹⁷, amilyen Hollandiában van, de üdvös lenne a döntések alaposabb előkészítése. Ehhez hasonlóan a Nagyhercegség is hasznát vehetné, ha a CEEPS-től gyakrabban rendelne kutatásokat, azokat jobban megszívlelné és szisztematikusabban használná.

(...)

Fordította Nyilas Mihály

¹⁷ Hollandul „Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid” (WRR)

Irodalom

- Alcock, P. M. – May, M. – Wright, S. (eds.) (2012): *The student's companion to social policy*. 4th edn. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Berghman, J. – Peeters, H. (2012): De drie pijlers van het Belgische pensioenlandschap: overzicht en uitdagingen. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, (54), 1, 5–54; also in *Revue Belge de Sécurité Sociale*, (54), 4, 5–54.
- Berghman, J. (1981): *Theorie van de sociale zekerheid: Bijdrage tot de sociaal-politieke theorie van de sociale zekerheid met een toepassing op de pensioensector*. Antwerpen: UPSIA.
- Berghman, J. (1986): *De onzichtbare sociale zekerheid* (The invisible social security). Deventer: Kluwer.
- Berghman, J. (1991): 1992 and social security: Critique and proposals. In Room, C. (ed.), *Towards a European welfare state*. Bristol: School for Advanced Urban Studies (SAUS), 91–104.
- Berghman, J. (1995): Social exclusion in Europe – Policy context and analytical framework. In Room, G. (ed.): *Beyond the threshold: The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: The Policy Press, 10–28.
- Berghman, J. (1996): Social security in a European perspective: Present and future challenges. In Pacolet, J. (ed.): *Social protection and the European economic and monetary union*. Aldershot: Avebury, 55–47.
- Berghman, J. (1997a): Social protection and social quality in Europe. In Beck, W. – van der Maesen, L. – Walker, A. (eds.): *The social quality of Europe*. The Hague, London and Boston: Kluwer International, 221–235.
- Berghman, J. (1997b): The resurgence of poverty and the struggle against exclusion: A new challenge for social security in Europe? *International Social Security Review*, (50), 1, 3–21.
- Berghman, J. (1997c): Sociaal beleid en sociale politiek in Nederland en België: Van eevnveel en een te weinig. *Mens en Maatschappij*, (72), 3, 207–209.
- Berghman, J. (2000): De toekomst van de sociale zekerheid: Inspiratie en transparantie', in Klosse, S., and J. Berghman (eds.), *Sociale zekerheid, een ander gezichtspunt: Toekomstperspectieven vanuit vier disciplines*. Brugge: Die Keure, 281–287.
- Berghman, J. (2007): Social protection revisited in Lisbon. In *Perspectives on employment and social policy coordination in the European Union*. Lisbon: Ministério do Trabalho e da Solidariedade Social, 103–114.
- Berghman, J. et al. (1990): *Report of the Dutch feasibility study on a European community household panel (ECHP)*. Tilburg: Commission of the EC.
- Berghman, J. et al. (2003). *Dynamieken van de sociale zekerheid in Europa*. Gent: Academia Press.
- Berghman, J. et al. (2005): *Social protection, globalised*, Leuven: Leuven University Press.

- Berghman, J. et al. (2010): *L'Atlas des pensions*, Bruxelles: SFP Sécurité sociale (also available in Dutch).
- Berghman, J. – Debels, A. – van Hoyweghen, I. (2013): Prevention: The cases of social security and healthcare. In Greve, B. (ed.): *The Routledge handbook of the welfare state*. Abingdon: Routledge, 47–58.
- Berghman, M. – Cordeel, L. – Peeters, H. (forthcoming): *Better save than sorry: Exploring the predilection for private pension lump sums in Belgium*.
- Boos, C. et al. (1991): *Omvang van de sociale zekerheid: Voorstudie*. Reeks sociale-zekerheidswetenschap, nr. 18. Tilburg: KUB (Tisser).
- Boos, C. et al. (1993): *Omvang van de sociale zekerheid*, COSZ-reeks, nr. 41. Gravenhage: Ministerie van Sociale Zaken.
- Cantillon, B. – Vandenbroucke, L. (eds.) (2014): *Reconciling work and poverty reduction*, Oxford: Oxford University Press.
- CP (2014): Commissie Pensioenhervorming 2020–2040. *Een sterk en betrouwbaar sociaal contract: Voorstellen van de Commissie Pensioenhervorming 2020–2040 voor een structurele hervorming van pensioenstelsels*. Brussel: FOD Sociale Zekerheid (also available in French).
- Debels, A. (2008a): Transitions out of temporary jobs: Consequences for employment and poverty across Europe. In Muffels, R. J. A. (ed.): *Flexibility and employment security in Europe: Labour markets in transition*. Cheltenham, UK and Northampton, USA: Edward Elgar, 51–77.
- Debels, A. (2008b): *Flexibility and insecurity: The impact of European variants of labour market flexibility on employment, income and poverty dynamics*. Leuven: KU Leuven, Faculteit Sociale Wetenschappen.
- Deleek, H. et al. (1980): *De sociale zekerheid tussen droom en daad* (Social security between dream and action). Deventer and Antwerpen: Van Loghum-Slaterus.
- Deleek, H. – van den Bosch, K. – Lathouwer, L. D. (eds.) (1992): *Poverty and the adequacy of social security in the EC: A comparative analysis*. Aldershot: Europass Research Consortium/Avebury.
- Dirven, H.-J. – Berghman J. (1995): The evolution of income poverty in the Netherlands: Results from the Dutch socio-economic panel survey. *Innovation: The European Journal of Social Sciences*, (8), 1, 75–94.
- Fouarge, D. (2002): *Minimum protection and poverty in Europe: An economic analysis of the subsidiarity principle within EU social policy*. Amsterdam: Thela.
- Fusco, A. – van Kerm, Ph. (2013): *Growing inequalities and their impacts in Luxembourg*. GINI country report Luxembourg, Amsterdam Growing Inequalities Impacts (GINI) Project.
- Gerlo, A. (1984): Oranje en Marnix. In *Willem van Oranje: 1584–1984*. Herdenking door de Koninklijke Academiën van België. Brussel, 12 oktober 1984, 17–27.
- Goodin, R. E. et al. (1999): *The real worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

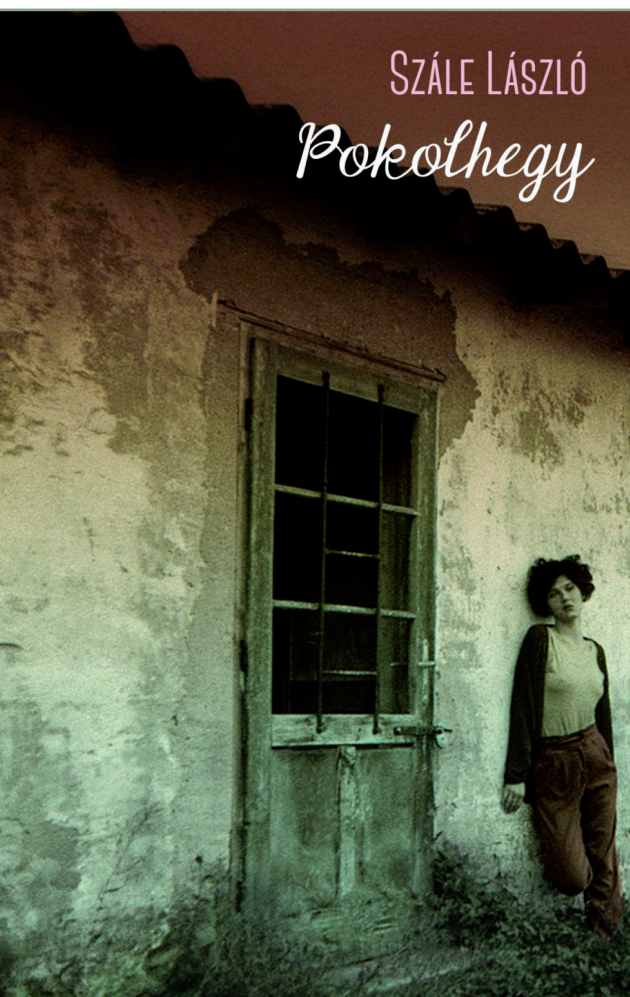
- Halman, L. – Sieben, I. (2011): Nederland in Europees perspectief. In Halman, L. – Sieben, I. (red.): *Respect man: Tolerantie. solidariteit en andere moderne warden*. Tilburg: Celsus juridische uitgeverij.
- Halman, L. – Sieben, I. – van Zundert, M. (2012): *Atlas of European values: Trends and traditions at the turn of the century*. Leiden: Koninklijke Brill.
- Hertogh, M. (1998): *Geene wet, maar de Heer! De confessionele ordening van het Nederlandse socialezekerheidsstelsel (1870–1975)*. 's-Gravenhage: VUGA.
- Klosse, S. – Berghman, J. (eds.) (2000): *Sociale zekerheid, een ander gezichtspunt: Toekomstperspectief vanuit vier disciplines*. Brugge: Die Keure.
- Knapen, H. et al. (eds.) (2014): *Het datawarehouse, een duizendpoot! Perspectieven van het datawarehouse arbeidsmarkt en sociale bescherming*, Gent: Academia Press.
- Marlier, E. et al. (dir.) (2014): *Cohésion sociale et territoriale au Luxembourg: Regards croisés*, Bruxelles: P.I.E. Peter Lang.
- Muffels, R. – Berghman, J. – Dirven, H-J. (1992): A multi-method approach to monitor the evolution of poverty. *Journal of European Social Policy*, (2), 3, 193–213.
- Muffels, R. – Berghman, J. – Rieken, J. (1988): Beleidsscenario's van sociale zekerheid. In Rieken, J. (ed.): *Venster op sociale zekerheid*. Deventer: Kluwer, 171–217.
- Muffels, R. (1993): *Welfare economic effects of social security. Essays on poverty, social security and labour market: Evidence from panel data*. Reeks sociale zekerheidswetenschap, Rapporten, nr. 21, Tilburg: KUB (Tisser).
- Muffels, R. (ed.) (2008): *Flexibility and employment security in Europe: Labour markets in transition*. Cheltenham, UK and Northampton, USA: Edward Elgar.
- Nijs, K. (2004): *Het ontwikkelen en valideren van een globale conceptmatrix van de sociale zekerheid*. Leuven: KU Leuven. Departement Sociologie, nr. SB/2004-14.
- Palmans, S. – Peeters, H. – Berghman, J. (2006): *Het pensioenkadaster geeft geheimen bloot: Een toepassing op eerste- en tweedepijlerpensioenen bij gepensioneerde werknemers*. Mechelen: Kluwer (Life & Benefits Cahier).
- Rodrigues, M. J. (ed.) (2009): *Europe, globalisation and the Lisbon agenda*. Cheltenham, UK and Northampton, USA: Edward Elgar.
- Roebroek J. M. (1993): The imprisoned state: The paradoxical relationship between state and society. Tilburg: KUB (Tisser), Reeks sociale zekerheidswetenschap, Rapporten, nr. 20.
- Sociura (1993): *Blauwdruk voor een haalbare aanpassing van de sociale zekerheid*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Titmuss, R. M. (1958): The social division of welfare: Some reflections on the search for equity. In Titmuss, R. M.: *Essays on the Welfare State*. London: George Allen and Unwin, 34–55.

- van Oorschot, W. – Opielka, M. – Pfau-Effinger, B. (eds.) (2008): *Culture and welfare state: Values and social policy in comparative perspective*. Cheltenham, UK and Northampton, USA: Edward Elgar.
- van Oorschot, W. (2006): Making the difference in social Europe: Deservingness perceptions among citizens of European welfare states. *Journal of European Social Policy*, (16), 1, 23–42.
- van Oorschot, W. (2007): Culture and social policy: A developing field of study. *International Journal of Social Welfare*, 16, 119–139.
- Vandenbroucke F. – Dins, K. (2014): Mapping at-risk-of-poverty rates, household employment, and social spending. In Cantillon, B. – Vandenbroucke, F. (eds.) : *Reconciling work and poverty reduction: How successful are European welfare states?* Oxford and New York: Oxford University Press, 1–59.
- Veldkamp, G. M. J. (1993): *Herinneringen: Le carnaval des animaux politiques*. 's Gravenhage: Sdu.

HAJNÁCZKY TAMÁS
 RIPORTKÖNYV A POKOLHEGYI
 CIGÁNYSÁGRÓL

Szále László: *Pokolhegy*. Budapest: Noran Libro, 2014, 270 o.

„*Pokolhegyen mindig a szegények, a kirekesztettek laktak, életkörülményeiket tekintve aligha túlzó a szó: pokol.*”
 (Szále 2014: 25)

Szále László a tőle megszokott éleslátással és izgalmas stílussal vetette papírra a *Pokolhegy* című riportkötetét, mely számos tekintetben eltér az elmúlt ötven évben napvilágot látott, a cigányság helyzetét taglaló szociográfáktól, riportkötetektől. Mindenekelőtt kiemelendő a szerző személyes hangvétele, neki a feltárni, bemutatni kívánt Pokolhegy nem csupán egy vizsgálandó „terepet” jelentett, hanem szülőfalujának a részét, gyerekkorának kíváncsisággal és félelemmel övezett titokzatos világát:

„*Pokolhegy nem is hely, inkább fogalom. Nekem legalábbis maga volt az egzotikum, noha nem jellemzik ritka növény- és állatfajok, nincsenek benne ködlő hegyek, fűrge patakok, titkos ösvények. Járhatatlan utak azonban itt-ott vannak benne. Egész gyerekkoromat Ráckeve-n töltöttem, ám csak nyolcadikos koromban léptem először Pokolhegy földjére.*”
 (Szále 2014: 35)

A kötet személyes hangnemét tovább erősíti, hogy a könyv hasábjain megszólaltatta a szomszédját, sógorát, régi labdarúgó társát a ráckevei csapatból, hajdani osztálytársát, vagy az olyan kiszólások, mint például amikor egyik pokolhegyi interjúalanya a beszélgetés közben megjegyezte, hogy egykor a rokonát tanította a lovári nyelvre.

A szerző 2009-ben napvilágot látott *Kitörők* című riportkötetében¹ – melyben tizenöt komoly sikereket elért cigány származású személlyel készített interjú – már kifejtette az ún. cigánysággal kapcsolatos nézeteit: „*Én nem szeretem a cigányokat. (...) Nem vagyok cigánybarát. Magyarbarát vagyok, a magyarságba a cigányságot is beleértve*” (Szále 2009: 12). Hasonló felfogással egyedül Bárány Zoltánnak a kelet-európai cigányság helyzetét történetiségében bemutató, hiánypótló könyvében találkozhattunk.² Szále Lászlót a *Pokolhegy* címet viselő kötetében a fentebb idézett megfontolások ösztönözték az írásra, szemléletét ezen írásában is következetesen képviselte, továbbgondolta azt, a riportok készítése közben felszínre juttatta:

„A cigány–magyar együttélés kulcsa annak megértése, elfogadása, hogy mindenki igazsága megérdemli a végiggondolást, a komolyan vételt. (...) Amíg egy társadalomban csak kizárólagos igazságok vannak, s ezek egymást kizárólagos hazugságnak bélyegzik meg, s amíg vannak egyfelől a »széplelkű« jogvédők, másfelől a »fajgyűlölők«, sosem lesz mód árnyalt párbeszédre, közös jobbító cselekvésre. Mert nincs átjárás. Nincs áthallás. Nincs meghallás.” (uo.: 9–10)

A szerző riportkötetben az „igazságok” sokaságának a megjelenítésére törekszik, olykor-olykor szembesíti is őket egymással. Nemcsak a pokolhegyi cigány lakosokat, vagy a ráckevei nem cigányoknak a véleményét, elbeszéléseit rögzíti. Társadalmi helyzetűtől, etnikai hovatartozástól, iskolai végzettségtől függetlenül kereste fel a kötetben megszólalókat. Az interjúalanyoknak feltett kérdésekben, apróbb megjegyzéseiben is az árnyaltságra törekedett, a vélemények közelítésére.

A riportkötet nagy erénye maga a témaválasztása, fontosak az olyan vizsgálatok vagy szociográfiai írások, melyek egy több évtizeddel korábban ismertetett, sokszor az érdeklődés homlokteréből kiesett település társadalmi problémáit veszik újra szemügyre. Láthatóvá teszik, hogy több évtized elteltével milyen fejlemények bontakoztak ki, az akkori problémák a sokszorosukra nőttek. Pokolhegyről és ottani iskoláról a szocialista korszakban számos tanulmány, könyvrészlet született, melynek hátterében az állt, hogy az első cigányosztályok egyikét ott hozták létre. A kötetnek egy terjedelmesebb fejezete komoly adalékokkal szolgál az akkori cigányosztályokról az egykori tanítók viszonylag részletes visszaemlékezései révén.

¹ Szále László: *Kitörők*. Interjú tizenöt cigány értelmiséggel. Budapest: Kornétás Kiadó, 2009.

² Bárány Zoltán: *A kelet-európai cigányság*. Rendszerváltás, marginalitás és nemzetiségi politika. Budapest: Athenaeum 2000 Kiadó, 2003.

Szále László kötetéből viszonylag mélyreható betekintést nyerhetünk arról, hogy a pokolhegyi cigányság mikén ment keresztül az elmúlt évtizedekben, ezen túlmenően a jelenlegi tarthatatlan helyzetükről, mindennapjaik megoldást sürgető nehézségeiről. A pokolhegyi cigányság egy részének lesújtó lakáskörülményeiről, befejezetlen vagy leromlott állagú házakról, télvíz idején járhatatlan, szárazabb időben elviselhetetlenül poros utcákról. A több évtizednyi nélkülözés, a rossz lakáskörülmények, valamint a munkavédelmi előírásokat hírből sem ismerő vegyszercsomagolóban eltöltött évek emberi szervezetet kikezdő hatásáról:

„Tüdőasztmám van, szívbajom és gerincsérvem. Lassan húsz éve, hogy le-százalékoltak, rokkantnyugdíjas vagyok. (...) Azóta csak gyógyszerekkel tudok csak úgy-ahogy létezni.” (uo.: 85)

Gyógyszerekkel, amik sokszor elérhetetlen délibábként lebegnek a beteg, nélkülöző, rászoruló emberek előtt.

A riportkötet betekintést enged a mindennapi betevőért való örökös küzdelem világába is. Pokolhegyen sokan böngészésből, napszámból, házalásból, valamint alkalmi munkákból kényszerülnek megélni, mivel a munkaerőpiac hallani sem akar róluk:

„A telefonban elmondtam a végzettségem, azt mondják, jöjjenek, szükségük van rám, már holnap kezdhetek. Bementem, rám néztek, s azt mondták, sajnos, időközben már betöltötték az állást. Maga föl sem tudja fogni, milyen érzés ez. Régen büntették azt, ha valaki nem dolgozott. Ma azt büntetik, aki dolgozni akar.” (uo.: 65)

Sokan részben vagy teljesen különböző segélyekből, pótlékokból, közmunkából, valamint az egyre csak gyarapodó uzsorából tengetik az életüket. Továbbá szóba kerül a közmunka, valamint a segélyek komoly visszasságokat, következetlenséget is magában foglaló rendszere. Az imént említettek a pokolhegyi cigányságnak az előítéletek keresztútjében kell megélniük, amivel már gyermekként szembesülnek, és attól kezdődően az élet számos területén.

Összességében nézve Szále László *Pokolhegy* című riportkötete kimondottan érdekes olvasmány, mely betekintést enged a pokolhegyi cigányság múltjába és jelenébe. Ehhez a kötet személyes hangvétele és a „szokásostól” eltérő szemléletmódja is nagyban hozzájárul. A szerző indítékaival, az ún. „cigánykérdéssel” kapcsolatos véleményével egyet lehet érteni, vagy lehet cáfolni azt, de az emberisége megkérdőjelezhetetlen.

SZŐKE TÍMEA

„CSAK A FÁJDALOMTÓL NEM VÉD MEG SEMMI...”¹

Borbély Szilárd: *Nincstelenek*. Már elment a Mesijás? Budapest: Kalligram, 2013, 324 o.

BORBÉLY SZILÁRD
Nincstelenek
Már elment a Mesijás?

A nemrégiben tragikus hirtelenséggel elhunyt nagyszerű író, Borbély Szilárd utolsó regényében egy hetvenes évekbeli, Szabolcs megye keleti csücskében lévő kis falu világát mutatja be egy szegény, háromgyermekes család életén keresztül, amit a középső gyerek, a „Fiú” mesél el. Sem a település, sem pedig a narrátor nincs nevesítve a könyvben, ami ezáltal mintegy általánosítja a reménytelenséget és annak velejáróit: a mű tulajdonképpen bárkiről szólhatna, bárhol történhetne. A szerző saját bevallása alapján a mű „életrajzi alapú, tehát korlátozott fikció”.²

A szerző egyszerűen fogalmazott, gyakran tömondatos szerkezeteken keresztül alakítja ki rendkívül naturalista, sötét és könyörtelen képi világát: a gyakori káromkodások, a kendőzetlen szexuális jelenetek, a mocskok, a bűz, az emberi és állati fekália, a dögtetemek és az azokon lakmározó férgek látványa már a mű első soraitól kezdve éreztetik a később egyre jobban kibontakozó hangulatot: itt minden rothad, kívül-belül, erkölcsileg és fizikailag egyaránt. Intim szféra egyál-

¹ A cím idézet innen: Borbély 2013: 107.

² Idézet a belső borítóról.

talán nincs a regény világában: a szexre való utalások, a testi szükségletek kifejeződései mind-mind a közösség előtt zajlanak, gyakran ízléstelen viccek tárgyává válva. Az ember itt a testét sem birtokolhatja teljes mértékben: a gyerekeket a felnőttek fogdossák, a férfiak benyúlnak az asszonyok szoknyája alá, és saját nemi szervükre tesznek utalásokat. Mindez arra szolgál, hogy a lehető legkisebb különbséget is elmossa az emberek között: itt senki sem individuum, vagy különb a másíknál, itt mindenki egyforma, hiszen mindenki teste ugyanúgy működik.

Borbély regényében nincs hagyományos értelemben vett történetmesélés, cselekmény vagy fejlődés, mint ahogy pontos kronológiát sem találhatunk. Az időszerkezet statikus, nem előrehaladó, sőt néhol inkább körkörös: a szerző vissza-visszatérő motívumokkal, már elmondott történetekkel, a regény végén pedig nagyobb ugrásokkal idéz fel és illeszt össze egymástól gyakran független emléképeket. E mozaikos, apró történettöredékek fel-felvillantásának sorozatán keresztül áll végül össze állóképszerű egészszé, történelmi lenyomattá egy korabeli, külvilágtól elzárt falu társadalm szerkezete.

A falu lakói gazdálkodó parasztok, ami egyfajta pejoratív kategóriaként jelenik meg a narrátor elbeszélésében, hiszen ő és a családja nem tartoznak a parasztok közé, és úgyszólván el fognak költözni a faluból. Főleg az anya megszólalásaiban érhető tetten a *mi* és az *ők* folytonos elválasztása és szembeállítása: *ők* zsigoriak és számitók, *mi* nem; *ők* mocskosak, *mi* tiszták; *ők* szolgák, *mi* szabadok vagyunk. Az elbeszélő és családja tehát kívülálló a településen: az anya részéről rutén, az apa részéről pedig román származású „bekerültek”, de az apa feltehetően félig zsidó származású is, hiszen azt beszélik róla, hogy balkézről született, így a saját családjában is idegen, akit a mű végén ki is tagadnak a testvérei.

A falu lakói számára egyébként is fontos a származás: ezt egymásról és a többiekéről is számon tartják. A családi emlékezetet a gyerekeken, vagy ahogy ők mondják, pulyákon keresztül örökítik tovább, régi történeteket mesélnek az ősökről, az eredeti hazáról, hogy el ne felejtődjön, ki honnan jött. A település társadalmi hierarchiájának legtetején a magyar parasztok, legalján pedig a cigányok állnak, akik külön telepen, a Cigánysoron élnek a faluban, hiszen „*a magyarok szóba se állnak a cigányokkal*” (Borbély 2013: 38). Lényegében csak a regény alcímében is megjelenő, Mesijásnak csúfolt, bolondnak tartott, de jólelkű cigányon keresztül érintkeznek a falu lakóival, aki a parasztok budijait takarítja, és néhány ház körüli munkát is elvégez némi fizetség reményében. Mesijást mindenki lenézi: ordítanak és lekezelően bánnak vele, kigúnyolják, leköpik, a férfiak, a nők, de még a gyerekek is. Pedig Mesijás ismeri az illetet, és tudja hol a helye, „*a kalapját leveleszi, ha magyarral beszél*”. Hiszen „*magyarokkal csak hajadonfőtt beszélhet a cigány. A pulyával is*” (uo.: 47). Ezen kívül a cigányok lényegében csak a babonás félelmekben jelennek meg, amivel a falusiak a gyerekeket riogatják (a cigányok „*ellopják a pulyákat, hogy megegyék őket*” (uo.: 36), és a kutyák nevében, hiszen azok közül mindegyiket Cigánynak hívják a faluban, ezzel is utalva arra, hogy milyen kevéssé tartják az elutasított népcsoportot.

A zsidók a cigányokkal szemben már nem is részei a falu hierarchiájának: rossz szemmel méregetett, elkerült idegenek, teljesen kívülállóak, megűrték, de nem befogadottak, egyszerűen „mások”. A zsidó szitokszó, kimondhatatlan titok, súlyos szégyellnivaló, félelmetes árny, akiről csak suttozva beszélnek, és sosem látják. Ez csak a II. világháború idején volt másképp, amikor nyíltan gyötörték és megalázták őket: a házak ajtaját „*disznószarral kenték össze*”, „*a meszelt falra azt írták, hogy zsidó disznók*” (uo.: 192), a tulajdonukban lévő boltból elvitték, amire kedvük szottyant, a kocsmában ingyen ittak.

A falu lakói közt a regény jelenidejében már csak egy zsidó él, de az ő származásáról sem beszél senki. Ifj. Mózes József családját a háború utolsó évének májusában deportálták, de szülei, felesége és gyermekei közül csak ő tért vissza a faluba, azon emberek közé, akik az áhított „zsidóarany” megszerzéséért bármire képesek voltak: otthonát és boltját kifosztották. A szekrényből a ruha, a polcra az áru úgy tűnt el, mint a szívekből a könnyölet: nyomtalanul, már keresni sem érdemes, felelős pedig úgyszincs.

Örökké tartó küzdelem még a faluban az egykori zsellérek és kulákok szembenállása is, ami a jelenre ugyanúgy kihat, ezzel is azt bizonyítva, hogy a vélt vagy valós sérelmeket a falu népe nem felejtí: a narrátor kulákleszármazottnak tartott apja ezért nem kap munkát a térszben, pedig szakmája is van. Végül a gyűlölet addig fajul, hogy bujkálni is kénytelen lesz, mert megfenyegetik: ha beteszi a lábát a faluba, megölik.

A regény a falusi nemi, családi szerepekről is metszően pontos, torokszorító képet fest. A férfias férfi mocskos, büdös, iszik és bagózik. Aki nem ilyen, az „strici”. A férfi feladata az állatok leölése és a verés is: hol az asszonyt, hol a pulyát veri válogatott módokon és eszközökkel, hisz „*úgy lesz belőle ember*” (uo.: 211).

A férfi nem undorodik semmitől, hözöng, verekszik, erőszakos. Az asszonyok pedig nem félnek semmitől sem, „*csak a férfiaktól, akik részegen mennek haza*” (uo.: 29). Épp ezért, saját nyomorúságukat és kilátástalanságukat azon töltik ki, aki még náluk is gyengébb: a gyereken. A pulyát tehát ők is verik, de ez a verés inkább csak a hisztéria kitörése. Nem fáj igazán, és nincs benne rendszer. Hiszen „*az anyák keze akkor is simogat, amikor üt. Az apáké akkor is büntet, amikor simogat*” (uo.: 222). A mű elbeszélője e kíméletlen családi viszonyok elől a prím számok és egyáltalán, a számolás világában keres menedéket, és menet közben vagy elalvás előtt gyakran ezzel nyugtatja magát, különösen akkor, ha olyasmi történik vele, amit nem ért, vagy nem tud feldolgozni.

A gyereknél pedig már csak egy megalázhatóbb és védtelenebb lény van a világon: az állat, amelyet viszont mindenki bánt. Ütik-rúgják a kutyát és a macskát, a kisebb állatokat pedig eltapossák, megfojtják vagy falhoz verik. Ez a minden szinten jelen lévő erőszak a fojtogató tehetetlenség megnyilvánulása. Ugyanakkor a testi-lelki szegénység kifejeződése is: a gyakran minden erkölcsi belátást nélkü-

löző emberek sajnálat nélkül ölik az állatokat, bennük sokszor nem látnak mást, mint újabb éhes száját, amit be kell tömni, de nincs miből.

A mű végén ebből a sivár, megnyomorított és kegyetlen világból költözik, menekül el a regény mesélője a családjával, miután már mindent elveszítettek: az apa a falubeli helyét, a család az évek óta máshol élő apát, az anya a józan eszét, a gyerekek az álmaikat és mindannyian a Kicsit, a legkisebb gyermeket. Ám itt feloldozás még sincs: a „megszokott igénytelenség” helyett a „megszokhatatlan ideiglenesség” jut a családnak osztályrészül. Olyan szabadság ez, amelynek nem ismerik a határait. A tizenhárom évnyi szegénységben és keserűségben töltött időt pedig már nem adhatja vissza nekik semmi.

ABSTRACT

József Lennert – András Donát Kovács – Jenő Farkas – Ferenc Bódi: Spatial aspects of segregation in the towns of the Southern Hungarian Plain

This paper examines the spatial concentration processes of the underclass in the towns of the Southern Hungarian Plain. For a comparative analysis, the authors used the Integrated Urban Development Strategies of 27 towns of the region. The comparable methodology and the relatively concurrent preparation of these strategic documents make them suitable for the analysis. The results suggest that according to their location, three types of segregated areas can be distinguished: inner-city segregation, segregation at the edge of towns and segregation outside the continuously built-up areas. There are only three examples of inner-city segregation in the research area, while most of the segregated areas can be found at the edge of the city. In the absence of sufficient statistical data, it is difficult to explore the segregation outside the continuously built-up areas, yet many settlements are aware of the negative social processes taking place in the area. The present-day segregated areas either have been developed directly from the former roma ghetto, or in the direct vicinity of an earlier demolished roma ghetto or from other low class residential areas (reduced value dwellings, worker class dwellings, ONCsA-houses). With an ongoing social succession, these areas can become ethnic ghettos even without original roma population. The low class people moving outside the continuously built-up areas are the most vulnerable. They lack the necessary agricultural knowledge, lost their former social connections and their access to social services became more difficult.

Veronika Domokos – Attila Kocsis – Nándor Németh: The function of the “Mobile Playgrounds” in the chance for children programs in the subregions

The “chance for children programs” which aim at reducing the poverty of children living in subregions, and improving their chance for a better quality of life are realized with the help of EU funds in those most disadvantaged areas which have to be developed by complex programs. The Hungarian Maltese Charity Service is a major participant in the program, and provides professional assistance to the “chance for children programs” in the subregions which are under its responsibility. The study delineates the function of the “Mobile Playgrounds” founded by the Hungarian Maltese Charity Service in order to support the above mentioned complex programs. The study is based on the last three years’ experiences. The paper also offers an insight into their complex assistant-supporting activity, which achieve not only the affected children and adults living in these disadvantaged subregions, but the local institutions and decision-makers as well.

CONTENTS

Studies

- 3 **József Lennert – András Donát Kovács – Jenő Farkas – Ferenc Bódi:** Spatial aspects of segregation in the towns of the Southern Hungarian Plain
- 20 **Veronika Domokos – Attila Kocsis – Nándor Németh:** The function of the „Mobile Playgrounds” in the chance for children programs in the subregions

Hungarian Reality

- 39 **János Szüdi:** Education in the service of the state
- 64 **Jerne Szűgyi:** What teenagers say... A report of individual stories

Social Work

- 96 **Global Definition of Social work**

International Review

- 101 **Gábor Juhász:** Jos Berghman (1949–2014)
- 103 **Jos Berghman:** Social policy revisited

Review

- 123 **Tamás Hajnóczky:** Report on the Gypsies living in Pokolhegy (Szále László: *Pokolhegy*. Budapest: Noran Libro, 2014)
- 126 **Tímea Szőke:** “It’s only the pain that nothing can fence us from...” (Borbély Szilárd: *Nincstelének*. Budapest: Kalligram, 2013)

SZERZŐINK FIGYELMÉBE!

1. A beküldött és a lap jellegének megfelelő írásokat szakértők bevonásával a Szerkesztőbizottság bírálja el. A közlésre benyújtott tanulmány még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet.

2. A folyóiratban megjelent cikkek szerzői joga a Kiadót illeti, beleértve az interneten való megjelentetés jogát is.

3. A tanulmány szövegét Word-dokumentumban kérjük e-mailben megküldeni.

4. A szöveg első lapja a címlap, amelyen a szerző(k) neve, foglalkozása, végzettsége, munkahelyének megnevezése, e-mail címe, a cikk címe (alcíme) szerepeljenek és az esetleges köszönetnyilvánítások *-gal jelölt lapalji jegyzetben.

5. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket stb. Pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzetek ne legyenek. A lábjegyzeteket lapalji jegyzetként kezeljük. Az irodalmi hivatkozások a főszövegben szerepeljenek a következő formában:

– ha a hivatkozott mű szerzője szerepel a szövegben, a név után zárójelben legyen a hivatkozott mű megjelenésének éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: Piroska (1999: 15–16);

– egyéb esetekben (idézet stb.) zárójelben szerepeljen a szerző(k) neve, a megjelenés éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: (Tóbiás–Benedek 1999: 13).

6. A szövegben szereplő táblázatokat számozva, címmel ellátva kérjük. A táblázatok címe, az oszlopok és sorok megnevezése, a magyarázatok a cikk nyelvén íródjanak. Nem fogadjuk el tehát az adatelemző, adatfeldolgozó programokból kikerült nyers, szerkesztetlen, a szövegbe pusztán beillesztett táblázatokat. Amennyiben a szerző ábrát kíván közölni, ezt külön lapon, a kívánt formában megrajzolva kérjük leadni. A diagramokat szerkeszthető formában is kérjük (pl. Excel).

7. A szövegtörzs után, külön lapon kezdve kérjük az irodalomjegyzéket. Az irodalomjegyzék a szerzők neve szerint betűrendben tartalmazza a szövegtörzsben és a lábjegyzetben hivatkozott teljes irodalmat oly módon, hogy a szövegbeli hivatkozásokat az irodalomjegyzékben azonosítani lehessen. Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet. Az irodalmi hivatkozásokat az alábbiak szerint kérjük megadni:

– könyv: Szerző(k) (a megjelenés éve): *A mű címe*. A kiadás helye: a kiadó neve;

– folyóiratcikk: Szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. *A folyóirat neve*, (az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma;

– gyűjteményes kötetben szereplő írás: A szerző(k) neve (a megjelenés éve): A cikk címe. In *A gyűjteményes kötet szerkesztőjé(i)nek neve* (szerk., vagy ed(s), vagy Hrg.): A kötet címe. A kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

– Több szerző esetén a neveket gondolatjellel (–) kössék össze. Legfeljebb három szerző nevét adják meg, ha több szerző van, akkor az első szerzőnév után et al.-t írjanak.

– Az internetes hivatkozásokat az utolsó megtekintés időpontjával egészítsék ki, pl.: (utolsó letöltés: 2014. 05. 05.)

8. Külön lapon kérjük mellékelni a tanulmány legfeljebb 200 szót tartalmazó tartalmi összefoglalóját (abstract) magyar és angol nyelven.